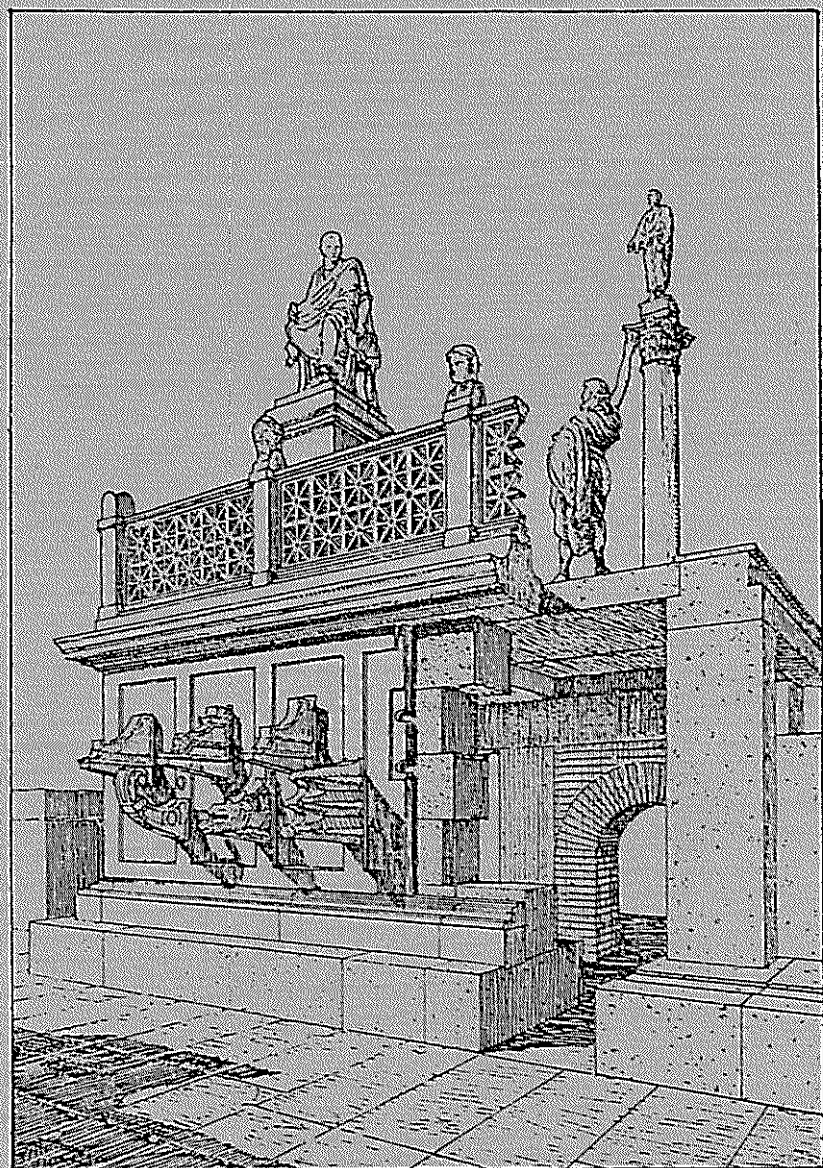

KLASSISK FORUM

1990:1

OBS OBS! NYE REGLER

for manuskriptskrivning til Klassisk Forum

Fra og med dette nummer er produksjonsrutinene for Klassisk Forum endret. Tidligere brukte vi tekstformatteringsprogrammet TeX på en VAX-datamaskin. Vi har nå gått over til Macintosh-maskin (se nederst på siden). Innmatningen av manuskriptene til Klassisk Forum går nå via en scanner som leser inn arkene maskinelt. Deretter må det innskannede bilde av arket "oversettes" til tegn som maskinen kan oppfatte som bokstaver og andre tegn. Det sier seg selv at "støy" i teksten gjør slik tolking vanskelig.

Manuskript kan leveres fra følgende utskrifts-utstyr:

- 1) Helst manuskript skrevet på *skrivemaskin*, eller også
- 2) manuskript skrevet ut med *laserskriver* fra datamaskin eller PC
- 3) *Andre typer printere* kan benyttes (ikke alltid!), men pass da på at trykkekvaliteten er så bra som mulig. Det hjelper ofte å skifte fargebånd!
- 4) Man kan levere disketter (både 5 1/4" og 3,5"), men da *md* man være sikker på at teksten er lagret *uten* editor-koder ("ascii-text", "text only" e.l.) Dette er svært viktig å huske på! Glemmer man dette, er disketten uleselig for andre maskiner, såfremt man ikke tilfeldigvis har samme editor! Erfaringer fra de siste numrene er at diskettene vi får, sjelden er leselige...

Regler for hvordan manus bør se ut:

- 1) **VIKTIG:** Ingen flekker, håndskrevne rettelser, deling av ord på slutten av linjer eller understrekninger av ord! Bruk heller **tykkere tegn** for utheving. *Skråskrift* for utheving går også, men kan gi "støy" ved tolking. Har man ikke mulighet for å bruke **tykkere tegn**, kan man:
  - a) Skrive inn hele teksten uten understrekninger. Ta en ekstra kopi av manuskriptet og marker uthevelsene der med understrek. Da scanner vi inn den første kopien, og bruker den andre som mal for uthevelser av tekst.
  - b) Sette et markeringstegn (f.eks. tegnet understrek " " foran det første tegnet som skal understrekkes, og sett samme markeringstegn etter det siste tegnet som skal utheves.Eksempel:
"... man ikke _tilfeldigvis_ har samme editor."

Dette er samme prinsipp som vi bruke tidligere:

"... man ikke </it tilfeldigvis> har samme editor."

som er mer plundrete å skrive – men man kan godt bruke denne metoden fortsatt!

- 2) Tidligere hadde vi koder for avsnitt (vertikale hopp i teksten). Disse kan man glemme nå. Vanlige linjeskrift med blanke linjer markerer hvor stort vertikalt hopp i teksten du vil ha. Likeledes er det ikke koder lenger for tegnene %, &, \$, – osv. Alle disse tegnene kan nå skrives rett frem.
- 3) Helst vil vi ha manus uten rettelser. Men har du et skrivemaskinskrevet manus og ingen rettetast, så sett en tynn strek over ordet/ordene som skal rettes. Skriv korrekturen ute i margin (godt unna tekstbildet!)

Vi håper disse nye reglene vil gjøre manuskript-skrivingen enklere for dere, og også enklere for oss ved innlesing til databehandling.

Følgende utstyr/programvare blir nå brukt ved produksjon av Klassisk Forum:

Maskin:	Macintosh IIx Uni
Scanner:	Abaton Scan 300/FB
Utskrift:	Apple LaserWriter II
Programvare:	For gjenkjenning av innskannet tekstbilde: Read it For lay-out arbeid: PageMaker

KLASSISK FORUM

1990:1

INNHALDSFORTEGNELSE

FRA STYRET	5
ANTIKVITETEN: Leda med Svanen <i>Siri Sande</i> fortsetter sin serie om klassiske antikviteter i norske samlinger og tar for seg nok en statue på Det norske institutt i Roma. Hun forteller om de forskjellige versjoner av Leda-myten og hvordan dens erotiske motiv har inspirert billedhuggere og malere opp gjennom tidene.	7
DET KLASSISKE HELLAS MELLOM MUNTILGHET OG SKRIFTLIGHET I denne forelesningen for NKF, holdt ved Det norske institutt i Athen sept.-89, drøfter <i>Øivind Andersen</i> forholdet mellom muntlighet og skriftlighet i gresk kultur. Leste man egentlig noe særlig i det klassiske Athen? Og hvor stor del av befolkningen kunne skrive mer enn sitt eget navn?	14
ROMA I TEKST Dette er den syvende artikkel i serien som har utgjort selve bærebjelken i <i>Klassisk Forum</i> . Ut fra henvisninger i Horats' forfatterskap og med støtte i arkeologien, beskriver <i>Egil Kraggerud</i> den romerske dikterens villa i sabinerdalen og forteller om hvilken betydning denne eiendommen - en gave fra Maecenas - fikk for hans senere liv og diktning	23
CALES De eldste skriftlige vitnesbyrd om Cales i Campania er fra 335 f.Kr., da romerne erobret byen. De arkeologiske kilder fører imidlertid dens historie tilbake til 700-tallet. <i>Knut Ødegård</i> gir et riss av denne historien frem til Kristi fødsel.	32
DEN SENSASJONELLE SENANTIKKE "SEVSO" SØLVSKAT Hvem lar seg friste til å by på et sølvservise i 14 deler, forhåndsvurdert til mellom en halv og en hel milliard kr.? Bente Kiilerich beskriver praktstykkene - først gjort kjent for offentligheten i februar i år - ut fra fotografier i avisen <i>The Independent</i> . Hun sammenligner dem med lignende sølvarbeider fra det 4. årh. e.Kr. og kommer med en del foreløpige betraktninger angående proveniens og datering.	37

<p>“...et uobis pro et dinuuidura”, eller latin og romansk i det preliterære Portugal. <i>Birte Stengaard</i> presenterer et temmelig uforståelig sitat i et portugisisk dokument fra 1034. Med spørsmålet: Er det latin eller portugisisk? kommer hun inn på noen av problemene med å trekke grenser mellom latin og de romanske språk før disse nyere dialektene fikk et skriftlig uttrykk på grunnlag av middelalderens talemål .....</p>	44
<p>LATIN -et dødt sprog? På bakgrunn av patologiske undersøkelser av en seiglivet pasient tar <i>Anne-Lise Hansen</i> oss med på et streiftog i latinens historie fra språket døde som morsmål. Det er en tusenårig historie om forskjellige former for posthumt liv, og til tross for at pasienten med jevne mellomrom blir erklært død og begravet, viser det seg at det i aller høyeste grad er liv i liket .....</p>	45
<p>HVA LATINEN HAR Å GI SPRÅKSTUDENTER <i>Andreas Heffermehl</i> har et noe annet syn på latin som skolefag enn det som kom til uttrykk i <i>Fredrik Otto Lindemans</i> innlegg i forrige nummer av <i>Klassisk Forum</i> .....</p>	50
<p>NORSK KLASSISK FILOLOGI OG NYLATIN <i>Egil Kraggerud</i> orienterer om prosjektet <i>Nylatin</i> på <i>Klassisk institutt</i> i Oslo - om hva som er blitt utrettet til nå og hvilke oppgaver som venter .....</p>	51
<p>FRA SKOLEFRONTEN En situasjonsrapport ved <i>Björgulv Rian</i> .....</p>	54
<p>BOKANMELDELSER ved <i>Kyrre Vatsend</i> og <i>Hugo Montgomery</i> .....</p>	55
<p>BOKØNSKER for det norske institutt i Athen .....</p>	63
<p>INNBYDELSE TIL SUBSKRIPSJON .....</p>	64
<p>FORELESNINGER VED UiO HØSTEN -90 .....</p>	66
<p>RES COQUINARIA ved <i>Gunn Haaland</i> .....</p>	66

Klassisk Forum er medlemsorgan for *Norsk klassisk forbund* og utkommer 2 ganger årlig.

Forbundet er en landsomfattende organisasjon som har til formål å fremme forståelsen for antikken og den antikkpåvirkede tradisjon i europeisk og nasjonal kultursammenheng.

Medlemskontigenten er kr. 100,- pr år og inkluderer abonnement på *Klassisk Forum*. Medlem blir du ved å sende navn og adresse til redaksjonen (se nedenfor). Innbetalingsblankett blir da tilsendt.

Styrets medlemmer:

Hugo Montgomery (leder), Oslo
Heid Gjøsten Resi, Oslo
Björgulv Rian, Oslo
Hilde Sejersted, Oslo
Jan Songstad, Bergen
Einar Weidemann (kasserer), Trondheim.

Redaktør: Bente Lassen

Lay-out: Alice Pettersen

Redaksjonens adresse:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt,
Pb 1026, Blindern
0315 OSLO 3

Fra styret

Det er ikke helt uten forbauselse vi konstaterer at det foreligger nok et nummer av vårt tidskrift. Når dette har lyktes, skyldes det først og fremst våre bidragsyttere, som vi takker på det hjerteligste.

Sammen med Klassisk forening feiret vi den nå etterhvert tradisjonelle Saturnaliefest den 13.des. på Oslo Katedralskole. Rektor Odd Arne Hellesylt fortalte innledningsvis om skolen og om den vakre festsalen som dannet rammen om festlighetene. Ettersom Lucia var dagens helgennavn, benyttet NKF's leder anledningen til å snakke litt om denne syrakusiske helgen, som lenge har vært så populær i Sverige. Høydepunktet på programmet utgjorde Inger Ekrems foredrag om skolen i Oslo siste halvdel av 1500-tallet. Vi fikk høre atskillig om Oslohumanistenes strev med å banke inn de klassiske språk i hodet på sine adeptere. Inger Ekrem fortalte også om hvor på østlandet elevene kom fra, hvilket pensum de hadde, hvor skolen holdt til, hvorledes skoledagen var organisert og mye annet interessant. Etter en kort matpause i lærerværelset presenterte og kommenterte Bjørn Helge Sandvei et utvalg lysbilder, egne og andres, fra Foreningens ekskursjon til Hellas i september.

Et seminar over *Roma og Norden* ble arrangert i Oldsakssamlingen ved UiO den 10.mars. Nesten 50 medlemmer hadde møtt frem denne kjølige lørdagsmorgen for å høre på det Eldrid Straume, nyutnevnt professor i Bergen, fortalte om praktfunn fra Hoby og Sætre. Den romerske overklassens sølvserviser synes å ha hatt stor statusverdi langt utover *limes*. Anna M. Rosenquist, mangeårig leder for Den tekniske avdeling ved Oldsakssamlingen, ga en interessant redegjørelse for sine undersøkelser av norske viktoriasverd, som hun bl.a. hadde røntgenfo-

tografert for å finne svar på spørsmål angående fremstillingsteknikken. Skrift og skriftsystem sto i sentrum for Terje Spurklands inspirerende og insiterende foredrag om forholdet mellom runer og latinsk alfabet i norsk middelalder. Til slutt orienterte Heid Gjøstein Resi, som var ansvarlig for hele arrangementet, om romersk innflytelse på skikk og bruk i østnorge, hvilket var større enn man kunne ha ventet. Til slutt toget alle ned i samlet tropp til Oldsakssamlingens utstilling av jernalderfunn, der vi med selvsyn kunne stifte bekjentskap med mange av de gjenstander som var blitt omtalt.

Siden sist har Styret vært samlet til to arbeidsmøter. Vi har besluttet at neste etterutdanningskurs skal være viet *Sicilia*, dit vi planlegger å dra på ekskursjon i slutten av september 91 med Gunn Haaland og Siri Sande som ledere. Ettersom interessen for våre ekskursjoner synes å være stigende, skal vi i fremtiden prøve å få til en reise hvert år og la Bergen og Trondheim alternere som arrangerer ved siden av Klassisk og romansk institutt ved UiO. Nå er vi imidlertid ikke primært noe reiseselskap. Vår hovedoppgave er å skape interesse og grobunn for de klassiske fag og antikkens kultur generelt i skole, samfunn og det allmenne åndsliv, og for å samle kreftene på det pedagogiske plan har vi besluttet å opprette et skoleutvalg.

Årsmøtet blir i år avviklet i Oslo *lørdag 15.september 1990 kl.10* i Universitetes Urbygning på Karl Johan. Etter forhandlingene går vi direkte over til dagens tema: *Religion og mytologi i antikkens Hellas*. Senere på ettermiddagen tar vi båten ut til Hovedøya og vandrer omkring i Cistercienserklosters ruiner, før vi inntar et felles måltid ute på øya. Nærmere orientering med svarslipp blir sendt ut sammen med årsberetning og saksliste til årsmøtet.

Så håper vi dette nummeret vil inspirere medlemmene til å sende inn bidrag til det neste, og da gjerne om skole spørsmål. På dette området savner vi stoff, hvis manuskriptet er tydelig og pent, kan det leses maskinelt med scanner, og da trenger ikke forfatteren følge de strenge regler som gjelder for tekst på diskett. Og atter en gang vil vi få minne våre medlemmer om å melde adresse- endring. Det er nemlig så trist å få posthyllen på Klassisk fylt med retursendinger.

Til slutt en god nyhet. I over ett år har det vært umulig å få tak i den såkalte Rektorordboken i bokhandelen, hvilket har skapt problemer på universitet og skole. Nå har Cappelen Forlag besluttet å gi ut denne populære ordboken i nytt opptrykk, slik at den skulle være tilgjengelig

fra mai 90. Styret som har øvet et mildt, men fast press på forlaget, vil uttrykke sin glede over at Cappelen har tatt denne beslutning til tross for at forlaget ennå ikke har fått noen garanti om statlig støtte til prosjektet. Vi oppfordrer derfor de av våre medlemmer som ikke allerede har denne bok i sitt bibliotek, å kjøpe den. Det øker ordforrådet og fremmer allmenndannelsen å bla i Johansen, Nygaard, Schreiner, Mørland, *Latinsk ordbok*, rev.opplag, Oslo : Cappelen, 1965. Og så nok en nyhet som ikke er av mindre interesse: Egil Kraggeruds eminente oversettelse av Aeneiden foreligger nu komplett i syv bind og kan bestilles direkte fra Suttung Forlag. Nærmere opplysninger bak i heftet.

Bente Lassen og Hugo Montgomery

Frist for innlevering av stoff til neste nummer er

1. oktober 1990

men vi tar gjerne imot innlegg før den tid!

OBS! Det er nye regler for manuskript-innlevering fra og med neste nummer. Tidligere anbefalt prosedyre var innsending av manus på diskett. Dette gikk ikke så bra, da svært mange manus på disketter ikke var lagret i et format som var leselig for en annen PC. Bare de av dere som er *sikre på* at dere vet hva det vil si å *lagre* et manuskript uten editorkoder (ASCII-format, DOS-format o.l.), kan levere disketter (både 3,5" IBM og Macintosh, samt 5 1/4 IBM-disketter). Andre bør levere et manus som svarer til reglene som er listet opp på innersiden av forpermen.

Leda med svanen

I gangen utenfor biblioteket på Det norske institutt i Roma står nedre del av en marmorstatue noe bortgjemt under et vindu. Foreløpig er den deponert av sin eier, men det er ikke umulig at den kan bli gitt som gave hvis den får en mer verdig plassering. I forbindelse med en forestående ombygging som skal forvandle instituttets direkteleilighet til kontorer for de ansatte kan det være håp om at det vil bli bedre plass til oppstilling av kunstverker. Man kunne for eksempel tenke seg statuen som blikkfang i enden av den gangen som går gjennom direkteleiligheten, og som kommer til å bevare sin form også etter ombyggingen.

Selv om statuen med sin nåværende oppstilling ikke er iøyefallende, er den vel verdt et nærmere studium, for den er et verk av høy kvalitet. Den viser en kvinnekropp som er bevart fra underlivet og ned. Materialet er marmor med en svakt gylden patina, antagelig gresk. Målene er noe under legemsstore, idet den komplette statuen ville hatt en høyde på ca. 1.20 m. Bevaringstilstanden kan beskrives

både som dårlig og god: ser man statuen under ett, er den naturligvis dårlig bevart siden hele overkroppen mangler, men det som er igjen, er velbevart; bare noen stykker av gevantet er avslått.

Kvinnen er fremstilt i en labil stilling, noe midt mellom sitte- og standmotiv, som om hun er i ferd med å reise seg fra sitt sete, en klippe. Dette

motivet understrekes ytterligere ved at en fot-skammel er skjøvet inn under hennes venstre fot, som derved blir litt hevet i forhold til den høyre. Føttene bærer sandaler, men bare sålene er plastisk utformet. Stroppene må ha vært gjengitt med maling, som har avtegnet seg tydelig mot den hvite marmorhuden.

Ved første øyeblikk er det kanskje ikke så lett å identifisere kvinnens drakt, som fremtrer som et mylder av gevantfolder, men hun bærer chiton og himation. Hva sistnevnte plagg angår, henviser jeg til min artikkel om Roma-instituttets Jupiter i forrige nummer av "Klassisk

Forum", og nøyer meg med å beskrive chitonen, som var et av grekernes basisplagg.

Fig. 1: Leda med svanen. Det norske institutt i Roma

Kvinnechitonon var tradisjonelt i tynt lin, som kan ha en kreppt eller finplissert karakter. Chitonon består av to stoffstykker som tilsvarer bærerens høyde fra skuldrene og ned til føttene, og den er sydd sammen i sidene til opp i armhulene. På skuldrene kan den være festet på forskjellig måte. I sin enkleste form synes den å være holdt fast med et par nåler eller kanskje noen nest festet i et par håndfuller av det fremre og bakre stoffstykket, men stoffstykkene kan også være lagt kant i kant og kneppet sammen. Da er chitonon gjerne ekstra bred, slik at det overflødig stoffet faller ned over armene og danner en slags skinn-ermer. I billedkunsten er denne kneppingen markert ved at knipper av tynde folder stråler ut fra hver knapp.

Chitonon bæres både med og uten belte. Dette kan være synlig, men er chitonon svært lang, kan stoffet trekkes opp over beltet så det dannes en vulst eller pose, *kolpos*. Skal det være ekstra raffinert, festes nok et belte over *kolpos*'en for å holde den på plass. Beltets plasering varierer med moten. I klassisk tid sitter det i midjehøyde, mens hellenistiske kvinnefremstillinger ofte viser beltet oppunder brystet, så drakten får en "empire-effekt".

Hva angår forholdet mellom chiton og himation på kvinnestatuen på Det norske institutt i Roma, så er det slik at høyre ben er dekket av chitonon, venstre ben av hennes himation. Det høyre benet var opprinnelig innrammet av to tykke, vertikale foldebunker. Den ytterste er velbevart, men på den innerste, som løper mellom bena, er nedre del avslått slik at motivet blir utydelig. Betrakteren blir heller ikke hjulpet av at kunstneren har gjort stoffet i begge plagg like tynt, for man ville ventet at chitonstoffet skulle være markert som det tynneste. Her er det imidlertid slik at både chiton og himation kleber seg til bena, hvis form derfor er lett å se gjennom stoffet. Dette er et stilistisk trekk som vi finner særlig markert i det sene 5. og tidlige 4. årh. f.Kr. Relieffene fra den såkalte Nike-balustraden på Atens akropolis er kanskje de mest kjente originalverker som repre-

senterer denne stilen, ved siden av billedhuggeren Paionios' Nike i Olympia, også den er original og i likhet med Nikebalustraden daterbar til det sene 5. årh.

Statuen på Det norske institutt er ingen original og heller ingen Nike. Selv om bare underkroppen er bevart, vil en observant betrakter kunne gjette hvem den fremstiller, for øverst på dens høyre lår sees foten til en stor fugl med svømmehud mellom tærne.

Hvilken kvinneskikkelse i antikken opptrer med en stor svømmefugl trykket inntil kroppen? Naturligvis Leda med svanen. Når vi først har innsett dette, er det bare å lete etter Leda-fremstillinger i antikkens kunst, og vi vil da se at vår statue tilhører en populær type som er kjent i minst 27 kopier, eller replikker, som man sier når det er snakk om flere identiske kopier etter samme original. De stammer alle fra romersk tid, og går tilbake på en nå tapt originalstatue som man har villet tilskrive den greske billedhuggeren Timotheos.

Fig. 2 viser en av de bedre bevarte Leda-replikkene, og man ser hvorledes hun trykker svanen mot kroppen med høyre hånd mens hun med den løftede venstre holder sin himation ut som et skjold. Ansiktet er vendt oppad. Hele statuen har noe momentant over seg som om kunstneren har stoppet modellen midt i en bevegelse, og denne bevegelsen er så heftig at chitonon er løsnet på høyre skulder og blottet den ene halvdel av overkroppen. Kantene på chitonon løper ned mellom brystene som en smal vulst, men så tynt og kleberig er stoffet at også den tildekkede kroppshalvdel virker naken. Opprinnelig, da statuen var bemalt, må kontrasten mellom de nakne og kledde kroppsdelene ha vært mer markert, og det er rimelig å tro at chiton og himation hadde forskjellig farge så betrakteren lettere kunne skille dem fra hverandre.

Koloristiske effekter spilte øyensynlig en stor rolle for det inntrykket Leda-statuen var ment

å skulle gi, og det er blitt foreslått at originalen i likhet med kopiene har vært av marmor. Man har påpekt at svanekroppen i de fleste replikkene er uten utforming av fjær i relieff, og at ingen av replikkene har plastisk utformede sandalremmer. M.a.o. har de vært malt også på originalen, slik at kopistene ikke hadde noen plastisk utformet modell å gå etter. Hadde ori-

Fig. 2: Leda med svanen. Roma, Museo Capitolino.

ginalen vært av bronse, ville man ventet siselerete fjær på svanen og sandalremmer i relieff, og disse detaljene ville sikkert vært omsatt i marmor av kopistene, slik romerske kopister hadde for vane.

Timotheos, som de fleste altså ser som opphavsmann til vår Leda-type, er omtalt i antikk litteratur. Plinius sier i sin *Naturhistorie* (36,30-31) at han var med på å utsmykke Mausoleet i Halikarnassos (nå Bodrum) i Karia i det sydøstlige Lilleasia. I følge samme Plinius bidro også Skopas, Bryaxis og Leochares til skulpturdekorasjonene. Mausoleet i Halikarnassos ble laget for satrapen (persisk stattholder) Mausollos II, som hersket fra 377 til 353 f.Kr. Som man skjønner, er det han som har gitt sitt navn til byggverket, og “monumental gravbygning” som sådan kom senere til å hete “mausoleum”, rett og slett. Plinius sier at mausoleet ble påbegynt av Mausollos’ søster (og hustru) Artemisia like etter hans død, og at hun selv døde to år senere, før det var ferdig. Imidlertid avsluttet kunstnerne bygget på personlig initiativ, fordi de ønsket å knytte sine navn til et slikt mesterverk. Mausoleet i Halikarnassos ble da også regnet som et av oldtidens syv underverker.

Byzantinske forfattere som baserer seg på andre kilder enn Plinius, sier at Mausollos lot sitt gravbygg påbegynne mens han levde, noe som er plausibelt nok, og i så fall får vi en litt tidligere datering av mausoleet enn den som Plinius gir. I alle tilfelle blir bygget å tidfeste til omkring midten av 300-tallet f.Kr., og det er derfor et fast punkt innen den kunsthistoriske kronologien i dette århundret. Deler av skulpturutsmykningen er bevart, og befinner seg nå i British Museum i London. Særlig berømt er en frise som viser kamper mellom grekere og amazoner, og det har ikke manglet forsøk på å knytte deler av denne frisen til de fire kunstnernavnene som Plinius oppgir. Imidlertid har det vært umulig å komme til noen sikre konklusjoner, og det er også de som har ment at Plinius’ historie bare er en anekdote utsprunget av ønsket

---

om å knytte fire av 300-tallets største billedhuggere til et monument som var deres berømmelse verdig.

Mausoleet i Halikarnassos er altså ikke noe godt utgangspunkt for å utforske Timotheos' egenart som billedhugger. Men hans navn er knyttet til et annet kjent monument fra det 4. årh., også det med delvis bevart skulpturutsmykning, nemlig Asklepios-templet i Epidaurus. Av en innskrift fra dette templet får man vite at byggingen av templet tok 4 1/2 år, og at Timotheos var ansvarlig for noe som omtales som "typoi".

Den nøyaktige betydning av ordet "typos" har vært diskutert, og den kan ikke entydig fastslås, blant annet fordi ordet har forskjellige valører, Og fordi det synes å være et av de ord som skifter mening med tiden. Det kan bety både avstøpningsform, avtrykk av en form, relieff, statue, urform og plastisk skisse. I følge den mest utbredte oppfatning betyr "typos" i forbindelse med Timotheos "utkast, skisse", men det er usikkert om han laget utkast til samtlige av templets skulpturer i full størrelse, eller om han nøyde seg med skisseaktige modeller i mindre format. Sikkert er i hvert fall at "typoi" ikke kan bety "fullt ferdige statuer". Dels er den forholdsvis korte byggeperioden, 4 1/2 år, ikke tilstrekkelig til at én enkelt mann har kunnet hugge ut så mange skulpturer som det her har vært tale om (figurer til to gavler og dessuten akroterier, d.v.s. statuer som stod på tempeltaket), og dels fordi de bevarte skulpturene viser at flere billedhuggere har vært i arbeid. Det er rimelig å tro at Timotheos' forhold til Epidaurostemplet tilsvarte Fidiass' forhold til Parthenon; få eller ingen av de arkitektoniske skulpturene er hugget av ham selv, men de reflekterer hans stil.

Flere av kvinnefigurene fra Asklepios-templet i Epidaurus viser en stil som minner om vår Leda-statues, med "kleberige" gevanter som dels lar kroppens former skinne gjennom, dels

omrammer dem med tykke foldebunker. Spesielt én skulptur fra Epidaurus står Leda meget nær. Den viser en kvinne med en slange under sin venstre fot, åpenbart Hygieia, Asklepios' datter. Stand motivet med bøyde knær og venstre fot lett hevet er akkurat som hos Leda, og chitonen til begge kvinnene er løsnet på den ene skulderen slik at halvdelen av overkroppen er blottet. Begge er under legemsstore. Hygieias høyde er 90 cm, men da hodet mangler, må hun ha vært noe over én meter høy opprinnelig. Originalen til Leda må ha vært ca. 1,20 m høy, basen ikke medregnet, skal man dømme etter replikkene.

Hygieia er en originalstatue, og den ble tydeligvis ikke kopiert i romersk tid—i hvert fall har man ikke identifisert noen romersk kopi. Kanskje statuen hadde en oppstilling som gjorde det umulig å ta mål av den for kopiering. Den er funnet i Asklepios-helligdommen, men man vet ikke presis hvor den stod, og det kan ikke bevises at den var en del av tempel-utsmykningen. Dette gjør naturligvis attribueringen til Timotheos mer usikker enn for gavlskulpturenes vedkommende.

Man får da en kjede av attribueringer: først de sikre tempel skulpturene fra Epidaurus, som via en innskrift kan knyttes til Timotheos' navn, over Hygieia, funnet i helligdommen, men ikke som en sikker identifiserbar tempel-skulptur, til Leda, som reflekterer stilen i tempel-skulpturene, men som er særlig nært knyttet til Hygieia. For den som ikke er fortrolig med klassisk arkeologi, kan denne kjeden synes lovlig svak, men mange antikke statuetyper er blitt attribuert til kjente billedhuggere på langt spinklere grunnlag. Enten Leda er et verk av Timotheos eller ikke, så synes innflytelsen fra Epidaurus-skulpturene uomtvistelig, og originalen bør dateres omtrent samtidig med Asklepios-templet eller litt etter dette.

Templet ble antagelig ferdig i 380-årene. Leda har man villet datere en smule senere, fordi stilen virker rikere og mer "avansert". Her er

inntrykket imidlertid avhengig av hvilke replikker man betrakter. Et nøye studium av disse avslører at noen har et rikere foldefall enn de øvrige, mens andre er enklere i utformingen av detaljer. Sistnevnte gruppe er mer homogen, med detaljer som går igjen i alle eller de fleste replikkene, mens medlemmene av den "rikere" gruppen viser større variasjoner i foldefallet, som om kopistene hadde arbeidet mer på egen hånd. Man har da også foreslått at den gruppen som viser den enkleste detaljutformingen er den som best gjengir den tapte originalen, så meget mer som stilen ligger nærmere opptil den som reflekteres i originalsulptur fra det tidlige 4. århundre f.Kr. Den "rikere" gruppen, eller rettere sagt dens opphavsmenn, må være blitt influert av hellenistisk skulptur, som ofte viser et mer "barokt" foldefall enn skulpturen fra den klassiske perioden. Leda på Det norske institutt i Roma tilhører den "rike" eller "barokke" gruppen. I likhet med de fleste replikkene er den blitt til i 2. årh.e.Kr., antagelig i den antoninske perioden, som går fra og med Antoninus Pius (138-161) til og med Commodus (180-192). Denne epokens skulptur er nettopp karakterisert ved sterke lys- og skyggeeffekter, som gjerne fremkommer ved utstrakt bruk av bor, og stilen reflekteres ikke bare i originalverker som portrettskulptur og relieffer, men også i kopier etter greske originaler.

Det faktum at 27 replikker pluss noen omforminger av Leda-typen er bevart fra romersk tid, tyder på stor popularitet, som muligens kan ha hatt noe å gjøre med typens format og oppstillingsmuligheter. Som før nevnt er den under legemsstor, hvilket gjør at den lettere enn en stor statue kan ha latt seg oppstille i en privat kontekst. 4 av replikkene er funnet under omstendigheter som viser at de har vært hageskulpturer. Man kan godt tenke seg en Leda-statue av vår type oppstilt i en nisje eller kunstig grotte i hagen til en større romersk villa. Også klippen som danner Ledas sete fører tanken hen til den natur man ofte prøvde å imitere i romersk hagekunst. Det har vært antydning at klippen er et romersk kopistpåfunn for å gjøre

statuen mer egnet som hageskulptur og at originalen hadde en annen form for sete, da fot-skammelen, som man vanligvis forbinder med et innendørs sittemøbel, passer dårlig til den assosiasjon til den ville natur som klippen gir. Som vi imidlertid skal se, forutsetter den versjon av myten som statuen illustrerer at handlingen utspiller seg utendørs.

I hvilken kontekst den opprinnelige Leda-statuen stod, er ukjent, men den hadde sikkert en offentlig oppstilling, kanskje som votivgave i en helligdom. Leda selv er riktignok ingen gudinne, men hun hadde barn som var gjenstand for kult, nemlig dioskurene Kastor og Polydeukes (Pollux) og den skjønne Helena. De to førstnevntes kult var vidt utbredt, men også Helena ble dyrket på sine steder (særlig i Sparta), selv om grekerne hadde et ambivalent syn på henne fordi hun utløste Trojanerkrigen. Nettopp omkring år 400 f.Kr. var myten om Helena og hennes unnfangelse aktuell, fordi Euripides gjenfortalte den i "Helena", som ble oppført i 412. Historien fortelles helt i begynnelsen av stykket (vers 18-20), hvor Helena taler om seg selv og sin tilblivelse.

Leda var gift med Tyndareos, men Zeus, som hadde forelsket seg i henne, befruktet henne i en svanes skikkelse. Resultatet ble Helena, og det er bare henne Euripides nevner, men i følge den vanligste versjon av myten var også Kastor sønn av Zeus. Natten etter svane-episoden gikk Helenna til sengs med sin mann, som også besvangret henne, og av dette forholdet fødtes Polydeukes. Senere ble også Klytaimnestra, en annen av Ledas døtre, føyd til gruppen, slik at man oppnådde symmetri med to tvillingpar hvorav den ene halvdel av hvert par (Kastor, Helena) hadde en guddommelig far, den andre halvdel (Polydeukes, Klytaimnestra) en jordisk far.

En annen versjon av Leda-myten forteller at Leda bare var pleiemor. Zeus i svaneskikkelse hadde ikke besvangret henne, men Nemesis, som hadde forvandlet seg til en gås. Dette resul-

terte i et egg som ble verpet av Nemesis og senere funnet av en hyrde, og han overgav det til Leda. Ut av egget kom bare ett barn, den skjønne Helena, som Leda oppdro som sin egen datter.

Det har vært foreslått at Leda med svanen representert i vår statuetype i virkeligheten forestiller Nemesis, og at originalen var oppstilt i Rhamnous i Attika, hvor gudinnen hadde en helligdom. Dette er imidlertid mindre sannsynlig fordi Nemesis skal ha vært i gåseham da hun ble besvangret av Zeus, og dessuten passer statue typen helt til beskrivelsen av Leda og svanen slik Euripides gjenforteller myten. Der heter det nemlig at Zeus forenet seg med Leda ved hjelp av en list. Som svane lot han seg forfølge av en ørn og søkte under dette påskudd tilflukt i Ledas fang, hvor han sørget for å besvangre henne. Denne versjon av myten forklarer Ledas holdning med oppadvendt ansikt og kappen løftet som et skjold: hun vil verge svanen mot ørnen, som må tenkes kretsende over hennes hode.

Euripides innflytelse på billedkunsten antydes også av det faktum at det eksisterer en annen Leda-statue som ikke ligger altfor fjernt i tid fra Timotheos-versjonen. Det er en gresk original som befinner seg i Museum of Fine Arts i Boston. Denne Leda-versjonen synes å stamme fra

Fig. 3: Leda med svanen, hellenistisk type gjengitt på en nå tapt sarkofag

slutten av det 5. årh., altså ikke lenge etterat "Helena" ble oppført.

Leda-myten popularitet holdt seg, og resulterte i to hellenistiske typer, som antagelig stammer fra 3. eller 2. årh. f.Kr. De er langt mer direkte i sin skildring av hendelsen. Også i de klassiske gruppene er det erotiske aspekt understreket, men i Timotheos-versjonen ser man bare de innledende manøvrer. Mens Leda beskytter svanen mot ørnen, kravler den foretakssomme fuglen opp mot hennes skjød. Et par skritt til, og denvil ha nådd sitt mål, og man skjønner at den vil ha lett spill ettersom Ledas kropp er halvt blottet allerede. Imidlertid bør man kjenne myten for å gjette hva som vil hende.

De hellenistiske versjonene overlater intet til fantasien. I et par av de romerske variantene av Timotheos-staturen er svanen omgjort til en urne, noe som lar seg gjøre fordi fuglen tross alt er relativt liten og ikke dominerer komposisjonen. Noe slikt lar seg ikke gjøre for de hellenistiske versjonenes vedkommende for der er svanen blitt så stor i forhold til Leda at det er umulig å overse den, og hun har regelrett samleie med fuglen, stående i den ene versjonen og liggende i den andre.

Etter antallet kopier og replikker å dømme ble ikke de hellenistiske Leda-fremstillingene fullt så populære som Timotheos' formodede versjon, men også de ble ganske flittig kopiert, og de er bevart både som fullplastiske skulpturer og i relieff. Den liggende samleie-versjonen var kjent av Michelangelo og inspirerte ham til et maleri. Det er siden gått tapt og kjennes bare gjennom kopier, i likhet med den hellenistiske typen han selv kopierte.

Også Leonardo da Vinci ble inspirert av Leda-myten til et maleri. På samme måte som Michelangelos verk er det bare overlevrt i kopier, for originalen finnes ikke mer. Leonar-

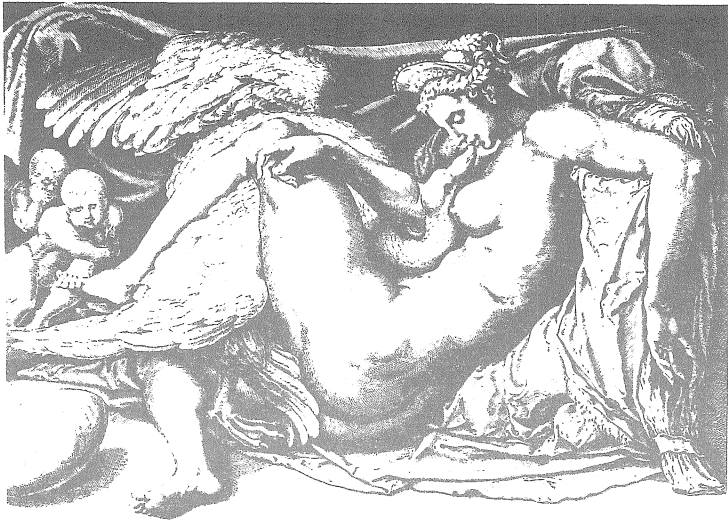

Fig. 4: Leda med svanen, radering etter Michelangelos maleri Fig. 3: Leda med svanen,

do synes ikke å ha brukt noen av de gjengse antikke typene som modell, og hans Leda er mer anstendig enn Michelangelos, for hun opptrer som medlem av en familiegruppe. Hun står side om side med svanen, som har lagt sin ene vinge om henne og ser på henne som en forelsket ektemann mens hun betrakter sine to tvillingpar som i forgrunnen leker mellom skallene av de egg som de er klekket av.

En tredje kjent italiensk renessansemaler, Correggio, laget også et maleri av Leda med svanen. Det er ett av en gruppe på fire som viste Zeus' kjærlighetseventyr. De andre tre fremstilte Io, Danaë og Ganymedes. Correggios Leda har, som Michelangelos, samleie med svanen, og det er blitt foreslått at han i likhet med sin kollega har kjent til en antikk kopi av en av de hellenistiske Leda-typene. Andre mener at Correggio har gått direkte ut fra Michelangelos maleri, for en tegning av dette, som nå er i Louvre, viser en stil så lik Correggios at den er

blitt attribuert til ham. Hva enten Correggio har kjent den hellenistiske versjonen direkte, eller indirekte gjennom Michelangelo, så har han snudd motivet i 90 graders vinkel slik at Leda sees forfra, ikke i profil. Her er Correggio muligens inspirert av Leonardos Leda; også malemåten og Ledas ansikt tyder på det. Correggios maleri kommer derfor til å stå i en mellomstilling: det erotiske motiv er like utslørt som hos Michelangelo, men krassheten er dempet takket være en mildere og mer innsmigrende atmosfære som er mer i slett med den som Leonardo fremkalte i sitt maleri.

Av de tre Leda-maleriene er Correggios det siste, malt mot slutten av hans liv (han dør i 1534). Senere kommer reformasjon og motreformasjon til å medføre et strengere og mer moraliserende klima som er lite egnet for erotiske scener, selv de som er kledd i mytologisk drakt.

Siri Sande

Det klassiske Hellas mellom muntlighet og skriftlighet

For oss filologer er tekstene det viktigste som fins. Filologi er kulturvitenskap ved hjelp av tekster, tolking av fortiden på grunnlag av skriftlige levninger. Billedlig uttrykt: tekstene er vårt vindu mot kulturen. Vi ser kulturen i tekstene, eller kanskje vi skal si *bak* tekstene, for å antyde at informasjonen ikke alltid ligger i dagen eller er lett å få øye på. Det er hvirvler og sprekker i glasset. Vinduer bør pusses, sprosser skal sparkles og av og til må ruter skiftes ut. En del filologi er i grunnen glassmesterarbeid, hvor vinduet selv står i fokus. Men vi må også se på tekstene i samfunnet, som *en del av* kulturen. Da kommer tekstene i fokus på en helt *annen måte*. Vi blir interessert i hva det innebærer *at* vi ser på ting gjennom vinduer, og hvordan vinduene tar seg ut når en ser huset utenfra, så å si. Skal vi få en referanseramme for slike betraktninger, må vi utvide interessen til å gjelde generelt det vi kan kalle *kommunikasjon og lagring av språklige budskap i rom og tid*. Skrevne tekster, på sten og bronse, på skinn og papyrus, er bare bestemte midler til slik kommunikasjon og lagring, akkurat som lesing bare er en bestemt teknikk for å tilegne seg budskapet. Før klassisk tid — og jeg legger gladelig til: i klassisk tid, og noen vil si: til enhver tid — var gresk kultur overveiende *oral og aural*. Skriftligheten var marginal. Ting ble fastholdt i minnet og overlevert muntlig. Munn og øre var viktigere kommunikasjonsmidler enn hånd og øye. Dagens tema er noen betraktninger om hva denne kommunikasjonsteknologien — muntligheten — innebærer av muligheter og begrensninger, og hva som skjer når det nye mediet — skriftligheten — begynner å gjøre seg gjeldende.

MUNTLIGHET I GRESK KULTUR OG INYERE FORSKNING

Muntligheten som en fundamental faktor i gresk kultur er ingen ny oppdagelse. Grekerne selv setter oss på sporet. De er iallfall klar over at skriften har sine negative sider: Kritikken av skriften i Platons *Faidros* er velkjent: skriften seiler under falskt flagg som et hjelpemiddel for minnet, mens den i virkeligheten gjør det lett for folk å glemme; skriften fører til at en ikke egentlig *tilegner* seg kunnskap, men får et rent ytre forhold til den; bøker kan ikke tre inn i samtale med oss, men gir alltid samme, stae svar. Et annet eksempel: Lovgiveren Lykurg ville ikke at *Rhetra* — de forordningene Apollon hadde “uttalt” for det spartanske samfunn — skulle skrives ned. Eit av rhetraene gikk faktisk ut på å forby skriftfesting. Lykurg selv skal ha ment “at hvis de viktigste og mest forpliktende prinsippene for et samfunns lykke og moralske kvalitet ble internalisert i borgernes karakter ogandel, så ville de bli trygt bevart fordi de hadde et bånd på seg, sterkere enn all tvang, gjennom den innstillingen som oppdragelsen inngav ungdommen og som fylte lovgiverfunksjonen for hver enkelt av dem. Og når det gjaldt mindre ting, som pengesaker og økonomiske avtaler, der behovene kan variere, så mente han at det var bedre at en ikke fastla dem gjennom skriftlige forpliktelser eller en bestemt bruk, men heller justerte dem etter anledningen, slik som veloppfostrede mennesker fant riktig” (Plutark, *Lykurg* 13,1-2). Eller — for å gå fra teori til praksis — vi kan tenke på retorikken. Den minner oss på det talte ords betydning rent generelt. *Siden* ble retorikken et regel- og analysesystem for nær sagt all slags litteratur, og nå er den blitt moteord for enhver

spårlig strategi. Men opprinnelig var retorikken en talelære, og vel å merke ikke bare en lære om å lage ("skrive") taler, men å holde dem. Etter talerens tre første arbeidsoppgaver ifølge det klassiske systemet — å finne stoffet, å ordne det, og å utarbeide det språklig — så følger som fjerde punkt å lære talen utenat og som femte og siste å holde den. Og det var den muntlige fremførelsen som var det helt avgjørende. Slik ser vi muntligheten i gresk kultur og aner at kommunikasjonsmønstrene var annerledes da enn nå. Når talen er om muntligheten i gresk kultur, må vel også Homer nevnes. *Iliaden* og *Odysseen* er blitt stående som de fremste eksempler på muntlig tradisjonsdiktning i gresk og europeisk sammenheng, selve prototypen på "oral poetry". Som vi skal se, var det ikke bare i tidlig arkaisk tid at "litteratur" var noe annet i Hellas enn hos oss.

Det ville vere galt å si at muntligheten, eller forholdet mellom muntlighet og skriftlighet i gresk kultur, og grekernes problematiske forhold til skriften, er gått upåaktet hen i eldre forskning. At Homer tilhører en muntlig kultur, er ikke en ny oppdagelse, som mange tror; det er et hovedpoeng i Friedrich August Wolfs *Prolegomena ad Homerum* fra 1795. På det mer essayistiske plan kan vi lese kloke betraktninger om temaet såvel hos Ernst Curtius i 1882 (*Wort und Schrift*) som hos S.H. Butcher i 1891 (*The Written and the Spoken Word*). Men — for å gjøre historien passelig kort — det er fra 1963 at saken virkelig er kommet på dagsordenen, etter Eric Havellocks bok *Preface to Plato* og Goody og Watts klassiske artikkel *The Consequences of Literacy* som kom i samme år. Den første prøver å vise Homers betydning som "stamme-encyklopedi" i en muntlig kultur og å forstå Platons angrep på diktekunsten som skriftkulturens oppgjør med muntligheten; de andre vil demonstrere hvordan skriftligheten omformer et tradisjonelt samfunn og gir intellektet helt nye utfoldelsesmuligheter. Hellas får modellkarakter og eksempelfunksjon som det samfunnet som i vestlig sammenheng og på vesentlig vis gjorde dette spranget først og så å si for øynene på oss.

Mye av diskusjonen deretter har vært reaksjon mot og korreksjon av altfor generelle og vidtgående hypoteser. Men det er også skjedd en stadig bedre integrering av dette problemkomplekset i det generelle kulturbildet, ikke minst i en rekke bøker av protagonistene Havelock og Goody. La meg nevne noen karakteristiske titler fra de siste årene, fra fire forskjellige språkområder; de kunne lett forfleres.

Vi har på fransk samlingen *Les savoirs de l'écriture. En Grèce ancienne*, utgitt av Marcel Detienne (1988), og svensken Jesper Svenbros *Phrasikleia. Anthropologie de la lecture en Grèce ancienne* (1988) med mange raffinerte interpretasjoner. På engelsk foreligger en grundig undersøkelse av Rosalind Thomas om *Oral Tradition & Written Record in Classical Athens* (1989). Det kommunikasjons teknologiske synspunktet er mindre synlig i tittelen på Bruno Gentilis *Poesia e pubblico nella Grecia antica* (1984), men møter oss straks i første kapittel om "Oralità e cultura arcaica". Likedan er det med Wolfgang Rösler's *Dichter und Gruppe* (1980), hvor "Lyrik als orale Kommunikation" er et sentralt poeng. Denne falanksen av bøker om Hellas er som et hoplitkompani i en vakkert uniformert hovedfront der bøkene heter *Orality and Literacy* (Walter J. Ong, 1982) eller *Literacy and Orality* (Ruth Finnegan, 1988); *Literacy and Society* (red. Schousboe og Larsen, 1989), og *The Logic of Writing and the Organization of Society* (Jack Goody, 1986);

The Interface Between the Written and the Oral (Jack Goody, 1987) og *Interfaces of the Word* (Walter J. Ong, 1977). Som en kan se, er det til en viss grad en front av Tordenskjolds soldater.

PROBLEMSTILLINGER

Det er ingen tilfeldighet at det kommunikasjonsteknologiske aspektet ved kulturen, bevisstheten om medienes betydning i samfunnet, er blitt et hett tema i dag, også i studiet av gamle og fjerne kulturer. Omformingen av vårt moderne samfunn gjennom nye kommunikasjonsmedia — TV og PC kan være stikkord — har ført med seg større varhet for liknende overganger i andre kulturer og interesse for hvordan kommunikasjonsteknologien preger — og preges av — samfunnet. Den store mediarevolusjonen i menneskehetens historie er spranget fra muntlighet til skriftlighet, fra språk som lyd til språk som tegn, fra tale som blir borte til tekst som forblir. Hvor sant dette enn er: En så firkantet formulering og en så massiv kontrastering blir et påskudd til straks å peke på en annen side ved parforholdet og en like grunnleggende innsikt: at skriftligheten aldri erstatter muntligheten, men at det til alle

tider, også i vår tid, foregår et *samspill* mellom muntlighet og skriftlighet. Det er dette samsillet, rollefordelingen og fasene i forholdet, som det er så interessant å studere, også i Hellas.

La meg ha nevnt som en særskilt bonus ved denne forskningsretningen at det fører moderne problemstillinger og fremmede disipliner inn i klassisk filologi. Komparasjon kommer inn, med alt hva det innebærer av farer og av muligheter. En annen og like viktig side av saken, er at klassisk filologi blir interessant for andre fag. Vi stiller sterkt av to grunner. For det første: Europeisk skriftlighet begynner hos grekerne. De blir et enestående studieobjekt, på dette området også, på grunn av sin historiske førsteplass. Grekerne overtok en teknologi lenger østfra, ikke en litteratur, slik tilfelle mest har vært ellers, f.eks da skriftligheten begynte å gjøre seg gjeldende i Norge i kjølvannet av kristningen og sammen med en generell europeisering. Hellas gir oss bort i mot laboratoriebetingelser for studiet av skriftens virkninger. For det annet: Den litterære arven fra grekerne i arkaisk og klassisk tid og i det hele tatt det de har etterlatt seg av tekster, har et spesielt forhold til muntligheten på to måter. Den første gjelder selve koden. Det greske alfabetet — genialt i sin enkelhet og effektivitet — er prinsipielt lagt an på å gjengi det talte ord. Meningen i en tekst fremgår ved en rent fonemisk avkodning av skriftegnene; det er ingen tegn for ting, bare ca. 25 bokstaver med ulike lydverdier. Ved å kombinere dem, kan du få sagt absolutt alt du vil. Den andre — som henger sammen med kodens egenart — gjelder den sosiale funksjonen. Greske tekster er skrevet for å leses høyt og å høres. Et vink om det er skikken med *scriptio continua*, altså uten ordskille, som gjør at remsen med bokstaver må omsettes til lyd før meningen kan komme fram.

Studiet av muntlighet og skriftlighet i en kultur har mange sider. Jeg vil her nevne tre: Først det vi kan kalle den teknisk/materielle siden, som gjelder skrivematerialer og skriveteknikk. Svensken Emin Tengström har gjort en perspektivrik "humanekologisk" studie av hvor mye energi som brukes og bindes ved produksjon,

transport og lagring av forskjellig slags skrive-materiale; hans interesse var særlig Romerrikets samfunnsmessige allokering av energi på denne sektoren (*The Use of Materials for Written Information and their Social Impact: The Roman Case*, 1984). Andre, enklere spørsmål er f.eks. *ndr* et samfunn går over fra å skrive på forhåndenværende naturlige (stenflater) eller kunstgjorte (keramikkboller, statuetter) gjenstander og begynner å produsere eget skrive-materiale, slik at vi kan si at skriften blir et kulturelt *telos* og forsåvidt et primært behov. Eller det velkjente problemet med hva bruken av uhandterlige papyrusruller fører til for sitater og referanser.

Derneft har vi det vi kan kalle det historisk/sosiologiske aspektet. Hit hører spørsmål om hvor mange som kunne lese og skrive og om graden av analfabetisme, om elementærundervisningens omfang, om jenter lærte å lese, om spartiatene kunne skrive osv. (For det romerske området kan jeg her igjen henvise til et svensk arbeid: Jan-Olof Tjäder, *Skrift, skrivande och skrivkunnet i det romerskavärldsriget*, 1981/82). I slike undersøkelser glemmer en av og til å stille de mer interessante spørsmålene, som for det klassiske Athens vedkommende f.eks. er: Om athenerne faktisk leste noe særlig; poenget er ofte ikke *at* folk kan lese, men *hva* som finnes av lesestoff i en kultur. Og: om athenerne hadde bruk for å skrive, og om de i så fall behøvde å skrive noe særlig mer enn akkurat navnet sitt. Apropos skiving av navn, så er ordningen med ostrakisme ofte inne i diskusjonen når det gjelder alfabetismen i Athen. Folk kunne som kjent bli landsforvist etter en skriftlig avstemning der en brukte potteskår (*ostraka*) som en slags stemmeseddel der navnet på den omstridte personen skulle risses inn. En slik praksis antyder at skrivekunsten hadde en viss utbredelse i Athen i første halvdel av 400-tallet. Men det er mange rare stavemåter i omløp; og så har vi jo historien om han som bad den reitferdige Aristeides om å skrive navnet "Aristeides" for seg på potteskåret; og vi har funn av ferdig påskrevne ostraka — så hva viser det? Og hva sier det i grunnen om et samfunn om de fleste menn kan klore ned et

navn? Det sier sannsynligvis mer om samfunnet at landsforvisning er et aktuelt og effektivt politisk virkemiddel: i en muntlig kultur kan en skjerm seg mot påvirkning ved fysisk å fjerne folk. Satt på spissen: Innflytelsen går så langt stemmen rekker og varer så lenge lyden står på.

Som det tredje feltet har vi det vi kan kalle det antropologisk/mentalitetshistoriske. Hva karakteriserer kultur og tradisjon i et muntlig samfunn, hvordan blir folks tankevaner og tidsoppfatning der skriften ikke finnes? Stikkord her får være tradisjonsbundethet og situasjonsbestemthet, fluktuering, forkortning av perspektivet, tillemning av ethvert stoff, utsondering av slikt som er irrelevant. Vi kan tenke på hvordan myter stadig blir nyfortalt og genealogier justert, i Hellas som andre steder. Skriften legger nye dimensjoner til kulturen. Først og fremst får språket selv en ny dimensjon når talen blir supplert med tegn: en synbar, romlig, lineær dimensjon. Det betyr samtidig at et utsagn kan få bestandighet ut over og uavhengig av personlig, ansikt-til-ansikt kommunikasjon. Kulturen kan dermed få en egentlig historisk dimensjon. Fortiden får så å si sitt eget medium gjennom tekstene. Skriftlige tekster muliggjør også sammenlikning og kritikk; de gjør det dessuten lettere for minoritetssynspunkter og skepsis å overleve og å akkumuleres. Det går an å formalisere resonnementer og regneoperasjoner, å lagre store mengder informasjon f.eks. alfabetisk eller i andre abstrakte kategorier, uavhengig av konkrete behov. Lover blir fastlagt, så vilkårlighet kan begrenses. Skrift er en forutsetning dersom en samfunnsorganisasjon skal utvikle seg over større avstander eller ut over et visst kompleksjonsnivå. Alt dette sagt — med store bokstaver, så å si — som en påminnelse om hvilket preg henholdsvis muntligheten og skriftligheten setter på en kultur. Tendensen i dag er bort fra skjematisk kontrasteringer og aprioriske påstander. Vi lærer stadig mer om de mange *forskjellige* funksjonene skriften faktisk *kan* ha i en kultur. Akkurat som vi har sagt fint lite om et menneske når vi

har sagt at det ikke er analfabet, har vi sagt fint lite om en kultur ved å kalle den en "skriftkultur". Det er en oppgave i dag å skrive gresk historie, ikke bare litteraturhistorie, men også filosofi- og vitenskapshistorie og politisk historie, med et våkent blikk for kommunikasjonsbetingelsene og mediaforholdene, med sans for samspillet mellom muntlighet og skriftlighet.

GRESK LITTERATUR

Her skal jeg si litt om gresk litteratur i arkaisk og klassisk tid. Jeg har en følelse av at vi fremdeles trenger å få fremhevet muntligheten som grunnvilkår. Verket sirkulerte via andre kanaler i Hellas enn det gjør hos oss, helt fra dikteren konsiperte og til publikum konsumerte det. Det er ellers symptomatisk for hvordan fokus faktisk har forflyttet seg at Albin Leskys store *Geschichte der griechischen Literatur* fra 1950-årene begynner med et kapittel om overleveringen av gresk litteratur, mens Hellas-bindet i *The Cambridge History of Classical Literature* (1985) begynner med et kapittel om "Books and Readers in the Greek World": Litteraturen slik den levde, i motsetning til dens døde *corpus*.

Hvordan var så verkenes livssyklus? Hvordan var forholdet mellom sjel og kropp, mellom

verket selv og den skriftlig fikserte teksten? Vi snakker ofte altfor lettvinnt om at verk ble "skrevet" og "nedskrevet" uten at prosessen blir konkretisert, og har ofte altfor moderne forestillinger om produksjon og distribusjon, uten at de blir eksplisert.

For det første: *dikterens arbeid med verket*. Jeg tror vi har lett for å tillegge skrivekunsten en for stor betydning ved konsiperingen eller utarbeidelsen av et verk. På den ene side undervurderer vi dikteres og forfatters evne til å arbeide med stoff "i hodet". Jeg tror ikke på argumenter om at Homers episke dikt "må" være skriftprodukter fordi de er slike kunstferdige, gjennomkomponerte helheter — og dette er jo ett av hovedargumentene for Homers skriftlighet. Når det gjelder den lyriske diktningen, en Alkaios og en Sapfo og en Pindar, med deres raffinerte versemål og skjøre syntaks — ja, jeg blir alltid skeptisk når jeg leser at det er skriften som har gjort det mulig. Denne kunsten har sine røtter i tradisjoner som rekker langt bakover den epoken omkring år 700 da våre diktere begynner å dukke opp. En dikter ville leve med verket som et mentalt eller muntlig produkt i stadig utvikling og perfektjonering, gjennom uker, måneder og år. Jeg tror ikke nettopp at greske tragedier nådde fremførelsesstadiet uten at det forelå en tekst. Men det er karakteristisk at det aldri, tror jeg, heter at dikteren "skrev" en tragedie, men bare at han "oppførte" eller "lærte dem" fra seg. Det fortelles om komediedikteren Menander (Plut. *Moralia* 347 E-F) at han forundret folk ved å ta det så rolig før han skulle levere inn et stykke til konkurransen. Han svarte at han hadde gjort stykket ferdig, han hadde bare igjen å skrive linjene ned. Alt dette gjelder selvfølgelig vers. Det er adskillig verre å fastholde prosa, og naturligvis absurd å hevde at de tidlige *logografene* ikke skrev: det var nettopp det de gjorde (Thuk. I,21). Men det var vel først Thukydid som ettertrykkelig fastslo at han hadde "skrevet sammen" (*ksynegrapse*) sitt verk som en skatt for all fremtid.

På den annen side: Vi kan lett komme til å overvurdere de rent praktiske muligheter skriften gir diktere. Jeg så det nylig påstått av Oswyn Murray i *The Times Literary Supplement* at grekerne "allerede en generasjon før Homer (tradisjonelt: ca. 750) hadde tilegnet seg de skriveteknikker som måtte til for å skrive og rette en lang poetisk tekst". Men — rent bortsett fra problemet med skrivematerialets pris og tilgjengelighet — så kan vi ikke uten videre gå ut fra at Homer hadde noe særlig glede av skriften, særlig ikke hvis han var blind, naturligvis. En muntlig sanger, dels memorerende, dels ekstempererende, ville antagelig bli totalt forvirret hvis han skulle bremse opp av hensyn til skrivningen, sin egen eller en skrivers. Skrev dikteren selv, kan vi ikke gå ut fra at han i haugen av papyrusremser eller skinnflak så lett kunne gå inn og gjøre en forandring i niende sang i lys av det han senere var blitt stående ved i nittende sang. Dette er helt reelle problemer: vi må ikke tenke oss greske diktere på noe tidspunkt utstyrt med en masse papir og viskelær. En mulig forklaring på brudd og gjentakelser i Hesiods dikt er nettopp at det var lettere å legge til enn å skrive om. "Det jeg skrev, det skrev jeg". Det bør kanskje sies ett ord til her om hvordan skriften kan binde ettertiden heller enn å invitere til kritikk og forbedring. Jeg tenker på den autoritet det skrevne ord får når en, slik vi ser tendenser til hos Plinius, holder seg til Aristoteles i stedet for å lite på autopsi, eller når historikere begynner å skrive fra det punkt i begivenhetsforløpet der en forgjenger — kanskje tilfeldigvis — ble avbrutt, slik det skjer etter Thukydid. "Det han skrev, det skrev han".

Så mye om utarbeidelsen. Den litteraturen vi har, er blitt overlevert, altså nedskrevet. Det er ikke det vi diskuterer. Men hvilken bruk, og hvilke forhåpninger, knyttet seg til den nedskrevne teksten? Ofte var det snakk om unike

autografer. Om Heraklit sies det at han deponerte sitt verk i Artemistemplet i Efesos. Homeridene på Chios skal ha hatt en autoritativ versjon av Homers episke dikt i sin varetekt. Vi har en historie om at det fantes en Hesiod-tekst på blytavler i en boiotisk helligdom. Tekstene ser ut til å ha vært en slags arkivseksemplarer, for å markere copyright og ha en kanon. De er ikke "utgivelser". Det kunne være i opphavsmannens interesse å holde teksten borte fra folk. For i og med at teksten kommer i omløp, mister dikteren kontrollen. Den sikreste garanti for at dikterens stemme og identitet skal bli bevart, er at verket er på alles lepper, at det er kjent av alle. Når Theognis (19-33) setter "segl" på elegiene sine i form av en henvisning til sin egen person, er det ikke som en signatur svart på hvitt. Det er som en del av det muntlige verket. Og når Sapfo (193 L-P) fortrøstningsfullt tenker på fremtiden, så er det ikke papyrusruller hun setter sin lit til, men på at diktene hennes skal forbli levende. For oss, i ettertid, er dette et memento. For neppe noen annen gresk dikter har fått sine dikt så oppblandet med andres vers som nettopp Theognis: det viser at skriften gir liten garanti. Og hos kanskje ingen annen gresk dikter føler vi mer enn hos Sapfo det gapende tomrommet etter de mange "bøkene" som ikke er kommet ned til oss. Viser ikke det at skriften betyr alt — og ingenting?

Vi har nå allerede berørt det tredje momentet: verkets *spredning*. Det er klart at når tekster først var skrevet ned, så kunne de også bli skrevet av og komme i omløp. Men verkene sirkulerte mye mer i den muntlige kanal enn i den skriftlige. Stobaios (III,29.58) forteller en karakteristisk anekdote: "Da atheneren Solon, Ekhestides' sønn, var på et symposium, sang nevøen hans et dikt av Sapfo for ham. Solon ble så begeistret for diktet at han befalte unggutten å lære ham det. Og da noen spurte hvorfor han var så utålmodig, svarte han: For ikke å dø før

jeg har lært det. “ Vi ville sagt: få låne eksemplaret ditt, ta en kopi til meg, la meg få skrive det av. Men nevøen hadde diktet i hodet, og det Solon ville, var nettopp å lære det, ikke å skrive det ned.

Her er vi kommet til *tilegnelsen* av verket. Den skjedde via øret. Bare to enkle belegg fra Platon for dette i og for seg velkjente forholdet: I tiende bok av *Staten* kalles diktekunsten “den kunst som øret oppfatter”, og i *Faidros* (268C) er det snakk om “å ha hørt noe fra en bok”. Dette er hovedtendensen. Den er sikkert dominerende også på et tidspunkt da det blir antydnet av Sokrates (i *Apologien*) at det var et marked for filosofiske tekster i Athen og etter at de første individuelle lesere dukker opp: guden Dionysos i Aristofanes *Froskene*, og Aristoteles, kjent som “leseren”, som leste i enerom, og kanskje lydløst — noe ellers uhørt.

Når vi tenker på en genre som dramaet, er det audiovisuelle aspektet selvsagt for oss. (Men tendensen til tekstfiksering gjør seg gjeldende allerede hos Aristoteles når han i *Poetikken* nesten ser bort fra *opsis* eller synsinntrykket som poetisk faktor.) Korlyrikken også, ja personlig lyrikk, epos og prosa ble for det aller meste hørt og ikke lest. Tekstene var få og befant seg et eller annet sted i utgangspunktet eller i bakgrunnen. Ta en rent teknisk side ved dramaet: Plutark forteller (*Vit. X orat. Lyc.* 841F) hvordan atheneren Lykurg i siste halvdel av 300-tallet sørget for at tekstene til de tre store tragediedikterne ble oppbevart *en koino* i Athen, på et offentlig sted, muligens i Metroon.

Dette sier noe om *tekstens* betydning, positivt, fordi det nå blir viktig at teksten blir tatt hånd om og får autoritet: det ble ulovlig for skuespillerne å avvike fra tekstene. (Men det sier også noe om hva tekstene hadde manglet av autoritet og enhetlighet inntil da). Skuespillerne måtte altså fra nå av konsultere den kanoniske teksten før gjenoppføringer. Men hvordan skulle dette skje? Jo, betegnende nok ved at sekretæren leste teksten høyt for skuespillerne. Loven sier at “tragediene skal bli skrevet ut og oppbevart på et offentlig sted og polis-sekretæren skal lese dem opp for skuespillere som skal oppføre dem”. Så selv om teksten forelå, så var formidlingen oral og tilegnelsen aural.

Wolfgang Schadewaldt snakker et sted om “schriftlich fundierte Mündlichkeit” i Hellas, om en “muntlighet som bygger på skriftlighet”. Jeg pleier å si at *skriftligheten stod i muntlighetens tjeneste*. For å sette det på spissen: Skriftens vesentlige funksjon var ikke å produsere og konservere tekster, men til å fremkalle og gjenopplive tale. Det er sant nok at skriften gir ting bestandighet, at skriften holder verket fast, mens muntlig fremførelse, levende ord, har noe forgjengelig og ustadig ved seg. Men det er også sant at verket lever i muntligheten, at den skrevne teksten bare har en slags hjelpefunksjon for verkets fulle utfoldelse fra munn til øre.

INNSKRIFTER: FORSTENET TALE

La oss til slutt streife en annen kategori tekster. Det ble etterhvert mange *innskrifter* å se og lese i det klassiske Hellas. Fra Athen har vi bare omtrent 10 offentlige innskrifter i det hele tatt fra før 460-årene. Fra resten av hundreåret har vi så mange som 300, og de blir ikke færre ned gjennom 300-tallet. Vi kan gå ut fra at økningen i antallet overleverte innskrifter så noenlunde gjenspeiler veksten i produksjonen. Bokstavnene slutter rekkene. Det blir tettere mellom tekstene.

Alt jeg kan gjøre her, er å gi noen antydninger om hvorfor innskriftene er interessante i vårt perspektiv, altså ut over det de måtte ha av kildeverdi på grunn av innholdet. For det første: Offentlige innskrifter betraktes i forskningen vanligvis som kopier. Det virkelige dokumentet var på papyrus, og anbrakt i arkiv. Jeg kommer tilbake til dette; her vil jeg bare utfordre oss til å tenke på innskriften, og likedan på arkiveksemplaret, som “kopier” av innholdet i og for seg, altså skriftlige versjoner av noe muntlig eller mentalt. Ordet for “kopi”, *antigrafon*, kan brukes om alle eksemplarer av en tekst, både på papyrus og på sten. Det passer til denne oppfatningen når versjoner av “samme” innskrift av og til ikke er identiske, for ikke å snakke om uoverensstemmelser mellom den teksten en innskrift gir og den vi kan finne hos en historiker (Thukyd. V.47 og IG I 83). La oss forenklet si det slik, at tanken er viktigere enn teksten.

For det annet, arkivet. Et arkiv for offentlige dokumenter ble opprettet i Athen først i siste tiår av 400-tallet. Det sier noe om voksende dokumentbevissthet. Men det mangler likevel en del på at atenerne har samme innstilling til dette som vi har. Det beste eksemplet på det er tilfeller der det vedtas (Patrokleides-vedtaket 405) at det skal tilintetgjøres visse dokumenter “overalt, alle som er i arkivene og hvor det enn fins kopier”, eller at visse navn skal fjernes fra arkivene. Dokumentene blir ikke arkivert for fullstendighetens skyld, “for the record”, som de sier

på engelsk; de var i grunnen bare huskelapper så lenge saken var aktuell.

Men innskriftene selv var jo laget for å vare, og for å synes. Det er det ingen tvil om. Spørsmålet er: var de laget for å leses? Den formularen som av og til brukes, om at en stele er blitt satt opp “slik at alle som vil, kan se (*skopein*) den” er tvetydig, for det står ikke at det blir gjort for at alle skal kunne *lese* den. Det ville være en overdrivelse å betrakte de offentlige innskriftene som rene prydgjenstander. Men vakre *stokheidon*-innskrifter var det *også* — og kanskje mer enn de var lesestoff som en tilegnet seg for informasjonsverdiens skyld. Omvendt kan vi spørre om store — eller små — flater med knudrete bokstaver var noe en kunne skumme igjennom som tilfeldig leser. Innskriftene var der, men de stod oftest uten lesere. At teksten spiller en rolle, ser vi på den annen side når også steler blir utsatt for revidering eller når innskriften ber om lydighet mot stelen/ eller henviser til “det som er skrevet på stelen”. (Det siste er ellers en interessant påminnelse om at arkiveksemplarer ikke nødvendigvis ble ansett som mer originale og autentiske enn “kopiene” på sten). Om offentlige innskrifter tror jeg alt i alt vi kan si at de var minnesmerker mer enn lesetekster. Når talere henviser til steler, er det ofte i sammenheng med graver og templer og andre meningsmettede steder. Stelene blir symboler for det de beskriver. De er levninger mer enn kilder. De er både mer og mindre enn tekster. Da Alkibiades kom tilbake fra landflyktigheten ble stelen med forbanelse over ham kastet i havet. Stelen med æresbevisning for tyrannmorderne Harmodios og Aristogeiton var en av de best kjente innskriftene i byen (Demosthenes XXI, 170). Men det er ikke derfor sikkert den ble mye lest. Snarere tvert i mot: alle visste jo hva den gikk ut på. “Så lenge stelene står” er en formulering vi av og til finner: det er monumentaliteten mer enn teksten som gir stelene betydning i det klassiske Athen. En by med mange innskrifter og med en stor litteratur — men kanskje ikke med mange lesere.

Hos oss går alarmen når skriftkulturen er i fare. Rådet for Skriftkultur er en viktig institusjon. For meg er det også en påminnelse om hvor grunnforskjellig vår egen kultur er fra den klassiske greske. Her er stoff til mange studier. (Forelesning for Norsk Klassisk Forbund ved Det norske institutt i Athen, september 1989).

LITTERATUR TIL INNFØRING I PROBLEMFELTET SKRIFTLIGHET/MUNTLIGHET

Den "klassiske" artikkelen er: J. Goody and I. Watt, "The Consequences of Literacy" fra 1963, lettest tilgjengelig i J. Goody (red.): *Literacy in Traditional Societies*, Cambridge 1968.

Andre viktige bøker av J. Goody, også på Cambridge UP, er:
The Domestication of the Savage Mind, 1977.
The Logic of Writing and the Organization of Society, 1986.
The Interface Between the Written and the Oral, 1987.

Den mest skjematisk innføringen får en hos W.J. Ong: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*, Lond. 1982.

Med særlig henblikk på Hellas og på alfabetet kan en lese to bøker av E.A. Havelock: *Preface to Plato*, Oxford 1963, og *The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences*, Princeton 1982.

Kritikk og problematisering av tendensen til "teknologisk determinisme" hos f.eks R. Pattison, *On Literacy*, New York and Oxford 1982.
B. Street, *Literacy in Theory and Practice*. Cambridge 1984
R. Finnegan, *Literacy and Orality*, Oxford 1988.
K. Schousboe og M.T. Larsen (red.), *Literacy and Society*, Kbh. 1989.

Om muntlig tradisjon som materiale for historikere kan en lese J. Vansina, *Oral Tradition as History*, Madison 1985.

Et par gode artikler om Hellas er:
W.C. Greene, "The spoken and the written word", *Harvard Studies in Classical Philology* 60, 1951, 23-59,
F.D. Harvey, "Literacy in the Athenian Democracy", *Revue des études Grecques* 79, 1966, 585-635,
R. Harder, "Die Meisterung der Schrift durch die Griechen" og "Bemerkungen zur griechischen Schriftlichkeit", i *Kleine Schriften*, München 1960, 57-97.

Nærmere bibliografiske opplysninger til en del titler nevnt i teksten som ikke er med ovenfor:
Curtius (1882) : i *Alterthum und Gegenwart. Ges. Reden und Vorträge* Bd. I, 3. Auflage Berlin (251-268)
Butcher (1891) : i *Some Aspects of the Greek Genius*, gjenoptrykt New York-London 1969 (166-199)
Detienne (1988) : Lille (Presses Universitaires de Lille)
Svenbro (1988) : Paris (éditions la Découverte)
Gentili (1984) : Roma-Bari (Laterza). Eng. oversettelse Baltimore-London 1988 (Johns Hopkins)
Thomas (1989) : Cambridge (CUP)
Røslér (1980) : München (Wilhelm Fink)
Ong (1977) : Ithaca-London (Cornell)
Tengstrøm (1984) : Gjøteborg (Humanekologiska skrifter 3)
Tjäder (1981-82) : Kungl. Hum. Vetenskaps-Samfundet i Uppsala. Årsbok (83-127)
Schadewaldt (1970) : art. "Der Umfang des Begriffs der Literatur in der Antike", i: *Hellas und Hesperien* Bd. I. 2. Auflage Zürich-Stuttgart (782-796)

Jeg har skrevet på forskjellig måte og om forskjellige aspekter ved problemet bl.a.:

"Skriftlighetens befielse. Om skrift og gresk kultur", *Nytt norsk tidsskrift* 4, 1987, 33-47.
"Mündlichkeit und Schriftlichkeit im frühen Griechentum", *Antike und Abendland* 33, 1987, 29-44.
"The Significance of Writing in Early Greece — A Critical Appraisal", i Schousboe og Larsen (se ovenfor), 73-90.

Øivind Andersen

ROMA I TEKST

VII

Horats' gård — realitet og idé

I streng forstand passer ikke generaloverskriften denne gang, ja ifølge Horats' begreps- og verddiverden er den rett og slett skjærende falsk. Var det noe som var en motpol til dikterens landlige idyll, så var det storbyen selv. Men for dagens Roma-farere bør utvalgte pletter av *i dintorni* (omegnen) være en like selvsagt del av reisemålet Roma som hva som helst innenfor murene. Og jeg for min del vet ikke om noe som gir en sterkere "antikk" opplevelse enn villatuftene midt imot Licenza i sabinerdalen på veien mot Orvieto.

Først tar man veien til Tivoli, antikkens Tibur. Det betyr praktisk talt å følge den gamle veitrase, tilogmed med bibehold av det gamle navn *Via Tiburtina*. Horats må ha tatt veien mange ganger, i løftet stemning får vi tro, når han reiste ut til sin sabinergård. Han har nok som oftest delt veien mellom gården og Roma i to og overnattet i Tibur på et gjestgiveri eller hos en venn. Sueton mente riktignok at Horats hadde et eget husvære der, men på det punkt tok den raske biograf antagelig feil. Fra Tibur førte så *Via Valeria* i nordøstlig retning. Etter en halv mils vei godt og vel, nådde man til *Varia*, våre dagers *Vicovaro*, der det gamle navn lever videre bak førsteleddet *vico* (= landsby).

Er vi nådd så langt, er vi allerede i utkanten av Horats' sabinske rike, for bøndene som var Horats' naboer, dro ned til municipiet *Varia* for å selge sine varer. Før vi tar av fra *Via Valeria* og drar opp gjennom Licenza-dalen, er det på sin plass å minne om hvordan Horats' landsted kom på våre dagers turistkart.

I det 16. og 17. århundre gikk diskusjonens bølger høyt om hvor dikterens elskede sabinergård lå. Blant forslagene var det også noen som var nær løsningen. Men gjennombruddet kom først etter midten av 1700-tallet. Flere kunne gjøre krav på æren eller i hvert fall en andel i den — og gjorde det også med de polemiske midler de rådde over. Grunnlaget for løsningen ble i alle fall lagt av Vicovaros notarius publicus, Petrocchi. Nær kirken San Cosimato, vel en kilometer mot øst regnet fra Vicovaro, fant han selve nøkkelinnskriften sett fra vår synsvinkel i 1757. I oversettelse lyder den slik: "Valeria Maxima, mor, godseierske (gravla) sin elskede datter som levde i 36 år, 2 måneder og 12 dager på Mandela-godset..."¹⁾ Den adjektiviske navneformen, Mandelana, muliggjorde med en gang en like enkel som tvingende kombinasjon. Petrocchi hadde åpenbart avdekket den pagus ("landsby") som Horats omtaler i epistel I 18, v. 105, den som hentet sitt kalde drikkevann fra Digentia. Dette elvenavnet burde man ellers forlengst ha identifisert med det moderne navnet Licenza. Horats' Mandela kunne ikke være noe annet sted enn den landsbyen som på Petrocchis tid kalte seg Bardela. Den ligger på en topp i nærheten av funnstedet, ca. 1 km oppe i dalen. Man kan ikke fortenke stedets innbyggere i at de i begeistring over å være gjenfunnet på nasjonallitteraturens kart snart omdøpte sin landsby til Mandela.

Veien går videre langs elven nordover og fører stadig nærmere selve landsbyen Licenza. Det kan være passende å minne om de 7 versene mot slutten av epistel I 18 (v. 104-110):

---

1) Dessau 7459 Val. Maxima mater domnipredia Val. dulcissima filia, que vixit annis XXXVI men. II d. XII, in prediis suis masse Mandelane sepretorum Hercules, quesq. n. pace.

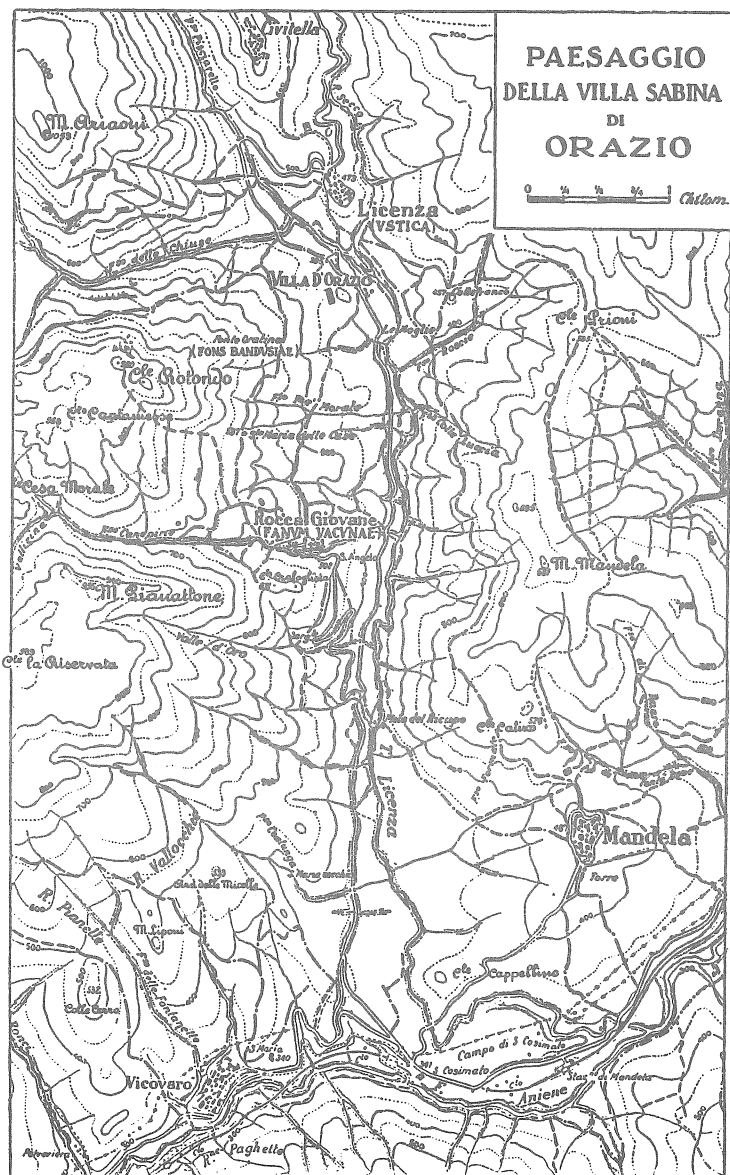

Fig. 1.

Hver gang Digentias kjølige strøm gir meg livet tilbake,
 der hvor Mandela henter sitt vann, en frostrynket landsby,
 hva tror du da at jeg føler, hva gjetter du, venn, at jeg
 [ber om?]

Måtte jeg ha hva jeg har, gjerne mindre, men slik at jeg
 [lever]

fritt min rest av dager, hvis gudene gir meg en restsum,
 Måtte jeg eie et forråd av bøker og lager av brødkorn/
 nok for i år, og måtte den visse time ei plage min sinnsro.

Etter 1757 var det ingen unnskyldning lenger for å plassere Horats' gård noe annet sted i Licenza-dalen. I løpet av 1760-årene var også selve lokaliseringen av villan på det rene. Den franske abbed de Chaupy viet spørsmålet tre bind under tittelen *La maison de campagne d'Horace*. Snart fant klassisk dannede turister og kunstnere veien til dalen. Horats' gård lå 6—7 km videre opp langs elven på et platå, 1/2 km i luftlinje sør for landsbyen Licenza. Idag har den altså navn etter elven og dalen, i antikken og hos Horats bar den navnet Ustica.

Licenza-dalen smalner halvveis, og bratt opp til venstre rager landsbyen Roccagiovine opp. Deretter vider dalen seg ut til amfiteaterform og kranes av topper. I selve Roccagiovine ble det gjort et innskriftfunn av stor interesse for Horatslesere (Dessau 3813).²⁾ Denne innskriften opplyser at Vespasian som sensor istandsatte en Victoria-helligdom for egen regning. Den var falt sammen av elde. Vespasian hadde i det hele tatt pietet overfor forfalne templer, og det var særdeles betenkelig om seierstempler fikk lov å smuldre hen. Dessuten dreide det seg om en helligdom i hans mer hjemlige trakter, sabiner som han var. Naturligvis visste han at gudinnen Victoria lokalt ble æret under navnet Vacuna. Med denne innskriften har vi skaffet oss en håndfast liten knagg for en Horatsspasus (epistel I 10,49f.):

haec tibi dictabam post fanum putre Vacunae,
 excepto quod non simul esses, caetera laetus.

Dette jeg skriver til deg bak Vacunas forvitrede tempel,
 glad og fornøyd i det hele, så nær som at du ikke er her.

2) imp. Caesar Vespasianus Aug. pontifex maximus, trib. potestatis, censor aedem Victoriae vetustate dilapsam sua impensa restituit.

To ting tror jeg vi kan slutte oss til ut fra Horats' henvisning til Vacunas tempel: 1) at hans eiendom strakte seg helt syd til Roccagiovine. Horats er ikke nettopp noen småbruker der i dalen. Enhver bruk av diminutiv i dikterens omtale av eiendommen kan ikke tas for god mynt, 2) at Horats dikterer sitt brev hjemme i sitt hus — ikke romantisk ute i det fri ved Vacunahellig-

PIANTA DELLA VILLA D'ORAZIO

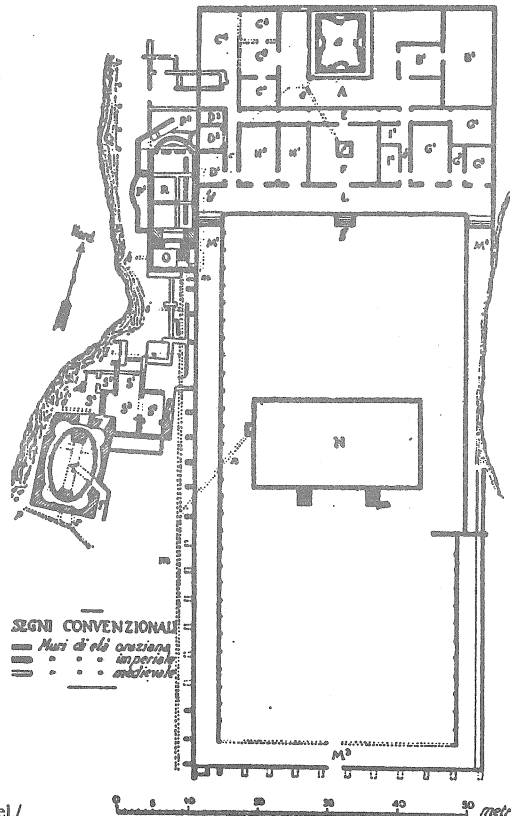

Fig. 2. Etter G. Lugli

---

dommens ruiner som man kanskje kunne tro ved første gangs lesning.

Selve villaen ligger på en utløper av Colle Rotondo som når opp i ca. 1000 m og er identisk med Horats' "Lucretilis". Platået med villaen ligger på 415 m. Den arkeologiske frileggelsen var en forholdsvis enkel oppgave. Det meste ble gjort under ledelse av Angelo Pasqui våren og sommeren 1911. Supplerende undersøkelser ble foretatt i 1915 og 1916.

Vi skal her konsentrere oss om den del av anlegget — det aller meste — som tilhører Horats' egen tid og utgjør restene av hans villa. Villaens senere skjebne er interessant nok, men faller utenfor vår ramme.

Grunnplanen er enkel og forholdsvis oversiktlig. I nordenden har vi beboelsesavdelingen. Man kan orientere seg nemt ut fra sentralrommene. De åpne rom, atriene, er skilt fra hverandre gjennom en korridor.

Hovedinngangen er i sørrenden. Når Horats kom opp, tok han først veien gjennom M3, peristylet, omgitt av en *cryptoporticus*. Peristylet var av en anselig dimensjon — 76 m i lengde og 34 m i bredde. Her hadde han sin innebygde have. I midten finner vi en ruvende dam, *piscina* (24 m x 12 m).

Beboelsesrommenes funksjon lar seg ikke bestemme med full sikkerhet. Men følgende kan regnes for noenlunde holdbart: B1 er et sommertriclinium, d.v.s. et spiseværelse til sommerbruk, B2 er et tilsvarende for vinterbruk. I den søndre delen av beboelsesavdelingen finner vi en rekke *cubicula*. Mest interessant for en rask besøkende er G3 som sannsynligvis er dikterens private soveværelse. C4 er det fristende å identifisere med Horats' arbeidsrom og bibliotek. En badeavdeling på vestsiden har karakter av tilbygg (smlgn. epistel I 14, 39).

La oss på selve stedet forsøke å finne svar på enkelte spørsmål vi naturlig stiller oss utfra Horats' diktning. På et par punkter ser det for øvrig ikke ut til at man ennå har utnyttet samspillet mellom sted og tekst fullt ut for hva det er verd.

Horats' kom med i Maecenas' krets høsten 38. Det kan ha gått anslagsvis en tre års tid før han "debuterte" med sin første offentlige utgivelse, en samling satirer. I løpet av disse første årene har han fullt ut vunnet Maecenas' tillit og vennskap. Ingen av de andre dikterne som Maecenas fulgte ansvar for, synes å ha hatt et tilsvarende personlig forhold til den etruskiske ridder.

I den senere del av 30-årene f.Kr. fortsatte Horats med sin satirediktning. Det resulterte i en ny samling rundt år 30. En samling epoder (jamber) ble også utgitt omtrent på samme tid, vinteren 31/30 eller våren 30. Gården i sabinerdalen har han fått mellom utgivelsen av første satiresamling og de to neste utgivelsene. Stort nærmere lar tidspunktet seg knapt bestemme. I Horatsforskningen har man gjerne understreket at villaen var en belønning for talentet og den lovende debut — og naturligvis for det gode vennskaps skyld. Det kan være riktig nok, men den økonomiske siden var ikke den minst vesentlige. Gården skulle sikre Horats en trygg og uavhengig eksistens. Nettopp dette kommer ikke så utvetydig frem i Horats' direkte omtale av gården, men momentet finnes i hans diktning.³⁾ Et annet hensyn som jeg ikke kan se har vært trukket inn, er Maecenas' ønske om å sikre sine diktervenner de beste arbeidsbetingelser og da fortrinnsvis utenfor selve Roma. Storbyen var langt fra velegnet som permanent arbeidssted for en dikter. Vergil og Varius trakk tidlig konsekvensen av dette. Vergil synes å ha vært bosatt ved Napoli-golfen det meste av sitt voksne liv. Oppvarningen av de mektige og av Maecenas i særdeleshet måtte dermed bli temmelig sporadisk. Men da Mae-

---

3) Smlgn. epist. I 7 og historien om Volteius Menas kjøp av gård — et slags (riktignok fortegnet) speilbilde av Horats' eksistens. Her blir den økonomiske siden understreket (v. 85)

cenas våren 37 dro til Italia "hæl" for å blidgjøre Antonius, sluttet også Vergil seg til reisefølget i Sinuessa (hvor veien fra Napoligolfen forener seg med Via Appia).⁴ Så en viss representasjonsplikt var tydeligvis ikke til å komme forbi. Men Horats' gård var sikkert fra først av ment å ha en avlastende funksjon for Horats' diktergjerning.

Til å begynne med dominerer Horats' takknemlighet for gaven i diktingen. I 1. epode, som jeg daterer som det siste stykke i diktsamlingen,⁵ forener han en hyldest til Octavian for seieren ved Actium med en varm takk til Maecenas for villaen. Det sammenbindende tema i dette dedikasjonsdiktet er det lojale vennskap mellom Horats og Maecenas. Det er i den siste delen av diktet han fletter inn sin takknemlighet for sabinergården (1,23-34):

Med glede tar jeg del i dette tog og fler/
i håp om din takknemlighet,
men ikke for å sette mange ploger, spent/
for mine okser, hardt i sving
og før den hete tid la kveget skifte ut/
kalabrisk beite med lukansk/
og la min hvite gård nå ned til Kirkes mur
rundt Tusculum, den høye by.
Din gavmildhet har gjort meg rik så det forstår./
Jeg vil jo ikke skaffe meg
hva jeg, lik Chremes — gnieren — kan grave ned/
enn si lettsindig ødsle bort.

Diktets *dramatiske* dato er vinteren/våren 31, månedene forut for Actium-slaget (3. sept. 31). Dermed har vi en sikker terminus ante for sabinergården. En Horatsfortolker venner seg etterhvert til å hente ut av diktene en rekke mer eller mindre skjulte opplysninger. Vi kan gjennom eksemplene i diktutsnittet ovenfor slutte oss til at jordbruk og pløying med okser har spilt en viktig rolle på Horats' gård, at fehold og rasjonell utnyttelse av de tilgjengelige beiter

var viktig og at det nok kunne være et problem for dyrene å finne kjørlighet på beitet fra slutten av juli og utover.

All tanke på materiell vinning og forbedring av den finansielle stilling skal være forvist fra vennskapsforholdet til Maecenas om vi skal tro Horats. Dikterens vennegjerninger nå og i fremtiden har ikke noe ytterligere mål for øye, men er motivert ene og alene i vennskapet. En nøy-somhetsbetraktning skinner også ut av linjene: Horats gir en henvisning til den filosofi han propaganderer for i sin aller første satire. Sabinervillaen betyr oppfyllelsen av enhver lykkeforventning han måtte ha hatt og vel så det. Gården gir ham alt hva han trenger. For lykken ligger for Horats i det tilstrekkelige. Han ser, her som alltid, ingen hensikt i en rikdom man *ikke kan gjøre* fornuftig bruk av.

Men det sentrale dokument som tydelig gir seg ut for å være dikterens første reaksjon på gaven, er satire II 6. Her fremstiller Horats seg som en *bønnhørt*:

"Deute var inderlig ønsket: av land noen mål, ikke mange, hvor det var plass til en have; nær huset en kilde som aldri ville gå tom, og litt skog til det hele — og større og bedre oppfylte gudene alt. Det er godt. Jeg vil ikke be om annet, du Maias sønn, enn det at du sikrer meg gaven."

Maecenas' gave *har* i virkeligheten det som i satiren nevnes som ønske, bare i mer overflødig mål. Etter at Horats på humoristisk måte har skildret sitt liv i den viderverdige storby, som han nå kan si takk og farvel, går han over til å skildre sin lykke på landet. Det fremgår av v. 59 ff. at sabinergården forlengst har en plass i hans liv som "retreat" og arbeidssted.

"Denne forted øder dagen for meg, arme mann, mens jeg sukker: Akk, kjære landsted, når ser jeg deg atter, og når blir det mulig/ snart fra de "klassiske" verk, snart fra søvnn og ledige timer/ at jeg får øse velsignet glemsel for livets bekymring?"

4) Sat. I 5,39ff.

5) Smlgn. forf. *Horaz u. Actium*, Oslo 1984, s.21ff.

Her ute i sabinerdalen fryder han seg over det rustikke måltid, som består av bønner, kål og flesk. Her tilbringer han kvelder i selskap med sine venner — og oppvartet av sine slaver. Her føler han seg ubundet av byens konvensjoner og nyter et utvungent samvær der hver innretter seg etter sitt hode og sine behov. Her lever man kort sagt “filosofisk”: misunnelse og grådighet har ikke vunnet innpass. Her kan man ta opp sentrale filosofiske “problemstillinger” uten å ane hva filosofi er. I samtale med gode naboer dreier det seg nemlig om allmenne moralske spørsmål som melder seg helt av seg selv. Og slik speiler samværet hva Horats i første rekke er opptatt av i sin satirediktning. Fabelen er det rette medium for den “folkelige” filosofiske betraktning som han møter hos stedets befolkning. Innholdsmessig meddeler slike folkelige uttrykk den samme innstilling til menneskelivet og den riktige måte å leve på som filosofenes avhandlinger. Og i dette tilfelle munner fabelen ut i den samme konklusjon som Horats forfekter som sitt hovedtema i satiren II 6. Slik opplever leseren en fullkommen harmoni mellom landskapet (“gården”), stedets befolkning og dikterens egen livsholdning.

Ett spørsmål har vært ivrig diskutert: Når er villaen bygget? Har Horats overtatt en villa som lå der allerede og som han i så fall kunne nøye seg med å utbedre eller ble den bygget ny fra grunnen av?

På dette punkt tror jeg at epistel I 14, 1-5 kan gi oss noen holdepunkter. Horats taler her til gårdsbestyreren som er blitt landmann mot sin vilje:

Kjære bestyrer av skogen og jorden hvor jeg rekreerer, dette som du jo forsmår skjønt bebodd av fem hele familier

— fem var de dyktige fedre som gjeme til Varia sendtes—, see hvem det er som tar prisen, jeg som drar torner fra
[sjelen,
du fra marker og eng, om Horats eller godset er vakrest.”

Den springende passus i partiet er her v. 2f.: *habitatum quinque focus et quinque bonos solium Variam dimittere patres*: bebodd av

fem arner og vant til å sende avsted fem brave fedre til Varia”. Den tradisjonelle fortolkning er denne: På Horats’ gård finnes fem forpaktere eller selveiende “husmenn” med deres familier. Gården er altså stor nok både til Horats selv og hans tyende (familia), og til flere underbruk på eiendommen. Jeg tror ikke noe tvinger oss til denne fortolkningen, verken innholdsmessig eller grammatikalsk. Grammatikk kan av og til ha store konsekvenser for forståelsen av innholdet. De av leserne som i dette tilfelle foretrekker konklusjonen fremfor utredningen, bes vennligst springe over til det etterfølgende avsnitt.

Partisippet *habitatum* er etter den vanlige fortolkningen noe som er/skjer *samtidig* med hovedverbet, altså i dette tilfelle: “(som du forakter) skjønt den *bebos* av.” Språkhistorisk sett er perfectum partisipp, slik lingvistene peker på, en sen inntrenger i tempussystemet. Vi har egentlig å gjøre med et adjektivisk element *-to* som er nøytralt både med hensyn til genus (diathese) og tempus. Vi har mange nok spor selv i klassisk latin, på at “perf. part. pass.” verken er perfektisk eller passivt. I så måte er deponentkategorien iøynefallende og partisippet som *cenatus*, *pransus* o. a.). Det er tempussystemets tvang som gjorde *-to*-adjektivene til fortidige (og passive). Der er i henhold til dette at man tolker *habitatum* her som et uttrykk for *samtidighet*: “som *bebos*”, noe som er så meget mer nærliggende som vi sier “bebodd” i denne betydning. Men den mest “systemriktige” fortolkning av et perf. part. pass. vil være å oppfatte verbets handling som fortidig i forhold til hovedverbet, i vårt tilfelle altså som “er *blitt* bebodd” og dermed som et uttrykk for at bebyggelsen hører fortiden til.

Og ved litt ettertanke er det da også denne fortolkningen som gir best mening: Horats beskriver den tilstand som rådde i området *før* han selv kom til som eier. De fem bøndene hører fortiden til i forhold til brevets situasjon og synsvinkel. Poenget i passasjen ser ut til å

være dette: Du som ufri er ikke fornøyd med denne gården som (engang) var nok til å brødfø fem selveiende bønder med deres familier. Hvis denne tolkning er riktig, da har Maecenas for å glede og støtte Horats kjøpt opp fem gårder i dalen sør for landsbyen Ustica og slått dem sammen til en passende eiendom for dikteren. I neste omgang har han — og sikkert Horats i samråd med ham — sørget for at det ble bygget et nytt, rommelig våningshus for det hele. Dette er rimeligvis skjedd mellom 35 og 33 f.Kr.. Den villa Horats kunne flytte inn i, er bygget nettopp med tanke på ham selv og hans behov. Dette passer da også på beste måte med hva arkeologien kan fortelle. Byggemåten — *opus reticulatum* i lokalt tuff — passer utmerket til en datering til slutten av 30-årene.

Epistel I 16,1-16 gir et av de mest utførlige bilder av Horats' villa, den virksomhet som foregikk der og omgivelsene:

Kjæreste Quintus, forat du ikke skal spørre meg nøye, om nå min gård før sin eier med eng, eller rikdommen ligger mest i oliven, beiter og frukt, eller vinstokkombunden alm, skal du få noen ord om landskapets form og terrenget.

Fjellene rundt gikk i ett om de ikke ble oppbrutt av dalens skygge, dog slik at den tidlige sol ser den vestlige side, alt mens den østlige svis av det ilende spann som forsvinner. Klima og vær er fortrinlig. Om villige kratt så kan vise røde kornell og bær, om sommer- og stenek kan glede flokken med nøtter og eiermannen med skygge i mengde? Da sa du nok at det grønne Tarent var kommet som nabo. Dernest en kilde som kunne gi navn til en elv slik at verken Hebrus mer kald eller ren gjennom Thrakia snor seg og strømmet.

Helsebot har den for verkende hoder og plagsomme maver. Dette livsalige hjem og — hvis du vil tro meg — så skjønne, holder min kropp i vigør, skal du vite, sogar i september.

Vi kan i åpningen av denne epistel slutte oss til at Horats' gård har nettopp alle de produkter som dikteren regner opp. Det er ikke enten det ene eller det annet, men alt sammen på en gang. Det er en side ved dikterens "økonomiske" stil at han ikke kommenterer dette videre. Det er en hyldest til stedet at det oppviser så mange forskjellige fortrinn. Etter slik å ha nevnt korn, oliven, frukt, beiter for husdyr, vindyrking, hylder han landskap og klima — og svinehold

— og fremhever som et ytterligere pluss at svinene lett finner sin egen næring. Og så ender han opp med det aller største fortrinn, vannet, grunnlaget for hans egen sunnhet og trivsel.

Det er forresten ikke umiddelbart klart hva Horats sikter til med v. 12-14, hvilken kilde og hvilken *rivus* det er snakk om. Jeg oppfatter stedet slik: Horats' eiendom har en kilde med så rikelig vanntilførsel at den i og for seg kunne gi navn til hele elven. Da må det være fons Bandusiae han taler om. Den har naturligvis ikke gitt Digentia sitt navn, men dikteren understreker at den godt kunne ha gjort det.

Det er ikke vanskelig å se hvordan selve arten av omtalen skifter med de forskjellige genre i Horats' forfatterskap: i satiren (II 6) dominerer den livskvalitet godset representerer for Horats. Første epistelbok gir realistiske glimt av den sabinske virkelighet, mens *carmina* gir konsentrerte enkeltbilder satt inn i en typisk horatisk lyrisk ramme. Dikteren viser hvordan "sangeren" står under høyere makters beskyttelse, om enn i en spøkefull, halvt selvironisk tone som når dikteren har fått øye på en ulv som streifer om i utmarka og driver den på flukt i kraft av sin blotte personlighet (c. I 22,9-12). Her kan det godt ligge en virkelig opplevelse til grunn, men Horats tar seg selvsagt som ofte den frihet å omdanne hendelsen til et fruktbart lyrisk moment. Så kan det hende at et tre faller ned. Om Horats hadde fått det over seg? Hvor nær Horats befant seg i *virkeligheten* skal være usagt, men nesten-ulykken gjøres til et utgangspunkt for å plassere seg selv i forhold til de store greske forbilder på lyrikkens område, Sapfo og Alkaios. I et invitasjonsdikt til Maecenas (c. I 20), skrevet fra villaen og sikkert også sendt som et "brevdikt" til adressaten, kombinerer dikteren med vennskapsmotivet glimt av interesse for vårt bilde av hans bondske hverdag: som det at han selv er sysselsatt med vinhøsten og er med og "korker" sine vinkrukker. Det oppveier at vinen nok ikke har den aller høyeste kvalitet; den vil jo i stedet ha affeksjonsverdi for vennen.

Men det er ikke bare enkeltmotiver fra sabinergården som har fått plass i lyrikksamlingen fra år 23 f.Kr. Det finnes også dikt som i sin helhet er sprunget ut av Horats' liv i dalen. Jeg vil her presentere tre slike dikt i de versemål de er skrevet (III 13 = '3. asklepiade', 18 og 22 = sapfisk strofe). De tre diktenes har visse felles-trekk: de er alle av de korte i samlingen, og dikterens samhörighet med landskapet er knyttet til et kultisk anliggende:

III 13

er et av Horats' mest kjente dikt overhodet. 'Bandusia' støter man på etpar hundre meter fra villaen i retning av Lucretilis. Det moderne navn har vært *Fonte Oratina* eller *degli Oratini*.

Å Bandusia kjær, funkende mer enn glass/
deilig vin er fortjent, blomstenes krans deril, /
killing gis deg imorgen, /
pannen svulmer med ørsmå horn, /

de som alt bryter frem, rettet mot lyst og kamp —
akk, så ganske omsonst: deg han jo hedre skal,
sønn av en villstyrt flokk,
farve kjølende strøm med blod.

Deg kan heten ei nå fra en forskrekk'lig Hund,
du byr kjølighet frem, når den er kjær som mest,
for den okse som plog gjør
trett og beitende fe rundt om.

Du vil også bli én blant de berømte vell
når jeg synger om ek høyt på den hule sten,
hvorfra pludrende springer
vannet ned i en strøm fra deg.

Diktet er bygget stramt opp: Horats tiltaler kilden før ofring skal finne sted: vin, blomster og en killing fra egen flokk er et "krafttilskudd" til kilden og vil dermed fremme gårdens trivsel og lykke. Horats viser stor sans for de konkrete og belivende detaljer: Kilden er formelig et bolverk mot de brennende hundredager. Nett-opp da er det Bandusia viser seg som en velsig-nelse for oksene, gårdens trofaste slitere, og for gjetene. Forherliget på denne måten vil kilden føye seg til rekken av lovpriste greske dikter-kilder, men på et annet grunnlag enn disse. For

den romerske dikter er en virkelig bonde i sitt landskap.

III 18

Faunus, du som attrår de skremte nymfer,
skrid du mild avsted over mine marker,
slikt et solfyldt land, gå din vei så atter,
blid mot de minste.

Ja så sant når året er slutt et kidd vil stupe,
vinen fylles helt til randen i 'Venusvennen',
festens blandekar, og det gamle alter
ryker av fetos.

Alt mitt fe er lystig til bens på gressrik slette
når den femte desember igjen er kommet:
fri og frank på eng med ledige okser
fester vår landsby.

Ulven streifer om blant de uredde lam og
deg til gagn strør skogen en landlig løvprakt.
Bonden tramper glad den forhatte jord i
tretakt med foten.

Tonen er lett, nærmest spøkefull. Tiltalen viser Faunus som en Don Juan blant nymfene (er dikteren på bølgelengde med sin gud?). Igjen står gårdens ve og vel og hele trivsel i sentrum, så sant da guden viser sin nåde ved besøket. Festen er til ære for ham så utsiktene er de beste. Alt ånder av fred og glede. Festen forener stedets strevsomme befolkning, dikteren og dyrene med en av de guder som man vil stå på god fot med. Det er en grendefest som fast innslag i kulten. Dikteren ser tydeligvis frem til den som årvisst feiring. Offerfesten til guden kan muntre dem alle. Menneskene åpner seg for hverandre. Faunus får selskap av Venus. I 3. strofe får diktet en varm religiøs farve. En slik hører også til på Horats' lyriske palett: ulven streifer om blant lammene når Faunus er nær. En gylden lykketid vender tilbake for en stund. Dyp fred og harmoni er en del av Horats' sabiniske virkelighet. Det fallende høstløv blir for dikteren en nesten triumfal tribut fra natu-rens side til gudens ære. Diktet ender med jordens sliter, ilystig dans på den jord han ellers har grunn til å forbanne.

Hellig jomfru, vakt over fjell og skoger,
du blir kalt tre ganger og hører piker
stedt i ve og nød, og fra død du redder,
trippelgudinne.

Din skal bli den furu nær opp til huset,
som jeg selv vil ofre en galtes blod når
årets slutt er nær, en som pønser lurt på
hugg ifra siden.

Dette er det korteste diktet i hele samlingen (ved siden av sluttdiktet i 1. bok, også fra sabinergården!). Det minner om et vigselsepigram, men er like meget en bønn. Tiltalen til gudinnen viser det "område" hun beskytter som ikke bare er naturen, men de unge førstegangsfødende. Hun får nærmest kosmiske dimensjoner med epithetet *triformis*: hun forener tre aspekter i seg: Lucina, Trivia, Luna. Etter tiltalen til Diana i første strofe med det omfattende bilde av hennes makt og virke, får vi i annen strofe vigselen av *pinus* nær huset. En villsvingalte assosieres med Dianas frie natur og hører naturlig henne til. Også i dette diktet dreier det seg om å sikre seg de nære makters velsignelse for Horats og hans hus. Kan vi ut fra diktet også slutte oss til at det fødes barn i hans hus, av slavinner, i de familier som hører til gården? Det kan godt tenkes.

De tre dikt er langt på vei skåret over samme lest. De fremviser lengselen etter harmoni mellom dikterens virkelighet og de makter som denne verden er avhengig av. Kultiske handlinger hører hjemme i hvert av dem. I alle står dikteren selv sentralt som den ofrende. Ham

tilkommer det å vise omsorg. Dette forener seg til et inderlig uttrykk for glede og velsignelse. Når slike følelser går igjen fra dikt til dikt, må de ha vært uttrykk for en fulltonende sjeelig stemning som han fant nettopp her ute. Bedre kunne han heller ikke takke den som hadde virkeliggjort denne tilværelsen for ham, Maecenas.

Litteratur:

G. Boissier, *Nouvelles promenades archéologiques (Horace et Virgile)*, 5.e ed., Paris 1904, 1-62.

F. Dionisi, *Le ville di Orazio. La villa rurale del Digentia et la villa signorile di Tibur* (Atti e Memorie Società Tiburtina di Storia e d'Arte, Tivoli Villa d'Este) 39, 1966, 15-97.

G. Lugli, *La villa Sabina di Orazio* (Monumenti antichi XXXI, Milano 1926, col. 458-598).

Idem: *Horace's Sabine Farm*. Translated by G. Bagnani, Roma 1930.

K. Nielsen, *Horats. Midt i en have*, Kbh. 1968.

A. Andrén, *Vår vän Hortaius*, Gøteborg 1981. (Studies in Mediterranean archaeology, Pocketbooks 14).

G. Highet, *Poets in a Landscape* (Pelican Books), Harmondsworth 1959, s. 133ff.

Egil Kraggerud

Cales

Arkeologi i Campania i Italia har lenge vært dominert av studier av Pompeii og Herculaneum. Naturlig nok, siden disse byer har gitt oss et unikt materiale både når det gjelder arkitektur, bildende kunst og sosialt liv i romerske byer. Men for Klassisk Forums lesere skulle det være unødvendig å minne om at det finnes andre relativt godt bevarte byer fra antikken i Italia, selv om en blasert kjenner av Pompeii sikkert vil fryse over bevaringstilstanden for mange av dem.

Undertegnede har de siste år studert en av disse byer som ledd i magistergraden i klassisk arkeologi, avlagt høsten 1988. Også denne byen ligger i Campania, men nord for Napoli. De av leserne som har kjørt bil fra Roma til Napoli har bokstavelig talt kjørt over den. Autostradaen er nemlig anlagt tvers over det antikke byplatå. Bare en rasteplass ved motorveien bærer idag byens en gang så stolte navn: Cales.

Bortsett fra motorveien, er idag byplatået ubebygget, med unntak av en stripe bygninger langs en riksvei i den nordlige del av den antikke by. Calvi Vecchia heter denne stripe bygninger, hvor domkirken, opprinnelig fra 800-tallet, er det eneste som rettferdiggjør benevnelsen tettsted. Bispesetet Calvi er for lengst gått i glemmeboken og om ingenting gjøres snart, går domkirken også samme veien. Men om dette høres trøstesløst ut, så er ihvertfall situasjonen god for arkeologiske undersøkelser. En rekke antikke bygninger er fortsatt synlige over bakkenivå, antikke veiløp kan skjelves i dagens beskjedne ferdsselsveier og byens forsvarsverker kan fortsatt finnes under bjørnebærkrattet. Arkeologisk forskning i et

antikt byområde som Cales må i stor grad bygge på registrering av bygningsstrukturer og arkeologisk materiale i overflaten, samt på det man kan kalle historisk topografi, d.v.s. forsøke å se landskapet og utnyttelsen av det i sammenheng med bosetningsmønsteret og de overleverte skriftlige kilder. I Cales kan man bare i liten grad støtte seg til utgravninger. Bare en større utgraving er foretatt etter moderne prinsipper og den foregikk i forbindelse med byggingen av autostradaen i begynnelsen av 1960-årene. Det kom riktignok frem meget interessant materiale i den anledning, men i mangel av såvel grundige publikasjoner som dokumentasjon i arkiver, er det uunngåelig at man i stor grad må ta utgraverens få publikasjoner for god fisk og prøve å komplettere så godt man kan med registrering og tolkning av det eksisterende arkeologiske materialet.

I denne artikkelen vil jeg bare kort ta opp byens historie slik den lar seg rekonstruere. Lenger frem enn til omtrent Kristi fødsel kommer jeg ikke til å gå, både fordi mine egne undersøkelser i første rekke har dreid seg om perioden før keiserdømmet og dernest for ikke å fylle hele dette nummeret av Klassisk Forum.

Cales nevnes for første gang i de skriftlige kilder i forbindelse med den romerske erobring av byen i 335 f.Kr. Det er imidlertid klart at byen hadde en lang forhistorie før romerne kom inn i bildet. De arkeologiske kilder tyder på en form for bosetning like ved byhøyden allerede i det sene 700-tall. Mye tyder på at bosetningen noe senere flyttet seg opp på selve byhøyden, kanskje i andre halvdel av 600-tallet. Ihvertfall synes det som om en ny nekro-

pol ble lagt ut på vest-siden av byplatået i løpet av dette århundret. En gruppe graver i denne nye nekropolen vitner om at samfunnet var sterkt sosialt differensiert. En av gravene inneholdt over 100 objekter, flere av dem importert fra Etruria, og er en av de rikeste som noensinne

er funnet i Campania. Fra århundret etter, slutten av 500-tallet, har man på byhøyden funnet terrakotta som antageligvis har hørt til et tempel. Det er også sannsynlig at forsvarsverkene og deler av byplanen stammer fra det sene 500- eller tidlige 400-tall. Det siste er det vanskelig-

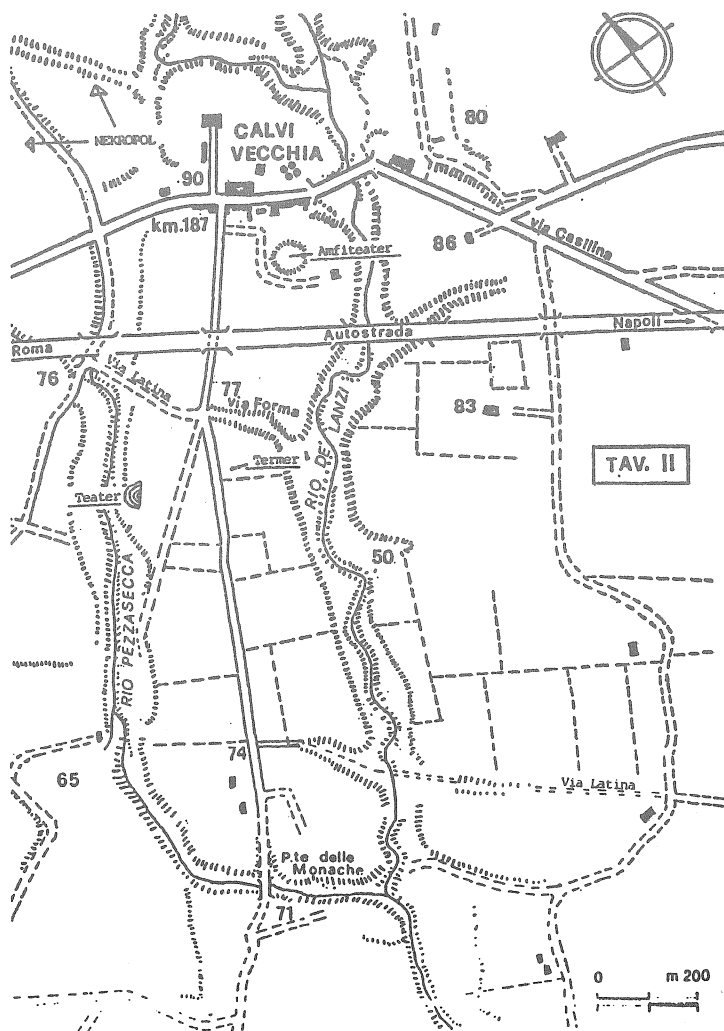

Fig. 1.

ste å datere, men det synes som om det er en sammenheng mellom forsvarsverkene, tilhugging av byhøyden og store underjordiske dreneringsarbeider nord og sør for byhøyden. Denne type dreneringsarbeider assosieres gjerne med etruskisk ingeniør-kunst og lignende tilfeller i Sør-Etruria er datert til det sene 500-tall.

Det virker derfor som om urbaniseringsprosessen i Cales tok fart i overgangen mellom 500- og 400-tallet da man har dokumentert en monumental helligdom og andre store offentlige arbeider som drenering og forsvarsverker. Grunnen til at urbanisering skjedde nettopp her og på denne tid, må i betraktning av de sparsomme kilder bare bli hypoteser. Men det er interessant at man i Cales har funnet en av de mest "etruskiserende" graver i Campania. Nettopp i annen halvdel av 600-tallet som den rike graven i Cales er fra, har man dokumentert den etruskiske ekspansjon sydover via Roma (etruskisk kongehus tradisjonelt fra 617) til Campania, der en by som Capua ifølge de senere skriftlige kilder var styrt av etruskere. Det er derfor mulig at Cales var et av de første sentra i Campania som kom under etruskisk innflytelse. En faktor som støtter denne hypotesen er at Cales ligger på den indre ferdselsrute mellom Etruria og Campania, den rute som romerne senere systematiserte i en vei under navnet via Latina. Selv om man vet alt for lite om den etruskiske kultur i Campania, er det fristende å se den sosiale stratifisering og framveksten av et bysamfunn som et resultat av etruskisk innflytelse og innføringen av økonomiske ressurser og status-kultur utenfra.

I mangel av omfattende utgravninger kan man foreløpig ikke gi noen nærmere rekonstruksjon av det pre-romerske Cales. Noe bedre stillet er man når det gjelder tiden rundt og etter den romerske erobring.

Året etter romernes erobring, i 334 f.Kr., ble det bestemt å grunnlegge en koloni med latinsk rett i Cales. Denne skulle vokte de romersk-dominerte områder i Campania, kanskje særlig den

romerske statsjord *Ager Falernus*, som romerne hadde annektert tidligere. Det er også sannsynlig at romerne planla Cales som base i krigføringen mot samnittene, det militært sterke fjellfolket i Sør-Italia, som romerne hadde stiftet bekjentskap med i 340-årene. Noen krigstilstand var det riktignok ikke i 334, men siden begge folk var i ekspansjon, bl.a. i Campania, kan romerne ha vært seg bevisst Cales' strategiske stilling for felttog inn i Samnium, f.eks opp Volturno-dalen, bare få mil sør for Cales.

Det er idag vanskelig å påvise hvilke forandringer som skjedde i Cales i og med koloniseringen i 334. Det later ikke til at hverken forsvarsverker eller det urbanistiske system ble utvidet eller forandret nevneverdig. I byens territorium, derimot, er det klart at ting skjedde. Som normalt ved kolonisering, ble også Cales' territorium inndelt og organisert etter faste prinsipper. Restene etter dette system kan fortsatt skjernes på detaljerte kart og luftfotografier. Det gjelder i første rekke veiløp, mange av dem ikke bare ferdselsveier men også skillelinjer i centuriseringen, d.v.s. inndelingen av territoriet i jordlotter. Centurisering var spesielt nødvendig i en koloni, der en hel by-befolkning på samme tid skulle tildeles jord på en organisert og forsvarlig måte. I Cales' territorium kan et slikt nett klart påvises. Det er sannsynligvis inndelingen i forbindelse med koloniseringen man her er på sporet av. En faktor som styrker denne hypotesen, er at en av de tydeligste *decumani*, d.v.s. veiløp i øst-vestlig retning, etter all sannsynlighet er identisk med en av hovedveiene mellom Roma og Capua, via Latina. Dateringen av denne veien er svært usikker, men byggingen må antageligvis settes i sammenheng med Romas ekspansjon sydover under samnitterkrigene, en ekspansjon som også er tydelig i romernes kolonisering langs Liri-dalen og i Nord-Campania. Cales var den første av disse kolonier, fulgt av Fregellae i 328 f.Kr. og Interamna Lirenas i 312 f.Kr. Først i 312 var Liri-dalen for godt havnet i romerske hender etter harde kamper med samnittene. Det er følgelig på denne tid man ville vente byggingen av via Latina. Samtidig vet man også fra skrift-

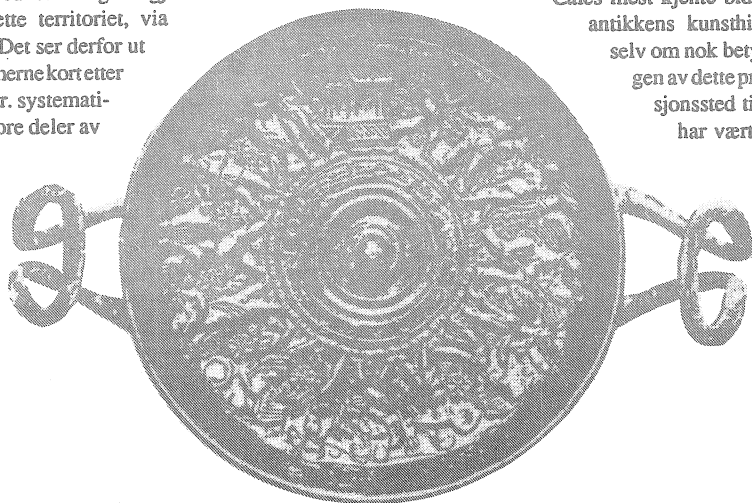
lige kilder at byggingen av via Appia begynte. At ikke en vei var nok for å forbinde Roma med Campania hadde krigshandlingene bl.a. i 315 vist, da en samnittisk styrke holdt den strategisk viktige byen Tarracina og dermed isolerte fullstendig en romersk hær i Campania fra Roma. En indre landrute, via Latina, var derfor også nødvendig for å sikre de romerske områder i Sør-Italia.

I romersk landmålingspraksis er det oftest centurisering som følger en hovedveis orientering og ikke omvendt. Det er derfor sannsynlig at centuriseringen av *Ager calenus* først ble påbegynt etter anleggelsen av via Latina, d.v.s. etter 312 f.Kr. At ikke landmålingen ble utført umiddelbart etter kolonigrunnleggelsen i 334 bør ikke forundre siden romerne allerede i 328 ble involvert i en langvarig krig med samnitterne, der Cales var en av frontlinjestatene.

Det kan tilføyes at også centuriseringen av den romerske statsjord *Ager Falernus* nordvest for Cales følger orienteringen til den hovedvei som gikk igjennom dette territoriet, via Appia. Det ser derfor ut til at romerne kort etter 312 f.Kr. systematiserte store deler av

Nord-Campania i forbindelse med sin veibygging og så å si satte sitt eiendomsmerke på området. Også i byen Cales er det nære forhold til Roma påtagelig. Selv om en latinsk koloni egentlig var et selvstyrt bysamfunn, ble det intime forhold til Roma understreket ved at to av byens regioner ble oppkalt etter tilsvarende områder i Roma. *Vicus Palatius* og *Vicus Esquelinus*, som regionene het, er det mest talende eksempel på at en latinsk koloni var et speilbilde av moderbyen. Cales er både det tidligste og best dokumenterte eksempel på denne praksis.

Det man vet om politisk, sosialt og kulturelt liv i Cales på 300 og 200-tallet f.Kr. er temmelig begrenset. Den best kjente gruppe av arkeologisk materiale er en type keramikk som ble produsert i byen fra rundt midten av det 3. århundre. Cales hadde også før den romerske erobring vært et keramikksentrum, nå utnyttet kolonistene de gode leire-forekomstene umiddelbart nord for byen. Svart-glasert keramikk med relieffdekorasjon er Cales mest kjente bidrag til antikkens kunsthistorie, selv om nok betydningen av dette produktjonssted til tider har vært over-

Fig. 2: Drikkeskål laget av den calenske håndverker L. Canoleius (ca. 250 - 180 f.Kr.). Nationalmuseet, København

drivet. Det var nemlig i lange tider vanlig å kalle mer eller mindre all italisk relieffkeramik for calensk. Siden dette åpenbart ikke er tilfellet, nøyer man seg idag med å antyde at Cales var et viktig sentrum for denne type keramik. Grunnen til at man vet at denne keramikken ble produsert i Cales er takket være de mange innskrifter som nevner både hvem som har laget vaser og hvor. To signerte skåler av den calenske håndverker Lucius Canoleius med relieffer som fremstiller bacchiske opptog har i nyere tid funnet veien til Nationalmuseet i København, slik at Cales på en måte også er representert i Norden.

Under Hannibals felttog i Italia ble Nord-Campania hardt rammet. Særlig etter at Capua gikk over til Hannibals side etter slaget ved Cannae 2. august 216 f.Kr., ble Cales et av romernes viktigste støttepunkter i Campania. Men at rollen som frontlinje-stat kostet, viser det faktum at Cales som en av 12 latinske kolonier i 209 ikke var istand til å yte Roma ytterligere støtte. Selv om dette av romerne ble oppfattet som et svik, fikk Cales en frisk injeksjon av nye kolonister engang før 184 f.kr. Dette kan delvis forklare den vekst som er tydelig både i byen og i territoriet i dette og det påfølgende århundret. Teateret, som fortsatt er av de best bevarte monumenter i Cales, ble påbegynt i det sene 2. århundre. Antageligvis på samme tid ble bymurene forsterket. Flere av de villaer som er registrert i territoriet viser også en første byggeperiode nettopp i det sene 2. århundre.

Årsaken til dette oppsvinget er mest naturlig å søke i et usedvanlig produktivt jordbruk. Antikke forfattere priste Campania for dets frukt-

barhet. Dette gjaldt både korn, grønnsaker og frukt, men kanskje mest av alt vin. Synonymet for kvalitetsvin i antikken, *falernum*, ble produsert i *Agerfalernus* i Nord-Campania. Også den calenske vin var ettertraktet, selv om man ennå ikke vet sikkert om den ble eksportert i større mengder, slik som den falerniske.

En annen virkning av velstandsøkningen var at enkelte slekter begynte å gjøre seg gjeldende i romersk politikk. En av de første vi hører om er Q. Lepta, som var venn av Cicero. To av Ciceros brev til Lepta er bevart og det går av dem frem at Cicero hadde et *patron*-forhold til Cales. Det var forøvrig her Cicero oppholdt seg ved borgerkrigens utbrudd i 49 f.Kr., nærmere bestemt i Leptas hus. Siden man vet at Lepta forsøkte å få en kontrakt for levering (av vin?) til leker som Caesar skulle holde i 45 f.Kr., er det sannsynlig at Lepta var en av de lokale stormenn som hadde svingt seg opp på produksjon av jordbruksprodukter. Det samme kan også gjerne ha vært tilfelle med en annen slekt som svinger seg opp til maktens tinder i senrepublikk og tidlig keisertid. Dette var slekten *Vinicia*, som med L. Vinicius nådde konsulatet i Roma i 33 f.Kr. Den mest illustre vinicier var allikevel M. Vinicius som innehadde konsulatet både i 30 og 45 e.Kr. og som ble gift med Caligulas søster Julia Livilla i 33 e.Kr.

Med viniciernes suksess i Roma kan man også si at Cales fullt og helt var absorbert i den romerske stat. Fra å være en latinsk koloni og nær alliert av Roma gikk Cales som så mange andre byer i Italia i senrepublikken inn i den nye, store staten. Romaniseringen av Italia var fullført, det samme var også Cales' oppgave som koloni.

Knut Ødegård

Den sensationelle senantikke "Sevso" sølvskat

I den engelske avis *The Independent*, 9 februar 1990, blev for første gang for offentligheden præsenteret en stor, hidtil ukendt og hemmeligholdt senantik sølvskat, bestående af 14 fade, kander og skåle med rig udsmykning (fig. 1). Skatten ejes af den engelske lord Northampton, der har annonceret den til salg gennem Sotheby's. De vil forsøge at få skatten solgt samlet til museum eller privatperson. Hvis det ikke lykkes, vil tingene efter sigende komme på auktion til efteråret. At der ikke er tale om simpelt bordservice fremgår af vurderingen: 40 millioner pund, eller omkring en halv milliard kroner; ja, det forlyder endog, at auktionsprisen vil kunne nå op på over 100 millioner pund, eller over 1 milliard kroner (1.200.000.000 kr!).

Der er mange uklårheder vedrørende skatten. Dens forhistorie før 1980 fortæller sig i det dunkle. Hvor den stammer fra vides ikke. omkring 1980-81 blev de første 10 genstande budt til salg af en antikvitetshandler i London. Den daverende besidders identitet er ukendt. På det tidspunkt var skatten

i Schweiz, og der forelå officielle eksportpapirer fra Libanon stemplet 1981. Om Libanon er skattens hjemland er dog yderst usikkert. Lord Northampton, en af Englands rigeste mænd, købte efter et års forhandlinger de 10 stykker. I 1982-83 tilbød han sølvet til Paul Getty museet i Californien. Tingene blev sendt til USA, men resultatet blev, at Getty afslag. Berlin Antikmuseum, såvel som anonyme private samlere har overvejet at købe skatten, men ingen har gjort det. De 4 sidste stykker erhvervede lorden i 1987. Sotheby's har foretaget forespørgsler i 29 lande for at høre om sølvtøjet er savnet, om skatten skulle være stjålet eller smuglet. Tilsyneladende er der ingen, der gør krav på tingene.

Fig. 1: Udsnit af Sevso skatten

Sølvskatten består af 14 førsteklases sølvarbejder samt den bronze-kumme de efter sigende skulle være fundet i. Der er tre store, runde fade på omkring 60 cm diameter med figurudsmykning i midtfeltet og langs kanten: *Meleager fadet* afbilder myten om jagten på det

Fig. 2: Sevso fadet

kalydonske vildsvin; *Achilles fadet* har fremstillinger af Achilles på Skyros; *Sevso fadet*, som har givet navn til skatten på grund af sin indskrift, har i niello indlagt jagtscener, fisk, et symposium, en villa og heste. Omkring medaljonen løber en indskrift, der lyder noget i retning af HEC SEVSO TIBI DVRENT PER SAECVLA MULTA POSTERI VT PROSIN ..... DIGNA TVIS (fig. 2-3). Et fjerde fad har geometrisk mønster, og betegnes derfor *Det geometriske fad*. Der er fem kander: *Dyrekanden* er dekoreret med geometriske ornamentter indlagt i niello alternerende med indgraverede og forgyldte figurer og buster, *Den dionysiske kande* viser Dionysos, Pan og satyrer i relief, *Hippolytos kanden* afbilder myten om Hippolytos og Phaëdra— et motiv som genfindes på

til *sinulae*. Desuden findes to geometriske kander med forgyldning, som formodes sammen med en skål at have udgjort et servante set. Der er en enkelt amfora med dionysiske motiver i relief og to rundfigurale pantere som hanke. Det sidste stykke er et cylindrisk skrin med kuppelformet låg med et domestisk motiv, husfruens toilette.

Senantikke sølvskatte fra det 4. århundrede

Der er bevaret mange fine sølvarbejder fra det 4. århundrede e.Kr. Flere af disse er samlede fund, "sølvskatte", der er kommet for dagen ved en tilfældighed, hvor og når de mindst var

ventet. Ejerne af sådant pragtbordservice må have tilhørt den rigeste overklasse, måske i nogle tilfælde været højstående officerer i kejserens tjeneste.

I Rom blev allerede i 1793 fundet ESQUILIN SKATTEN, der består af et stort antal sølvgenstande—fade, kander, skrin, skeer m.m. Denne skat, der med mest sandsynlighed er begravet før goternes invasion i 410, tilhørte en kristen familie. SECVNDE ET PROIECTA VIVATIS IN CHRISTO lyder en indskrift. Alligevel er billedverdenen den traditionelle hedenske og stilen, som så ofte i 4. århundrede, klassicistisk. På et af de fineste stykker, Projecta's skrin, et stort sølvskrin med forgyldte figurer i relief, er ud over mytologiske emner som Venus afbildet en scene, der kan tolkes som brudens toilette før brylluppet. Dette skrin kan sammen med andre af genstandene måske opfattes som brudegaver eller en del af brudens medgift.

Flere af de vigtigste sølvskatte er dukket op i Romerrigets udkant, i provinsernes grænseområder, hvor der var størst fare og mest uro. MILDENHALL SKATTEN kom for dagen, da en bonde i 1940'erne pløjede sin mark. Fireogtredve fine sølvarbejder, bl.a. et stort rundt fad helt dækket med dionysiske og marine væsner i relief, samt et par mindre skåle, også rigt udsmykkede med mytologiske scener i midtfeltet og langs kanten hører til hovedstykkerne. Stilen er klassicistisk. Fra det britiske område kan også nævnes TRAPRAIN LAW skatten, fundet i Skotland i begyndelsen af århundredet. Her er fragmenter af mere end hundrede kar, og både mytologiske og bibelske scener er repræsenteret. Ingen af stykkerne kommer dog på højde med Mildenhall genstandene. Møntfund tyder på at Traprain Law skatten blev gemt tidlig i det 5. årh. Et nyt engelsk fund er WATER NEWTON. Det var atter i en pløjemark, at sølvarbejderne dukkede op i 1975. Nogle har XP monogram, så denne ejer har også været kristen. Det samme gælder CARTHAGO SKATTEN. (De omtalte fund er med undtagelse af det skotske i British Museum).

Det hidtil største og mest spektakulære fund er KAISERAUGST SKATTEN, udgravet i 1962 i Augst nær Basel, Schweiz. I forbindelse med anlæggelsen af en sportsplads skulle niveauet i en del af det antikke fort planeres. Under arbejdet i december 1961 stødte en bulldozer på sølvstøj. Her lå ikke mindre end 68 sølvgenstande, inkluderet 35 skeer af typerne *cochlear* og *ligula*, samt 186 mønter og medaljer. Skatten blev nedgravet inden for fortet formodentlig omkring 350-351, fra hvilket tidspunkt de seneste mønter stammer (Constantius 349-350; samt barrier med Magnentius navn 350-1). Af de pragtfulde sølvting må fremhæves det ottekantede reliefdekorerede Achilles fad med scener fra heltens liv og opvækst, signeret af Pausulypos fra Thessaloniki, et rektangulært forgyldt og gennembrudt sølvfad, af typen der ofte betegnes *lanx*, med fremstilling af Dionysos og Ariadne indlagt i guld og niello, samt endelig et stort rundt fad med et havnestykke i midtmedaljonen, også med forgyldning og niello (fig. 4-5). Selv om kun et enkelt objekt har christogram, er det overvejende sandsynligt at ejeren var kristen.

Fig. 3: Sevsøfadets medaljon

Fig. 4: Kaiseraugst skatten: det marine fad

Ud over de store skatte er der også gjort vigtige spredte fund så som CORBRIDGE FADET (nær Newcastle), CESENA FADET (nær Bologna) og PARABIAGO FADET (nær Milano), alle fra det 4. århundrede. I denne forbindelse må man heller ikke glemme Theodosius I's store magnifikke sølvmissorium udført i anledning af hans *decennalia* i 388, der dog adskiller sig fra de øvrige ved sin imperiale ikonografi.

Et af de største problemer der knytter sig til disse sølvgenstande er deres eksakte datering. Størsteparten er fundet uden for en daterbar kontekst; i bedste fald, som ved Kaiseraugst og Traprain Law, giver fundomstændighederne en *terminus ante quem*. Men Pragtstykker som disse har ofte været arvegods. Dateringen af genstandene bygger derfor stort set på 1. stilkritik, 2. ydre omstændigheder som hvilke historiske begivenheder der kan tænkes at ligge til

grund for nedgravningen af skatten. Stilanalysen af metalarbejderne er uhyre vanskelig, eftersom formsproget er klassicistisk og griber tilbage på tidligere århundreders sølvarbejde. Motivanalysen er vanskelig eftersom motiverne er traditionelle og det er åbenbart at der af og til er tale om enkeltmotiver, der gengives efter et skema, måske en form for modelbog. Vi skal ikke gå i detaljer her men blot nævne, at Kaiseraugst materialet vel stort set hører til omkring 325-350, Mildenhall skatten er muligvis fra omkring 350-375, dele af Esquelin skatten er sandsynligvis så sene som 380-erne, medens Carthago og Traprain Lawfundene måske snarere ligger op mod omkring 400.

Hvordan passer Sevso skatten så ind i dette billede? En nøje vurdering og stilanalyse af genstandene kræver naturligvis selvsyn eller i hvert fald ordentlige fotografier. Da denne mystiske skat endnu er upubliceret, må vi dog

i mangel på bedre basere observationerne på de billeder, der er offentliggjort i *The Independent*. De her foreslåede betragtninger må derfor naturligvis betragtes som foreløbige og tages med et stort forbehold.

Det som slår en ved synet af de opstillede genstande er, at mange af tingene forekommer bekendte. Det store fad med Sevso-inskriptionen minder stærkt om det marine fad fra Kaiseraugst og om Cesena fadet. Medaljonens motiv synes en blanding af de to midtmedaljoner med såvel marine som symposion motiver og heste. Det runde toiletskrin er i form beslægtet med det polygonale Muse skrin fra Esquilin og er i ikonografi nær på Projekta's skrin fra samme skat. Stilistisk kunne figurframstillingerne med de langstrakte, let svajende skikkelser være tidlig theodosianske (ca 380 til 400). For nogle af fadenes vedkommende kan der findes lighedspunkter i Mildenhall skatten. Amfora'en med de plastiske dyrefigurer minder derimod umiskendelig om den såkaldte CONÇESTI AMFORA fra Rumænien. Formén, der er i græko-persisk tradition, er sjældent i senantikken. Det kunne tyde på en oprindelse i Balkan-Sortehavsområdet for dette stykke. Mest påfaldende i billedet er de mange kander. Kander indgår hverken i Mildenhall eller Kaiseraugst materialet og er kun svagt repræsenterede i Esquilin skatten. Sevso kanderne har skarpt profilerede former der også ses i sassanidisk sølv, og de virker klart senere end fadene; måske omkring 6. århundrede.

Kun få har endnu haft lejlighed til at se sølvet, men der er allerede fremkommet flere forslag til en mulig oprindelse. En these går på Ungarn. På Sevso fadets medaljon er i området over fiskene i niello indlagt ordet PELSO, som er navnet på Balaton søen i Ungarn, det daværende Pannonien. En anden these foretrækker Libanon på grund af eksportpapirene. Det tredje forslag støtter sig til unavngivne rygter om en østeuropæisk oprindelse: Jugoslavien eller Albanien. Det skal nævnes, at der er gjort en del spredte fund i Jugoslavien, Bulgarien og Ungarn. Der forlyder intet om stæmples, graffiti eller andet som kunne give et fingerpeg. Sevso skatten synes ikke at danne et samlet hele,

hverken stilgeografisk eller kronologisk. At et bordservice i sølv kan være uhomogent og bestå af ting produceret i forskellige egne af riget giver Kaiseraugst dog klart belæg for; her er stykker fra Mainz, Thessaloniki og Nis (Naissus) i Jugoslavien. Det faktum at den engelske lord foretog erhvervelsen af to omgange, i 1981 og 1987, kunne støtte sandsynligheden for, at ikke alt hører til samme fund. Det oprindelige fund kan teoretisk være blevet suppleret med ting af en ganske anden oprindelse.

Skatten er næsten for god til at være sand, og omstændighederne vedrørende dens pludselige opdukken ud af det blå er ret mystiske. Ægtheden er dog, så vidt jeg ved, ikke draget i tvivl— i hvert fald ikke højlydt. Mange penge står på spil. Sotheby skal have foretaget tekniske undersøgelser der skulle bekræfte ægtheden. Man kan så undre sig over, hvorfor Paul Getty og Antikmuseet i Berlin afslog. Der er intet i formforrådet som ikke kan passe ind i en 4.-6. århundrede horisont. Motiver som Dionysos, Achilles og jagt er også i samklang med de publicerede skatte fra 4. århundrede. På den anden side, potentielle forfalskere ville både have rigelig materiale at ty til og relativt frie hænder på grund af den kunsthistorisk komplicerede kontekst tingene indgår i.

Lad os håbe at Sevso skatten snart bliver tilgængelig for forskningen— og at den forbliver i Europa. Så længe den kun er et avisopslag er den uhåndterbart materiale i studiet af senantikken.

Til videre læsning:

H. Cahn, A. Kaufmann-Heinimann, red., *Der spätromische Silberschatz von Kaiseraugst*, 1984.

K.S. Painter, *The Mildenhall Treasure*, 1977.

K.J. Shelton, *The Esquilin Treasure*, 1981.

W. Hilgers, *Lateinische Gefäßnamen*, 1969.

Bente Küllerich

“...et uobis pro et dinuuidura”, eller latin og romansk i det preliterære Portugal

Sitatet fra overskriften finnes i et dokument fra Portugal fra 1034, et dokument som er 150—200 år eldre enn de eldste dokumenter skrevet på et språk vi uten videre kan kalle portugisisk. Tradisjonen tro kan vi si at sitatet fra overskriften er et eksempel på at noen har bestrebet seg på å skrive latin, og at vedkommende ikke helt har lyktes. Latinen representerte det eneste generelt tilgjengelige skriftspråket i dette området, som i mange andre, på den tiden. Vanligvis har denne latinen et mer gjenkjennelig preg enn den har i vårt særdeles mislykkede sitat. Men hva er latin i et område som det fremtidige Portugal på dette tidspunktet? Skriftspråk eller talespråk? Begge deler eller ingen av delene? Svaret kan faktisk være bekreftende på alle spørsmålene!

Hvis vi ser på sitatet igjen: “...*et uobis pro et dinuuidura*”, må vi i det minste erkjenne at et par av ordene kan passere fra et latinsk synspunkt. Både *et* og *uobis* kan finnes i bøker med tittelen *Latinsk grammatikk* eller lignende. Derimot vil man ikke finne noen av elementene i et oppslagsverk over portugisisk, verken gammelportugisisk eller moderne. Hvis vi må velge mellom to språknavn, er altså “latin” det minst umulige.

Sitatet er en variant av en formel som man til tider støter på i dokumenter som omhandler salg, donasjoner o.l. Fritt oversatt betyr det “... og (eiendommen) skal for all fremtid tilhøre dere/deg”. I en mer stilren middelalderlatin kan formelen se slik ut: “<*hereditas*> ... *et*

uobis perpetim habitura”. Andre varianter av samme formel er f.eks:

“... *et uobis perpedin auidura*”

“... *et uos perpetin auituri*”

“... *et uos perpetin auiturii*”

“... *et tu perpetim habituras*”

Det spesielle med denne formelen er at den inneholder en del elementer som ikke har overlevd i talespråket; adverbet *perpetim* og futurum partisipp. I de sist siterte variantene ser vi likevel skriftlig gjengivelse av det som ville være “folkelig” uttale av disse elementene “*perpedin auidura*”, og vi ser forskjellige forsøk på å uttrykke det fremtidige, f.eks “*auituri*”. Det som gjør overskriftens sitat spesielt interessant, er at formelen er forsøkt gjengitt i skrift ut fra et åpenbart muntlig, og uforståelig, forelegg. Lydlig må det ha artet seg som noe lignende det vi ser i den første varianten, altså i utgangspunktet noe slikt som /*euóbis p(e)rpédinauidúra*/. Det siste leddet har man så forsøkt å gjøre gjenkjennelig i skrift ved hjelp av *pro* og *et*. En -*t*- mellom vokaler har fått uttalen /*d*/. Variant nr.2 kan tyde på at formen *uobis* til tider har vært lest høyt som /*vus*/, altså med “stum” -*bi*-. I vårt overskriftssitat finner vi også tegn på at diftongen *au* kunne få uttalen /*ou*/, noe som er typisk for den portugisiske lydutviklingen. At *per-* kunne omtolkes til *pro* viser kanskje at forskjellen mellom trykksvake stavelser og trykksterke også dengang var relativt markant. Vår ukyndige skriver kan ha oppfattet formelen som /*e uobis pr-é’din-oui-dúra*/, et utsagn som ikke har sagt ham særlig

mye. Sitatet er altså ett bevis blant mange for at det skriftspråket vi her har kalt latin, har et lydlig uttrykk. Dette er heller ikke så rart når man tenker på at dokumenter som de vi her snakker om, i stor grad måtte få sin rettsgyldighet ved at de ble lest høyt for de involverte parter; selger, kjøper, donator, mottaker og de alle steds nærværende vitner. Folk flest var i stor grad ikke skrivelykkelige.

Sitatet viser oss også at det kunne være så som så med latinkunnskapene blant de som kunne skrive. "... *et uobis pro et dinuudura*" er en forvanskning av den typen vi kjenner fra det norske *hocuspocusfiliocus* (som har vært forklart som kirkelatinens *hoc est corpus + filius-que*). I den sammenhengen det inngår, fungerer også sitatet som et "hocopus"; det er en formel som skal garantere at alt går rett for seg, og som man tar med for sikkerhets skyld for at alle formaliteter, økonomiske som juridiske, skal være i orden. Derfor betyr det ikke all verden at verken den skrivende notarius eller hans klienter og deres vitner har forstått innholdet i formelen. Verre ville det derimot ha vært hvis resten av dokumentet hadde vært like uforståelig. Det dreier seg om salg og overdragelser, om fast eiendom og penger, om juridiske og økonomiske forpliktelser. Vi må derfor regne med at dette dokumentet, og andre skrevet på lignende latin, har vært forståelige for et verken skrive- eller latinkyndig publikum, med unntak av visse "trylle"-formler. Hvis teksten skulle være begripelig for den jevne mann og kvinne som aldri hadde studert grammatikk, må høytlesningen i vårt tilfelle ha foregått på noe som lignet svært på portugisisk, slik det ble snakket i det 11. århundre. Det vil selvfølgelig ha dreid seg om en høytidelig stil, slik høytlesning gjerne kan arte seg.

Dermed er vi tilbake til spørsmålene vi stilte innledningsvis: Hvis skriftspråket i disse dokumentene er latin, og disse dokumentene ved

høytlesning blir forstått av analfabeter, betyr det da at man snakket latin i det portugisiske området i det 11. århundre? Selvfølgelig gjorde man det, og man gjør det den dag i dag. Sett fra det språklige utgangspunktet "portugisisk" er det vi kaller "latin" et historisk forstadium fra før talespråket skiftet navn. Jaså, vil man kanskje si, betyr det at det språket vårt dokument fra 1034 er skrevet på er portugisisk? Svaret må nesten bli ja, all den stund man der og dengang bare hadde dette ene skriftlige uttrykk for det språk man konverserte på i sin daglige omgang.

Vi har dermed kommet frem til at latin var både et talespråk og et skriftspråk i det området som omsider skulle komme til å hete Portugal. Vi har også funnet ut at det ikke var noen av delene. Dette er, selvfølgelig, noe selvmotsigende, men ikke mindre viktig av den grunn. Det avspeiler noe av problemet som det latinske språks utbredelse i Europa, og utenfor, har gitt oss i arv, nemlig navneproblemet og vanskelighetene med å trekke grenser mellom de romanske språk og deres opphav.

Det sier seg selv at det er lite hensiktsmessig å viske ut disse grensene, selv om de er vage. De færreste ville vel godta at Ciceros taler er skrevet på italiensk, eller at *Don Quijote* er forfattet på latin. Intuitivt vet vi at vi vil definere en formel som "... *et perpetim habitura*" som latin og en lignende bekreftelse som "*que u aia u moensteyro de Vayram por en saecula saeculorum*" ("det skal tilhøre klostret i Vairão til evig tid") som hovedsakelig portugisisk. Problemet oppstår når vi beskjeftiger oss med dokumenter fra tiden før de romanske språkene får et skriftlig uttrykk skapt på ny på grunnlag av middelalderens talemål. Noe som heldigvis er uproblematisk å definere er tilfeller som "*et uobis pro et dinuudura*" — det er nemlig bare tull.

Birte Stengaard

Latin — et dødt sprog?

En nekrolingvistisk ekskurs

- Når er et sprog dødt?
- Kan et døende sprog holdes i live ved kunstig åndedrett?
- Kan et sprog gjenoppstå og leve videre etter sin død?
- Er det visse sprog som kommer til å hjem-søke og plage oss til evig tid, til tross for at de blir erklært døde og begravet med jevne mellomrom?

Disse og lignende emner i lingvistikken grenseland vil vi søke å belyse i denne artikkel, og la oss like gjerne rette lyskasteren mot det verste av alle filologiske spøkelses, et gjenferd som har skremt vettet av generasjoner av skolebarn — ved høylys dag: latin og latinsk grammatikk.

Was trägst du unter deinem Mantel, Zarathustra? Hva slags livskraftige egenskaper skjules under det blafrende lakenet?

Vi er i vår fulle rett til å si: *Latinen har vært død i over tusen år*. Siden de gamle romere har ingen hatt latin som *morsmål*. Det har ikke lenger vært et levende, naturlig talemål — og som sådant dødt.

En understrømning av latin, vulgærlatin, utviklet seg senere til de romanske dialekter — vår tids fransk, provencalsk, italiensk, spansk, katalansk, portugisisk, retoromansk, rumensk. Vulgærlatin fulgte en vanlig, "organisk" sproghistorisk utvikling (forenkling av formlæren — kasussystemet ble sterkt redusert —, overgang fra syntetisk til analytisk sprog — preposisjonsuttrykk erstatter kasus, verbaltider uttrykkes ved hjelpeverb —). Lydutviklingen gikk

sin gang, og i århundrenes løp ble resultatet de romanske sprog.

Den *klassiske latin* derimot fikk ikke forplante seg fritt og leve videre i form av naturlige avleggere. Den var for en stor del sperret inne i sin rigide morfologiske og syntaktiske tvangstrøye. Som talesprog var den død. Karl den store (800-tallet) prøvde å gjenopplive både den klassiske, "rene" latin (den karolingiske renessanse, puristisk sprogreform) og det romerske imperium, men skjønnte ikke at begge deler var døde. (Ferdinand Lot: *A quelle époque a-t-on cessé de parler latin?* Bulletin Du Cange Archivum Latinitatis Medii Aevi 6. 1931. S. 152)

Men latinen skulle vise seg å ha et posthumt liv etter at den organisert sett var utdødd: Sin annen storhetstid opplevde den som hele det lærde Europas internasjonale fellessprog i middelalderen (middelalderlatin). Men i motsetning til i antikken var latinen nå ikke nasjonalsprog. Middelalderlatin var ikke knyttet til noe folk, den var "eine Sprache ohne Volk":

Unter allen Sprachen, die wir kennen, von künstlich geschaffenen Hilfssprachen abgesehen, ist einzig das Mittellatein eine Sprache ohne Volk ... Das Mittellatein ... ist die Sprache eines Volkes, das aufgehört hatte als Sprachgemeinschaft zu bestehen, und ist in dieser Form von jenem Volke niemals gesprochen worden. (Ludwig Bieler: *Das Mittellatein als Sprachproblem*. LEXIS 2. 1949. S. 98)

Latinens stilling i middelalderen må i høyeste grad sees i sammenheng med kristendommens utbredelse. Latin ble den kristne kirkes offisielle sprog. Som kirkens og den lærde undervisnings sprog nådde latinen fra Italia og Spania i

syd til Skandinavia i nord, fra Portugal og Irland i vest til Estland og Polen og sogar inn i Russland i øst.

“Eine Sprache lebt, solange es in ihr Dichtung gibt,“ sier Bieler:

Dichtung ist die vollkommene Realisierung der Sprache. Wo Dichtung ist, brauchen wir nach keinem weiteren Lebenszeichen zu forschen. (Ibid, s. 102)

Utallige salmer og hymner ble diktet på latin (høydepunkter: Dies irae, dies illa (Thomas de Celano, d. ca. 1255) og Stabat mater dolorosa (Jacopone da Todi, d. 1306)), men også profane sanger om kjærligheten, våren osv. — f.eks den rike samlingen Carmina Burana fra 1100-tallet.

Krøniker og historiske beretninger, helgenvi-taer og filosofiske avhandlinger ble skrevet på det samme sprog i hele Europa. Latin var middelalderens internasjonale fellessprog. Man trengte “bare” å lære seg ett sprog for å kunne kommunisere med hele det lærde Europa. Blant de lærde var latin også til en viss grad et muntlig kommunikasjonsmiddel.

Das Mittellatein ist demnach weder eine National-sprache, noch eine Weltsprache, noch auch eine internationale Hilfssprache, obwohl es das ganze Mittelalter hindurch, und darüber hinaus, diese Funktion hatte. Es ist weder ausschliesslich eine Kirchen-sprache, noch eine Standessprache. Es ist eine Sprache ohne Sprachgemeinschaft, und doch keine tote; eine Sprache ohne Wesensart, und doch Ausdruck einer ganz bestimmten Geistigkeit... Das Mittellatein ist die Sprache einer Ideengemeinschaft — die Muttersprache des Abendlandes. (Ibid, s. 104)

Latinens spesielle livsform i grenselandet mellom liv og død i middelalderen er blitt beskrevet på mange, til dels svært maleriske måter:

Ludwig Traube bruker et bilde fra Paul de Lagarde og sammenligner middelalderlatin med et dødt menneske, hvis hår og negler ifølge folketroen vokser videre etter dets død. Slik mener man også å finne en viss videre utvikling

i dette døde sprog, men dette er bare et svakt spor av liv, et skinn av liv. (Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters. (1911). Nachdruck: Vorlesungen und Abhandlungen von L. Traube. Vol. 2. Utg. Paul Lehmann. 1965, s. 44) Karl Vossler anser middelalderlatin som i utgangspunktet død, men levende p.g.a. den befruktende kontakt med den middelalderse verden: den ligner en elementær-ånd (gnom eller undine) som i kontakt med en levende mann får virkelige, livsdyktige barn. (Geist und Kultur in der Sprache. 1925, s. 57)

Paul Lehmann trekker parallellen til et dyr i bur, som man dresserer og som ikke lenger har friheten til å utvikle alle sine evner, men bare blir opplært til alskens kunststykker, men som dog ofte reiser seg og viser sin nedarvede skjønnhet, kraft og livsglede. Eller middelalderlatin ligner blomster og trær som blir omplantet i et fremmed jordsmonn og taper mye av sin gamle natur, men som under gunstige forhold greier å frembringe nye farver og former. (Vom Leben des Lateinischen im Mittelalter. (1929). Nachdruck: Erforschung des Mittelalters 1. 1959. S. 64)

Richard Meister hevder at middelalderlatin hverken er et dødt eller levende sprog, eller rettere sagt: det har trekk fra begge livsformer: Det er dødt i betydningen “ikke levende tale-mål / morsmål”, men oppviser samtidig mange kriterier på et levende sprog, nemlig evnen til (til en viss grad) å kunne utvikle seg m.h.t. lydutvikling, syntaks, morfologi og særlig ordforråd (nydannelser, lånord, lånoversettelser, betydningsendring). Det blir båret oppe — også ved muntlig bruk — av en spesiell gruppe brukere: de lærde. Meister kaller denne spesielle sproglige livsform for Traditions-sprache og sammenligner med hebraisk og sanskrits stilling i andre kulturer. (Mittellatein als Traditionssprache. Liber Floridus. Paul Lehmann gewidmet. 1950. S. 3)

Walter Stach mener at Meister overvurderer middelalderlatinens levende trekk, og hevder

at ikke alle disse forandringer (= tegn på liv) skyldes naturlig utvikling. De er tvertimot for en stor del resultat av bevisst inngripen i naturens orden fra skrivebordet — og en form for kunstig (litterært) åndedrett — “ein Bedeutungswandel auf Pergament”. (Wort und Bedeutung im mittelalterlichen Latein. (1952). Nachdruck: Mittellateinische Philologie. Utg. Alf Önnersfors. Wege der Forschung 292. 1975. S. 335f)

Til en viss grad kan vi derfor si at middelalderfilologene botaniserer i en eng av papirblomster.

Latinen er blitt ansett som den store skurk i historiens drama. Middelalderlatin ble formodet å ha hindret en stor oppblomstring av litteratur på nasjonalsprogene. Man pekte bl.a. på sagaene som eksempel på hva vi kunne ha hatt hvis ikke latin hadde kvalt folkesproget. Siden har det vist seg at hverken sagaene eller den engelske og tyske middelalderlitteraturen var så ubesmittet av latin som formodet, men tvertimot skyldte den en hel del både i stoff og form.

Latinen hadde i århundrene etter sin død som morsmål oppvist en imponerende tilpasnings-evne til nye kulturelle forhold. Middelalderlatin viste seg å bli et smidig og blomstrende sprog som ikke lot seg kvele av den klassiske grammatikken. Visselig finnes der villskudd og sprogblomster i den middelalderlatinske flora, men i det store og hele er det en velkultivert og vakker have. De middelalderske gartnerne utarbeidet andre reguleringsplaner for driften enn sine antikke forfedre, og gav rom for en moderat, naturlig utvikling innenfor havegjerdets grenser når forandringer i jordsmonnet tilsa det.

Så kom de humanistiske sprogrøtterne og rykket disse “ville vekster i en middelalder drysset hen” opp med roten. Med renessansen stiger et nytt stilideal frem: Tilbake til antikken, “ad fontes”, til kildene. Humanistene anklaget middelalderen for å ha tilgrumset kildene og

fremsatte antikken som renhetsideal. Lorenzo Valla (d. 1457) priser latinens knusende overlegenhet i *De linguae latinae elegantia*, humanistenes bibel. Verket vender seg mot middelalderens forfervede latin. Medskyldige i barbariseringen av sproget er de middelalderske forfattere og grammatikere, spesielt Alexander de Villa Dei, hvis *Doctrinale* (1199) gjennom de siste århundre helt hadde behersket undervisningen.

Humanistenes påkallelse av antikken som stilideal betyr dødsstøtet for videre sprogutvikling for latin. Mens man i middelalderlatin ubevisst gjorde innrømmelser overfor sprogets vesen og tilpasset sproget dets livsbetingelser, regulerte man nå atter sproget etter antikkens grammatikker. Latinen stivner i tørr imitasjonslatin etter klassisk mønster. Idet slavisk etterligning av antikken blir idealet, levnes ikke latin noen videre sproglig utvikling.

Men latin lot seg fremdeles ikke knekke og overlevde i nok hundrevis av år som internasjonalt lærdomssprog. Linnés botaniske system ble utarbeidet på latin (*Systema naturae* (1735), *Species plantarum* (1753) og Newton skrev sitt hovedverk om teoretisk mekanikk, *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* (1687) på latin. Vi har en god del såkalt nylatinsk litteratur, også i Norden, fra 1500-, 1600- og 1700-tallet, og det pågår for tiden et fellesnordisk samarbeidsprosjekt for å kartlegge denne litteraturen. Ludvig Holberg skrev sin *Nicolai Klimii Iter subterraneum* på latin 1741 (oversatt av Hans Hagerup til dansk 1742: Niels Klims underjordiske reise).

Vitenskapelige traktater og dissertasjoner ble skrevet på latin over hele Europa til langt ut på 1800-tallet.

Om latinens lange tradisjon som akademisk sprog vitner mange betegnelser innenfor *Academia* den dag i dag, f.eks titler (professor, decanus, rector, amanuensis, dosent (docens), magister, candidatus, doctor honoris causa) og

karakterer (prae ceteris, laudabilis, haud illaudabilis, non contemnendus). Og den akademiske ønskeformelen "Quod bonum felix faustumque sit" står vel fremdeles nederst på borgerbrevet.

At vi alle går rundt som mer eller mindre bevisste videreførere av latintradisjonen, trenger vel ingen nærmere utbrodering. Jeg sikter til at vårt dagligspråk er gjennomsyret av latinske (og greske) fremmedord, i mer eller mindre assimilert form.

I enda høyere grad gjelder dette fagspråk. På sett og vis fungerer latin fremdeles som et internasjonalt fellesspråk. De (deskriptive og klassifiserende) disipliner innen biologi og medisin (d.v.s. botanikk, zoologi og anatomi) har vist seg å være spesielt latinbestandige.

Når man innfører en ny akademisk grad, får den også i dag en latinsk betegnelse f.eks. doctor artium, doctor scientiarum. En ny botanisk vekst beskrives og navngis på latin i henhold til Linnés system.

Latin egner seg p.g.a. sin morfologi godt til nydannelser og avledninger, og dette unyttes til å danne nye begreper i fagsprogene. Ifølge Richard Meister (se ovenfor, side 4) var en slik fleksibilitet et kriterium på at et språk var levende.

Navn som Iustitia, Veritas, Securitas, Custos, Laboremus, Cresco osv., gjør seg fremdeles godt som firmanavn. Personlig fikk jeg nettopp en henvendelse fra en ung og ekspensiv mann som gjerne ville ha forslag til både latinsk devise og latinsk navn til sitt nystartede reklamebyrå. La heller ikke kosmetikkfirmaet Gloria Mundé (sic) være nevnt i en sådan stund.

European Language Institute (ELI) i Recanati i Italia gir i 1980-årene ut Walt Disney-tegneserier, hvor alle våre venner i Andeby (Urbs Anapolis) snakker flytende latin: Donaldus Anas, Scrugulus (onkel Skrue), Titus, Totus Tutus (Ole, Dole, Doffen), Michaël Musculus

(Mikke Mus), Archimedes (Petter Smart) m.fl. Det følger med en liten ordliste fra latin til engelsk, fransk, tysk, spansk og italiensk. Men med litt fantasi og en titt på bildene er det utrolig hvor mye man skjønner.

Fremstående latinfilologer engasjeres til oversettelsen av disse klassikerne blant tegneserier. Oversetterne stilte én betingelse: De ville ikke ta seg friheter med sproget, og latinen skulle være korrekt og i samsvar med de gamle klassikerne.

Det som naturligvis bød på de største problemer, var oversettelsen av alle de moderne gjensander som var ukjente for romerne. Her kan man følge forskjellige oversettelsesprinsipper:

— Man kan oversette direkte ledd for ledd, hvor det finnes latinske ekvivalenter, f. eks. ferra denticulata (tannhjul), maxiemporium (supermarked).

— Man kan latinisere ordet: dollarium (dollar).

— Eller man kan søke det vesentlige i begrepet og gi en latinsk oversettelse i form av en definisjon eller forklaring, f. eks. birota (sykkel, egentlig tohjuling, middelalderlatinsk for tohjulet vogn), aëreum (fly, av ær — luft), nummus Americanus (amerikansk mynt, dollar), spumifera lotio (shampoo, egentlig skumgivende vask).

Det er kanskje de latinske oversettelsene av moderne begreper som gir leseren den største glede — i form av latteranfall og aha-opplevelser når det plutselig (ved hjelp av tegningene) går opp for en hvilket nåtidig ord man sikter til.

Disse oversettelsesprinsippene er forøvrig ikke av ny dato: På samme måte har man måttet tøyse og strekke begrepene (og fantasien) hver gang man skulle beskrive på latin fenomener, institusjoner og innretninger som hørte hjemme i en annen kultur enn den antikke.

Fra nordisk middelalder har vi f.eks. pisces sicci

for tørrfisk (Historia de Profectione Danorum in Hierosolymam), levigatis asseribus pedibus subfixis (glatte stenger festet under føttene) (Historia Norvegiae) og pandis trabibus <vec-ti> (<kjørende på> krumme bjelker) (Saxo Grammaticus: Gesta Danorum) for *ski*. (Kfr. forøvrig oversettelsen av *ski* i Facetiae Latinae, se listen nedenfor).

I prinsippet er intet ord uoversettelig. Slik sett spiller det liten rolle om vi befinner oss på 1100- eller 1900-tallet. Også andre kjente tegneserier er oversatt til latin i de senere år. En serie om Knøttene kom ut i USA i 1960-årene (Linus de Vita, Philosophia secundum Snoopy, Carolini Brown Sapientia, Mundus secundum Luciam etc.). I 80-årene utgis både Tin Tin (Titinus), Skipperrn (Popeius) og Knøttene (Snupius) i ELI's latinserie. Asterix (-igis) utkommer på Latin etter samme opplegg. Her blir forøvrig ikke ordenes betydningsvdring over kulturgrrensene så iøynefallende (p.g.a. nærhet i tid og sted), men også her kan det dukke opp overraskelser, f.eks. monstrator (turistguide), molestia terminalis (grensefor-maliteter).

Navnene på personene er et kapittel for seg: Foruten Asterix opptrer f. eks. Obelix, Panoramix, Cantorix, Trubadurix, Tragicomix, Habeas Corpus, Bona Fide og Nomen Nescio (sic).

Første latinske utgave av Ole Brumm (Winnie ille Pu) utkom i 1960. I 1980 utkom bok 2 i samme serie: Domus Anguli Puensis (med dedicatio i elegiske distica — kfr. Bielers "Eine Sprache lebt solange es in ihr Dichtung gibt"). I 1970 utkom en hendig latinsk lomme-parlør, "Facetiae Latinae, Sermo Hodiernus Antiquae Redditus" (engelsk utgave 1975: "Latin can be fun) med nyttige utsagn av typen: Cinematographeum adearnus (Let's go to the pictures), Etiamne in saltando veste deposita corporis formam proponet? (Will she do a striptease too?), Malo domi radiophonicè audire Tonso-rem Hispalensem (I prefer to stay at home and

listen to the Barber of Seville on the radio), Naves aeroplanophorae et navigia subaquanea vi atomica instruuntur (Aircraft-carriers and submarines are supplied with nuclear power).

Det ligger en del kreativitet og pedanteri bak oversettelser som:

armarium discorum sonantium (platespiller)
scrinium televisificum / televisio (TV)
machina scriptoria (vel dactylographica)
electrica vi acta (elektrisk skrivemaskin)
fibicula metallica (binders)
papyrus fumifera / nicotiana fistula (sigarett)
ignarium (lighter)
ramenta sulphurata (fyrstikker)
automataria raeda / autoraeda / autocineticum (bil)
transviaria raeda (trikk)
birotularius (syklist)
canthus pneumaticus (dekk)
velocitatis index (speedometer)
capulus cochleis (con-)torquendis (skrutrek-ker)
manuballista ignivoma / ignifera (rifle)
soleae oblongae / Norvegicae (ski)
descensus flexuosus (slalom)
pegma sellarium / sellula tractoria (skiheis)
saltus de suggestu desultorio (skihopping)
cursus campester (langrenn)
soleae ferreae / ferratae (skøyter)
pilae baculicæ adunci ludicrum super gla-ciem/ pilamalleus (ishockey)

La oss slutte listen der og gå tilbake til de spørsmål vi stilte i begynnelsen av artikkelen: Er latin et dødt språk?

På bakgrunn av det streiftog vi nå har gjort i latinens historie, skulle det vel være hevet over enhver tvil at visse sprog har evnen til å overleve seg selv både en og to ganger: Latin døde ut som talesprog, blomstret som (levende) tradisjonsprog (middelalderen), gjorde selvmordsforsøk (humanistlatin drepte middelalderlatin), men overlevde nok en gang takket være litterær innbalsamering, og har fremdeles i dag, 2000 år etter sin første blomstring, en smidighet og evne til fornyelse som vitner om stor livskraft.

Det ville føles dypt urettferdig å måtte erklære et sprog med en slik livsdyktighet dødt og begravet. Tanken på å skulle utføre euthanasi føles heller ikke riktig. Kanskje har vi funnet *språket som ikke vil dø*. Og hva er egentlig så galt i å holde liv i en pasient som oppviser så sterke tegn på liv, så lenge det ikke går på bekostning av andre? Vi har tross alt med ett av verdenshistoriens mest levedyktige og seiglevede casus å gjøre.

KILDER:

Alenius, Marianne og Zeeberg, Peter (red.): Litteratur og lærdom. Dansk — svenske nylatindage april 1985. *Renessancestudier* 1. Museum Tusulanums forlag. København 1987.

Bardare, Laura: *Quo vadis, Donalde? Det Beste*. Oslo september 1989. Bieler, Ludwig: *Das Mittellatein als Sprachproblem*. *LEXIS* 2. Lahr 1949.

Latin can be fun. *Facetiae Latinae. A Modern Conversational Guide. Sermo Hodiernus Antiquae Redditus*. Translated by Peter Needham from a German original by Georg Capellanus. London 1975.

Lehmann, Paul: *Vom Leben des Lateinischen im Mittelalter*. (1929). Nytrykk: *Erforschung des Mittelalters* 1. Stuttgart 1959.

Lot, Ferdinand: *A quelle époque a-t-on cessé de parler latin?* *Bulletin Du Cange Archivum Latinitatis Medii Aevi* 6. Paris 1931.

Meister, Richard: *Mittellatein als Traditionssprache. Liber Floridus. Mittellateinische Studien Paul Lehmann gewidmet*. St. Ottilien 1950.

Newald, Richard: *Der Uebergang vom Mittellatein Zum Humanistenlatein*. *Bulletin Du Cange Archivum Latinitatis Medii Aevi* 16. Paris 1942.

Stach, Walter: *Wort und Bedeutung im mittelalterlichen Latein*. (1952). Nytrykk: *Mittellateinische Philologie*. Utg. Alf Önnersfors. *Wege der Forschung* 292. Darmstadt 1975.

Traube, Ludwig: *Einleitung in die lateinische Philologie des Mittelalters*. (1911). Nytrykk: *Vorlesungen und Abhandlungen von L. Traube*. Vol. 2. Utg. Paul Lehmann. München 1965.

Vossler, Karl: *Geist und Kultur in der Sprache*. 1925.

Anne Lise Hansen

Hva latinen har å gi språkstudenter

Fredrik Otto Lindemann hadde i forrige nummer av Klassisk Forum en tankevekkende artikkel om latin som skolefag. På grunnlag av det faktum at morsmålet er det språk et menneske har best grunnlag for å analysere fonetisk og lingvistisk, hevder han at god morsmålsundervisning vil gi det beste grunnlaget for å erhverve seg den innsikten universitetets forprøver i fonetikk og språkvitenskap er ment å gi. Videre fastslår han at denne innsikten er nødvendig for et rikt språkstudium. Med andre ord skulle et dødt språk som latin være av liten betydning. Med all respekt for professor Lindemann vil jeg våge å komme med en liten innvending mot dette.

Selv har jeg i gymnaset hatt fire fremmedspråk: Engelsk, tysk, russisk og latin. I tillegg studerer jeg nå mitt femte, nemlig japansk. Det jeg har merket i sterkere grad ellers om kunnskapen i nye språk har blitt utvidet, er at jeg har fått bedre grunnlag for å sammenligne dem med norsk og med hverandre. Videre har denne sammenligningen gitt en hel del innsikt, og gjort fagene mer interessante. Dette ikke for å benekte viktigheten av kunnskap i fonetikk og språkvitenskap — snarere tvert imot: Da jeg leste til forprøvene i disse disiplinene, hadde jeg stor glede av nettopp å kunne anvende stoffet på de språkene jeg hadde lært. Ved således å finne på egne eksempler til de generelle fenomen som ble beskrevet i pensum, ble pensum mye mer interessant enn det ellers ville ha vært, og jeg tror jeg hadde mer igjen for å lese det.

De to elementene jeg her har beskrevet — sammenligningen av to/flere språk man kan

mer eller mindre godt og anvendelsen av kunnskap i fonetikk og språkvitenskap på ulike språk — blir umuliggjort dersom vekten ensidig legges på morsmålsopplæring. Dette er et argument for undervisning i fremmedspråk generelt.

Når det gjelder latinen spesielt, så ga den en, i forhold til nevnte forprøver, svært god innføring i en rekke språkvitenskapelige disipliner. Ikke minst innen ordutvikling og ordlån, hvor vi ikke bare fikk en mengde eksempler, men også et visst teoretisk grunnlag. Vi lærte videre en hel del om affigering. I sammenheng med dette bør nevnes latinens glimrende plassering i europeisk språkutvikling. Den gjør det ikke bare lett, men også direkte nødvendig å komme inn på det jeg her har nevnt.

Noe annet man er nødt til å lære i forbindelse med latinen, er analyse av setninger. Dette er stort sett unødvendig i skolefagene tysk og engelsk, og alltid i norsk, men det er en direkte forutsetning for å kunne lese høyt hypotaktiske, latinske setninger. Dette nettopp fordi latinen er utdødd som talemål. Her, i det jeg omtalte i forrige avsnitt og i en rekke andre språklige sammenhenger, gir latinen noe som andre fag ikke gir — og neppe kan gi. Selv om det nok kan ha mer for seg å analysere norske setninger enn latinske rent teoretisk, er det tvisomt om ikke skoleelever vil føle det som en uvelkommen uttørring av faget, som "å sprengte åpne dører". Dersom min følelse på dette punktet er riktig, ville en eventuell gjennomføring av Lindemanns forslag bare bidra til å svekke språkfagene i norsk utdanning.

Andreas Heffermehl

Norsk klassisk filologi og nylatin

Status og visjon

I første hefte av *Klassisk Forum* (1986:1, s.6-13) orienterte Øivind Andersen om nødvendigheten av å ta opp nylatin i Norge. Et prosjekt ble igangsatt på hans initiativ samme år og fikk støtte gjennom NAVFs program for kultur- og tradisjonsformidlende forskning ("KULT"). Det inngikk samtidig i det fellesnordiske prosjekt: *Nordisk litteratur på latin og dens forhold til Europa* (under NOS-H: Nordisk samarbeidsnemnd for humanistisk-forskning). Etterat Universitetet i Trondheim hadde gjort en grunnregistrering av materialet i løpet av det første året, overtok Klassisk institutt i Oslo med undertegnede som leder og med cand. mag. Inger Ekrem som assistent i de to følgende årene av treårsperioden. Jeg viser spesielt til Inger Ekrems orientering i vårt tidsskrift 1988:2, s. 25-27 (smlgn. også Gunn Haaland 1987:2, s. 12f.).

Hva er blitt utrettet til nå?

En registrant for norsk nylatin finnes i to versjoner på Klassisk institutt i Oslo. De er prosjektassistentene Frode Singsaas' og Inger Ekrems verk. Den ene versjonen består av et kort-kartotek; den ene delen inneholder de poetiske verkene, den annen prosaverkene. Kortene er ordnet alfabetisk etter forfatternavn og med lett synlig farveindikator på det århundre forfatteren tilhører. Den annen versjon er ordnet i ringpermer, også alfabetisk etter forfatternavn, men ikke sortert i poesi og prosa.

Alle poetiske verker som er oppsporet, er blitt kopiert, og kopiene befinner seg lett tilgjenge-

lig i hyllekassetter. Kopiene er ikke til hjemlån, men kan brukes på instituttet eller kopieres til selvkost. Arkivet omfatter også kopier av en del håndskriftmateriale.

Vi håper å få beholde prosjektassistentens arbeidsrom på instituttet som en fremtidig dokumentasjonssentral og som arbeidsplass innen området nylatin. Vi tar samtidig sikte på å bygge ut en håndboksamling til dette bruk over tid. Første fase av selve registreringsarbeidet er sluttført. Enkelte tidkrevende oppgaver står riktignok igjen. Vi har en ganske anselig gruppe leilighetsdikt, funnet i Universitetsbiblioteket i Oslo. De trenger å sorteres etter forfatternes nasjonale tilhørighet (norsk vs. dansk). Dessuten er det fra bibliotekshold aldri blitt vist noen særlig interesse for avhandlinger skrevet av nordmenn før 1814. Her står mye igjen å gjøre, og arbeidet kan trygt sies å utgjøre et eget prosjekt.

Det er dessverre ikke bare håndskrifter som må passes omhyggelig for ikke å gå tapt. Vi har fortsatt en liste på 50 poetiske verk og 11 prosaskrifter som det ikke har lyktes å spore opp i noe bibliotek. Opplysningene om disse verkene er hentet fra de store bibliografiske håndbøkene som H. Ehrencron-Müllers *Forfatterlexikon* og Hjalmar Pettersens *Bibliotheca Norvegica*. Hvorvidt nevnte mesterdetektiver noen gang så disse skrifterne med egne øyne, er av de spørsmål vi ikke har svar på. Skremmende mange tekster finnes dessuten bare i ett eksemplar. Bare den ting rettferdiggjør at assistenten har brukt en stor del av sin tid på å samle kopier. Vår erfaring på dette område reiser

faktisk spørsmålet om det ikke er en viktig internasjonal oppgave å sikre alle sjeldne latintrykk gjennom (helst flere) kopi-eksemplarer. At en slik innsats ville bedre arbeidsbetingelsene enormt for forskerne, sier seg selv. Det var altså i grevens tid at vi kom igang og fikk satt lys på denne side av vår nasjonale kultur.

I det nordiske prosjekt står oppbyggingen av en (nordisk) finmasket dataregistrant over latin-språklig diktning sentralt. Arbeidet er meget av en pionerinnsats og har tiltrukket seg internasjonal oppmerksomhet. Parallelt med de øvrige nordiske land har Norge deltatt i dette arbeidet, og Inger Ekrem har til nå registrert 34 verker av norsk proveniens frem til ca. 1900. Denne registreringen må vi finne muligheter for å fortsette i takt med våre nordiske kolleger i årene fremover, nå da NAVFs engasjement er over.

Høsten 1988 ble det satt igang et seminar over "Oslo-humanistene" som utgangspunkt for nye utgaver (smlgn. *Klassisk Forum* 1989:2, s. 69). Etter vel et års arbeid står følgende utgivelser for døren:

- 1) Halvard Gunnarssøns versifiserte Norges-historie (*Chronicon*) ved Inger Ekrem med utførlig innledning om humanistmiljøet i Oslo under Frederik II og Christian IV.
- 2) Jacob Wolfs gravtale over Frederik II (*Cenotaphium*), 1588, og hans bryllupsdikt til Jacob VI av Skottland og Anna (*Carmen in nuptias*) på Akershus i 1589, samt Halvard Gunnarssøns Akrostichis (1591, utgitt 1606), — det hele under fellestittelen "Kongehyldest" — utgitt av Egil Kraggerud, Hilde Sejersted og Kari Skard og med innledninger og kommentarer av E.K.

Det dreier seg her ikke minst om en filologisk nyttegivelse av tekstene. For første gang blir de poetiske tekstene nå versnummerert, mens prosatekstene blir delt inn i paragrafer. Denne siden av arbeidet har vist seg å være mer inn-

satskrevende enn det Øivind Andersen rimeligvis kunne forutse (smlgn. op. cit. s. 12: "Riktignok byr overleveringshistorien neppe på problemer, og tekstkritiske apparater vil det knapt være behov for.). Disse tekstene inneholder lumske trykkfeil og forvanskninger — kanskje ikke så merkelig når man tenker på at korrektur i mange tilfeller var utelukket. Tekstene krever også stor aktpågivenhet når det gjelder tegnsættingen. I de tilfelle der det finnes flere eksemplarer, må disse sammenlignes; det ble på den tiden ofte gjort rettelser i løpet av trykningsprosessen. Dette vil det bli nærmere redegjort for i egne kapitler bl.a. i bindet *Kongehyldest*.

Teksten ledsages på motstående side av en oversettelse som får sine noter med realopplysninger. Sitater og henvisninger i teksten identifiseres.

Andre ting er også under arbeid og vil ventelig inngå i et tredje bind "Oslo-humanister".

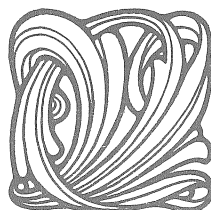
Som det vil ha fremgått, er nyttegivelser av latinske verker fra 15- og 1600-tallet ikke noe venstrehåndsarbeide. Det tar mye tid å opparbeide den nødvendige brede innsikt. Området trenger opplagt minst én ansatt på heltid i Norge. Antagelig vil fagområdet kunne ivaretas best gjennom en undervisningsmessig fristilt statsstipendiatstilling som dog har sin arbeidsplass i universitetsmiljøet.

Hva dreier det seg nemlig om å få gjort?

En “revolusjon” er skjedd i løpet av et par decennier i den humanistiske grunnutdannelsen i Norge. I det fakultet jeg selv kom inn mot slutten av 60-årene, hadde alle lest et kvantum latin. Ved utgangen av århundret vil det bare være en liten prosent som har vært borte i språket blant landets humanistiske forskere, m.a.o.: en viktig del av vår boklige kultur i dansketiden — og en enda viktigere del av hele den felleseuropeiske litteratur — kunne for den saks skyld like gjerne ha vært skrevet på portugisisk. Den er i praksis så godt som utilgjengelig. Oppgaven må derfor være å gjøre det hele tilgjengelig gjennom *dobbeltspråklige utgaver*. Det er, for å bruke Øivind Andersens ord, intet mindre enn en nasjonal forpliktelse og en som da nødvendigvis vil falle på norske klassiske filologer, det vil si latinistene blant dem. I den tid jeg har vært engasjert på dette området, har jeg fått mange resignerte spørsmål av typen: Hvem vil kjøpe slike bøker? Er det overhodet marked for den slags? Oppgaven kan sees i lys av Riksarkivets utgivelser, som en del av den levende generasjons forpliktelse overfor dem som forlengst er lagt i grav — en økonomisk ulønnsom og markedsfjern geskjeft, men likefullt nødvendig for en historisk bevisst kulturnasjon. Når så meget er innrømmet den form for resignasjon vi stadig øver oss i, må det legges til at det skal beskjedne ekstrautgifter til for å gjøre disse utgivelsene til akademiske blikkefangere. Typografisk lay-out, omslag og papirkvalitet har mye å si for salgsstatistikker selv på high brow-markedet idag.

Nylatinen som fagområde er for tiden i sterk vekst. Neolatinistene begynner å markere seg i latinistsammenheng. I 1977 utga Leuven-latinisten Jozef IJsewijn en foreløpig oversikt over feltet i sin “Companion to Neo-Latin Studies”. Han gjorde det klart hvilke enorme arbeidsoppgaver som ventet. Det latinske Europa fra renessansen av var, som han viste, inntil nylig

helst et forskningsområde for noen få lærde outsiders, gjerne bibliotekarer og en og annen historiker. Dette er i ferd med å forandre seg.

Konklusjonen som bør trekkes fra vår klassiske synsvinkel er denne: Latinen som akademisk fag vil kunne stå sterkt i vår del av verden i århundrer fremover hvis man er innstilt på å flytte grensepelene frem mot vår egen tid og inkludere latin fra alle tider under fagets kappe.

For bare å nevne én ting: Akkurat som dette århundre har lagt ned et stort og langt fra avsluttet arbeide på å få frem latinske ordbøker for middelalderen, vil det neste årtsen ha en kjempeoppgave i å skape tilsvarende hjelpemidler for nylatinen. Først da vil man få et sikkert grunnlag for å vise fremveksten av mye av vårt moderne internasjonale vokabular. Som jeg tidligere har pekt på (Klassisk Forum 1988: 1, s. 18-24), er ordhistorie et sørgelig forsømt felt av leksikografien. Og grunnen er ikke minst at det internasjonale og lærde språk fra middelalderens utgang inntil for 20 år siden er altfor dårlig karlagt.

For å ta et gjennomgangsord i denne artikkelen under den synsvinkelen: Hvordan har det seg egentlig med selve ordet “prosjekt”? Vær så god.

Egil Kraggerud

Kort situasjonsrapport fra skolen

Det er ikke så mange som lærer latin i norsk skole for tiden, men noen "happy few" (*pauci felices*) finnes det da. Etter hva Klassisk Forum kjenner til, dreier det seg for skoleåret 1989-90 om følgende:

28 elever ved *Oslo Katedralskole* (som har timemodellen 4-5-5), og disse 28 er fordelt med 17 i 1. klasse, 7 i 2. klasse og 4 i 3. klasse. Prognosene for neste skoleår er her foreløpig (ultimo mars) noe usikre. *Trondheim Katedral-skole*, med timemodellen 0-5-5, har 9 elever i 2. klasse (altså første året med latin) og 7 i 3. klasse. Her regner man med 10 elever i en ny begynnergruppe neste skoleår. Ved *Kristelig Gymnasium* er det i år 9 elever på avgangstrinnet, men ingen begynnergruppe. Timemodellen her er 0-4-3, og det er fremdeles et visst håp om at en ny gruppe skal komme i gang til høsten. Etter innføring av "Veierødmodellen" vil timetallet da være 0-4-4. *Grefsen videregående skole* har 12 latinelever innværende år. Dette er en begynnergruppe sammensatt av elever fra både 1., 2. og 3. klasse etter en

(teoretisk) timemodell på 4-4-4-. Også ved *Hartvig Nissens skole* er det i år latinundervisning, for en gruppe på 19 elever med 3 uketimer i et ettårig kurs.

Ved siden av innføring i latinsk språk beskjeftiger latinfaget seg som kjent også med andre sider av den antikke kulturen. Det er tydelig at dette stimulerer lyst til å ta "pensumstedene" i nærmere øyesyn. Vi tar med at av de gruppene vi har nevnt, arrangerte *Trondheim Katedral-skole* ekskursjon til Roma i desember, mens *Kristelig Gymnasiums* elever hadde en Roma-uke i månedsskiftet februar-mars. Elevene på *Hartvig Nissens skole* setter kursen sydover senere på våren, og også *Grefsen videregående skole* har Romaekskursjon i slutten av mai.

Forøvrig tar *Klassisk Forum/Norsk Klassisk Forbund* med takk imot informasjoner fra andre skoler som har, eller har planer om, latinkurs (store eller små) som vi ikke kjenner til.

Bjørgulv Rian

... Og så var det gjerrigknarken som skrev testament og satte opp seg selv som arving.

Philogelos

Nye bøker

[Baum, Lyman Frank]: *The Classical Wizard. Magus mirabilis in Oz. Scripsit L. Frank Baum. Picurus addidit W.W. Denslow. In linguam Latinam converterunt C.J. Hinke et Georg van Buren. Berkley, London: Scolar Press MCMLXXXVII. ISBN 0-85967-723-0, pris à17.50. 261 sider, innbundet.*

De gamle skrev lite vi i dag anser egnet for barn. Dette misforhold veies i nyere tid opp av et stadig rikere utvalg av moderne barnebøker oversatt til latin. Siste skudd på stammen er trolig *Trollmannen fra Oz* utgitt på latin av Scolar Press— dessverre så kloss opp til fjorårets jul at det neppe ble mange norske barn forunt å finne denne meget tiltalende boka under treet.

Lyman Frank Baum (1856-1919) fikk i 1900 sitt gjennombrudd som forfatter nettopp med *The Wonderful Wizard og Oz*, én av fire barnebøker han fikk utgitt det året. Inntil da hadde han bl.a. utgitt to barnebøker, arbeidet som skuespiller og redaktør samt skrevet skuespill. Han prøvde seg også som næringsdrivende både i egen butikk og i farens oljefirma— alt med samme mangel på suksess. I 1902 ble han mer eller mindre forfatter på heltid. Tilsammen skrev han rundt 60 bøker fortrinnsvis for barn. Over halvparten av titlene ble utgitt under ulike pseudonymer, bl.a. Laura Bancroft, Schuyler Staunton, Floyd Akers, Edith van Dyne og Captain Hugh Fitzgerald.

Når det gjelder bøkene om Oz kan det sies at kvaliteten veksler veldig mellom dem; også innenfor én og samme bok kan forskjellene være store. Dette henger nok dels sammen med at hans lyst til å skrive dem også vekslet. Baum hadde håpet at den sjettede boka som kom ut i 1910, skulle være den siste. Han skrev hele tida andre barnebøker parallelt og lot også av og til personer fra Oz opptre i disse i håp om at det ville lede publikums interesse over på dem,

men barna ville bare ha Oz-bøker, og presset av suksessen begynte han igjen i 1913, og den fjortende boka kom ut kort etter hans død.

Baum oppfattes av mange og mente selv å være oppfinneren av det amerikanske, henholdsvis moderne eventyr. Det moralske element man finner i det gammeldagse eventyr, tar moderne oppdragelse seg av. Det moderne eventyr skal bare underholde, var hans syn slik det kommer til uttrykk i forordet til *Trollmannen fra Oz*. Den stereotype ånd, alv og dverg samt alle bloddryppende, marerittaktige tildragelser for å understreke eventyrets moral skal elimineres. Verd å nevne er også hans bruk av typisk amerikanske naturfenomener som f.eks en tornado i boka denne omtalen er om, og at det som tilsynelatende er magiske effekter, simpelthen skyldes mekaniske hjelpemidler. I Smaragdbyen er absolutt alt grønt fordi alle går med briller med grønnfargede glass.

Trollmannen fra Oz ble umiddelbart en kjempesuksess. Den er dramatisert, filmatisert (mest kjent med Judy Garland i 1939), kommet ut i millionopplag og utgjør en integrert del av de fleste amerikaneres barnelektyre. At boka med fordel kan komme ut i stadig nye opplag, hersker det ingen tvil om— men hvorfor på latin? Svaret finner man på smussomslaget innbretter. På første innbrett fortelles at *Trollmannen fra Oz* som finnes på over tretti språk, nå kan leses på det mest klassiske av alle språk og tilføyer at "When classic meets classic, the result, well...*classicissimus est.*", samt at de stadig økende latinkull på alle nivåer vil hilse

denne tilvekst til den tradisjonelle lektyre velkommen.

På den andre innbretten sier Dr. Scheila Egoff, professor emeritus, School of Librarianship, University of British Columbia, Canada, seg enig i dette og mener at dette viser at latinen ikke er død, mens Dr. Douglas G. Greene, formann i Den internasjonale Trollmannen fra Oz-klubben, ikke kan tenke seg noen bedre måte å lære latin på enn å lese en så kjent bok som *Trollmannen*.

Om noen av leserne stiller seg skeptisk til dette, vil jeg ikke fortenke dem i det.

Før jeg for lesernes orienterings skyld tar en rask sveip over det øvrige utvalg av latinsk-oversatt barnelitteratur jeg kjenner til, må jeg nevne de virkelig fine illustrasjonene W.W. Denslow prydet førsteutgaven med og som er gjengitt i denne.

I Norge turde *Ole Brumm* av Alan Alexander Milne i Alexander Lenards oversettelse være den mest kjente barnebok oversatt til latin. (Samme Lenard har også oversatt til latin Françoise Sagans *Bonjour Tristesse* (Francisca Sagana: *Tristitia salve, Stuttgartiae: Domus editorialis Germanica* <Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt 1964>.) A.A. Milnes bok i Lenards oversettelse som først ble utgitt i Sao Paolo i 1958, finnes i en rekke utgaver hvorav jeg bare vil gjøre oppmerksom på en:- *Winnie ille Pu, Londinii: Sumptibus Methueni et Sociorum, Neo-Eboraci: Sumptibus Duttonis* [London: Methuen & Co, New York: Dutton] 1960 (med mange senere opptrykk).

Også tysk barnelitteratur er blitt oversatt. Artemis-Verlag i Zurich/München har gitt ut de to mest kjente billedhistoriene til Wilhelm Busch, *Max und Moritz* (som det også finnes en rekke andre oversettelser av til latin) og *Plisch und Plum*, oversatt av henholdsvis Erwin Steindl og Ludwig Benning. Begge er utkommet i flere opplag. *Max et Moritz* i 1981(4) og *Plisch et Plum* i 1978(2) er de siste jeg kjenner til.

Heinrich Hoffmanns *Struwelpeter* finnes som *Max und Moritz* i flere oversettelser. De to siste

er vel: Henricus Hoffmann: *Petrulus Hirsutus* (oversatt av Eduard Bornemann), Frankfurt am Main: Rutten und Loenig 1956; Henricus Hoffmann: *Petrus ericius* (oversatt av Ugo Enrico Paoli), Bernae (Bern): Francke 1960. Ugo Enrico Paoli har også oversatt utdrag av Carlo Collodis *Pinnocchios eventyr* (-: *Pinoculus Latinus*, Zurich/München: Artemis-Verlag 1983).

Tegneseriehefter finnes det flere av i latinsk oversettelse. Mest kjent er vel *Asterix*-heftene av Uderzo og Goscinny i Rubricastellanus' (=Karl-Heinz von Rothenburg) oversettelse på Delta-Verlag i Stutgart. Rubricastellanus har også sammen med Walter Schmid laget et tegneseriealbum over Caesars *Gallerkrigen* med originalteksten bevart så langt tegneserieformen tillater det (*Caesaris commentarii belli Gallici: Bellum Helveticum*, Dorsten: Spectra-Lehrmittel Multi Media 1987).

"European Language Institute" i Recanati i Italia har gjort det mulig å nyte på latin (oversetter og utgivelsesår i parentes): Mikke Mus i *Michael Musculus et lapis sapientiae* (Karl Egger, 1984) og *Michael Musculus et regina Africae* (Kari Egger, 1986), Donald Duck i *Donaldus Anas atque nox Saraceni* og *Donaldus Anas et actiones fiduciae* (begge: J. Mir, 1984), Skipper'n i *Popeius sive de circi mysterio* (Amadeus Pacitti, 1984) og Sniff i *Insuperabilis Snupius* (J. Mir og Guido Angelino, 1984).

Hårek den Hardbalne av Dik Browne kan man også få på latin oversatt av Karl Ulrichs (Dik Browne: *Haegar terribilis, miles sine timore vitiisque*, München: Goldmann Verlag 1986).

For dem som synes denne moderne oversettelseslitteraturen til latin har lite for seg, kan avslutningsvis nevnes at Gyldeidal i 1982 ga ut *Trollmannen fra Oz* i Tormod Haugens oversettelse samt at Wilhelm Buschs *Max und Moritz* også er oversatt til gammelgresk av samme Erwin Steindl som stod for den latinske oversettelsen (-: Μᾶξ καὶ Μῶρις, Zürich: Artemis-Verlag 1961).

Kyrre Vatsend

Einar Weidemann: Antikken i perspektiv. Kulturhistoriske emner fra det gamle Hellas og Roma. Oslo: Aschehoug 1989. ISBN 82-03-13030-5. 149 sider, heftet, 23 svart-hvitt illustrasjoner, 10 plansjer/tegninger, 53 kart. Pris kr. 146,-.

Så foreligger da den bok som skal dekke kulturdelen av latinpensum i den videregående skolen slik de nye fagplanene legger opp til (se Einar Weidemann: *Latinen lever fortsatt i norsk skole*, *Klassisk forum* 1987:2, side 49-53). Boka er således primært beregnet på 16-19-åringer uten forhåndskunnskaper.

Boka er delt inn i åtte hovedkapitler som hvert dekker en epoke. Disse er igjen delt opp i tematiske kapitler som igjen er delt opp i underkapitler. Inndelingen i hoved- og tematiske kapitler er som følger:

I Hellas før 400-tallet f.Kr. Historie, litteratur og filosofi, skulptur, gresk vasemaleri — i alt 28 sider.

II 400-tallet: perserkriger og den høyklassiske perioden. Historie, dramaet, arkitektur, skulptur, filosofi — i alt 32 sider.

III Den senklassiske perioden (400-323 f.Kr.) Filosofi, senklassisk skulptur — i alt 12 sider.
IV Hellenismen (323-30 f.Kr.) Historie, hellenistisk skulptur, den nye attiske komedien, filosofi — i alt 11 sider.

IV Hellenismen (323-30 f.Kr.) Historie, hellenistisk skulptur, den nye attiske komedien, filosofi — i alt 11 sider.

V Romerstatens framvekst. Her er ingen formalisert temainndeling, men de behandlede emner er historie, arkitektur og litteratur — i alt 22 sider.

VI Pax Romana: keiserdømmets storhetstid (27 f.Kr.-180 e.Kr.). Historie, augusteisk diktning, romerske portrettskulpturer, arkitektur — i alt 33 sider.

VII 200-tallet e.Kr. — begynnende forfall. Skulptur — ialt 1 tekstsider.

VIII Senantikken (300- og 400-tallet e.Kr.): eneveldet. Skulptur, Konstantin den Store, senantik arkitektur, Romerriket etter Konstantin-Vestromerrikets fall — i alt 5 sider. Ved slutten av hvert temakapittel er angitt hvor neste kapittel om samme tema begynner, slik at man lett kan følge et emne gjennom hele boka.

Boka har undertittelen *Kulturhistoriske emner fra det gamle Hellas og Roma*. Forfatteren utdyper dette i sitt forord. Med boka etterstrebtes ingen fullstendig oversikt. Mange vesentlige emner er bare såvidt berørt eller helt utelatt. Dette for at boka skal holde seg innenfor de klare begrensninger som av pedagogiske årsaker er satt for bokas omfang. Forfatteren regner allikevel med at boka er større enn at noen kommer til å legge opp hele som pensum.

Den mest påtagelige utelattelse som er gjort, er innen litteraturhistorie. Av forfatterne behandles relativt utførlig Homer, Sapfo, Aiskylos, Sofokles, Evripides, Aristofanes, Menander, Plautus, Terents, Catull (hvori opptatt elegikerne Tibull, Properts og Ovid), Horats og Vergil. Cicero får på side 104 tretten linjer hvor det blant annet framgår at han har skrevet taler og filosofiske skrifter. Ellers nevnes ingen prosaforfattere, hverken greske eller romerske. (Caesar omtales på sidene 103-4 uten at hans forfatterskap berøres) Historiografien forblir en uomtalt genre. På meg virker dette umiddelbart litt merkelig da jo Nepos, Caesar, Cicero og Livius fortsatt er vanlig lektyre i den videregående skolen.

De forfattere som dog er kommet med, får en relativt utførlig behandling hvor både indivi-

duelle særtrekk og genrenes karakteristika tas opp, og ofte omtales forfatterens mest kjente verk. Biografisk materiale trekkes også inn når det kan ha betydning for forståelsen av forfatteren. Dramaet sees hele tiden i sammenheng med teaterarkitekturens utvikling.

Kunst og arkitektur utgjør en stor del av boka. Her bør forfatteren berømmes for det gode samspillet mellom bilde og tekst. De avbildede kunstverk og bygninger får utførlig omtale i den løpende tekst. Fra de ulike epoker tas noen av de mest kjente skulpturer og bygninger, og det karakteristiske ved dem forklares.

Framstillingen begynner med arkaiske kouroser og korer og geometrisk vasemaleri (minoisk og mykensk kunst går forfatteren ikke inn på) og ender med Konstantins basilika og kolossalstatue i Roma. Kapitlene om arkitektur, hvor alle de viktigste bygningstyper er behandlet, utmerker seg ved sin instruktivitet og mulighet til å kunne appliseres på andre bygg enn de forfatteren har valgt. Flere bilder og tegninger er utstyrt med markering på arkitektoniske detaljer som så forklares nærmere i billedteksten og i den løpende teksten.

Det er angitt hvor (i hvilket museum/i hvilken by) de avbildede kunstverk og bygninger befinner seg (dog ikke på sidene 26, 27, 69, 124, 130, 134 og kanskje litt mangelfullt på side 128), slik at man selv kan ta dem i øyesyn.

I kapitlene om filosofi møter vi Heraklit, sofistene, Sokrates, Platon (med særlig vekt på idel læren, platonisk kjærlighet og idealstaten), Aristoteles, kynikerne (Diogenes), epikureerne og stoikerne. På side 104 nevnes at Cicero også skrev filosofiske skrifter.

Mytologi ville vel ha fallt utenfor bokas rammer. På sidene 10 og 11 finnes allikevel en genealogisk oversikt over de viktigste greske guder (avvikende romerske navn er satt i parentes) med korte karakteristikker av dem.

Religion behandles bare sporadisk i forbindelse med andre emner f.eks på sidene 47, 106, 143.

For å sette de øvrige emner inn i en videre historisk sammenheng, er det skrevet korte avsnitt om politikk og samfunn forøvrig. Disse kapitlene kommer regelmessig i begynnelsen av hvert epokekapittel, eventuelt også på slutten for å danne overgang til neste epoke. Grunnstammen utgjøres av den politiske historie — i kapitlene II og V kraftig oppspedd med avsnitt om styresett og sosiale forhold. Framstillingen begynner med den indoeuropeiske innvandring (det minoiske Kreta omtales ikke) og slutter med Vestromerrikets fall 476 og en slutning videre Konstantinopels 1453. Med det omfang boka har, er det klart at framstillingen av og til kan bli noe skjematisk — særlig i de kapitler som spenner lengst i tid (kap. I og V). Ellers synes jeg de historiske kapitlene er gode i sin konsisitet.

Boka er utstyrt med en liste over *kilder* (side 145). Jeg formoder dette er den litteratur forfatteren selv har gått igjennom for å skrive boka. Boka har på grunn av omfanget og den genre den tilhører (lærebokas) preg av å være et skjelett. En fyldigere *litteraturliste* ville gjøre det enklere for den interesserte elev å skaffe seg kjøtt på skjelettet. Her kunne blant annet henvisninger til oversettelser av de behandlede litteraturverk tas med og kanskje også mer av det som finnes på norsk om de emner forfatteren tar opp.

Boka har også et register som kunne vært fyldigere. F.eks savner jeg såvel prostitusjon/prostituerte (på sidene 32,88,94,96,131) som kristne/kristendommen (på sidene 112,135,140) m.m.

Når en og samme forfatter skriver om historie, filosofi og litteratur samt kunst og arkitektur i Hellas og Roma fra 2000 f.Kr. til 500 e.Kr., er det klart at det lett kan bli en viss ujevnhet i framstillingen og at enkelte, kan noen synes, uheldige formuleringer og feil kommer med.

Ved min gjennomlesning har jeg særlig merket meg følgende: På kartet over Aleksander den Stores rike (øverst på andre omslagsside) har Eufrat og Tigris allerede fått felles utløp og de hellenistiske byene Seleukia og *Antiokhia* alt funnet sin plass. Kartet med de greske dialekter på samme side dekker Hellas, Egeerhavet og Lille-Asias vestkyst. Kartet kunne godt ha vært større og gitt et bedre inntrykk av grekernes utbredelse rundt Middell- og Svartehavet. I motsetning til resten av boka på to unntak nær (*Lethe*, side 113, og *Antiokhia* i kartet over) finner vi på dette kartet former som *Athen*, *Theben*, *Khios*, *Thrakia*, *Korinth*, *Marathon* og andre. Ellers skriver forfatteren disse navnene uten *h*, d.v.s at gresk θ og χ konsekvent transkriberes med *t* og *k*, hvilket jo er i overensstemmelse med vanlig norsk praksis (teknologi, teater osv.).

Billedteksten på side 124 har *akvadukt* mens man ellers finner rettskrivningsordbøkens *akvedukt*. På side 49 kan leses at *kannelyrene støttet mot hverandre i en skarp egg*. Jeg antar det skal være *støtte mot hverandre*. På side 46 står PARODI. Da forfatteren ellers bruker store bokstaver til å betegne de originale greske og latinske betegnelser, burde det stå PARODIA. Hvis man jevnfører med TRIGLYPHOS på side 50 og SOPHOS på side 57, står på side 21 SAPHO galt for SAPPHO og FAIDRA galt for PHAIDRA på side 43. Dog står i den mytologiske oversikten på sidene 10 og 11 Afrodite, Persefone og andre sammen med Ankhises, Thalia m.fl.. Jeg antar at forfatteren her har tenkt å gjengi de greske navneformer (*Pluton* tyder iallfall på det). Forfatteren synes således å være noe inkonsekvent i sitt forhold til gresk ϕ .

På sidene 33 og 90 forklares pedagog å komme fra PAIS og AGOGEUS. AGOGOS ville være riktigere. På side 40 forklares Oidipus å komme fra OIDOS og POUS, men navnet er et verbal-kompositum med førsie del fra verbet OIDAN (svulme) og ikke fra substantivet OIDOS. På

tredje omslagsside er det et kart over Imperium Romanums utstrekning i Caesars og Trajans dødsår. Stedsnavnene står på latin. De moderne former av noen av dem er gjengitt i en liste i kartets ene hjørne. Noen navn på kartet er skrevet galt: Vindobonia for Vindobona (riktig på listen), Logdunum for Lugdunum, Aquinium for Aquincum, Florentina for Florentia, Caesaria for Caesarea, Lusitiana for Lusitania, og i nevnte liste: Tarracina for Tarragona.

Selvom kartet ikke er ment for fotturer, er det noen heller misvisende geografiske plasseringer. Hierosolyma, Caesarea og Tyrus er for langt sør, Argenterate bør være øst for Augusta Treverorum, Rhenus' løp er litt uklart, Teutoburgerskogen er blitt vel utstrakt og Germania burde ligge lenger vest. Illyricum er blitt en by ved Adriaterhavet, men er egentlig navnet på hele landskapet innenfor. Hva som gjør at et navn er kommet med på kartet, synes noe gåtefullt. Uten forskjell i markering (alle stedsnavn har samme svarte prikk) finner vi på kartet Roma og Alexandria, Munda og Alesia samt Selinus, som ble ødelagt 250 f.Kr. for aldri å gjenoppstå. Det eneste landskapsnavn i Lille-Asia er *Cilicia*. Hvorfor er ikke Galatia som vitterlig nevnes på side 74, heller/også tatt med? *Celtica* synes jeg kanskje ikke er så heldig valgt i den kontekst det står nordvest i Gallia.

Forfatteren uttrykker seg stundom slik at leserne kan misforstå, evt. få et skjevt bilde. På side 8 står det at grekerne føyde vokaltegn til de fønikiske skriftegn de hadde utviklet. Bedre var det å si at de lot noen av de fønikiske skriftegnene markere vokaler. (På side 83 kunne forfatteren godt ha tatt med at romerne fikk alfabetet fra grekerne via etruskerne.) I omtalen av Sofokles' Antigone på side 42 er Haimons og Eurydikes selvmord utelatt og dermed den viktigste del av den straff Kreon får for sin hybris. På side 45 sies det at *ytringsfrihet rådde i Aten* da Aristofanes skrev sine komedier. Sokrates' giftbeger i 399 burde kanskje fått

forfatteren til å velge en mer forbeholden formulering.

På side 49 velges Partenon for å illustrere den doriske stilen. Dette har medført at den joniske frisen rundt cellaen ikke omtales — til skade for forståelsen av Partenon. I gjengivelsen av Platons huleliknelse på side 61 er de gjenstander som bæres langs muren mellom bålet og de lenkede, og hvis skyggebilder disse ser på huleveggen, uteglemt. På side 65 kan det virke som om *Akademia* og *Lykeion* ikke er navn disse to gymnasiene allerede hadde da Platon og Aristoteles begynte sin virksomhet der.

Om grekerne får vi på side 7 vite at de snakker et indoeuropeisk språk og kom etappevis inn i Egeerhavsområdet fra ca. år 2000 f.Kr.. Om romerne får vi på side 83 vite at de *hadde sine tidligste hjem* i Latium. Leserne kunne godt fått vite at også romerne snakket et indoeuropeisk språk blant andre nær beslektede språk i Italia som kom dit i løpet av det annet førkristelige årtusen. På side 83 står å lese at punerne (sic!) grunnla den fønikiske handelsbyen Kartago i Nord-Afrika.

Istedet for på side 122 å si om Titusbuen at vi på *begge sider av portalen finner en korintisk og en jonisk søyle*, ville det være heldigere å si at vi finner en kannelert og en ukannelert søyle, men begge har de kapiteler med joniske voluter og korintiske akantusblader — såkalte kompositt-kapiteler. På side 51 er det en plansje over de tre greske søyleordner. Her går streken som skal markere gavfeltet, bare ned til geison. På det ene joniske kapitelet peker en svart strek på echinus uten at det er skrevet hva den peker på. På side 49 omtales både geison og sima som gesims mens geison på side 51 er markert som *takskjegg (gesims)* med sima umarkert.

På side 44 kunne godt *Jules Dassin* (Aldri på en søndag, 1960) nevnes som regissøren av *Phaedra* fra 1952.

Forfatteren har ikke alltid holdt seg å jour om den nyere forskning, eller han har bevisst valgt de eldre synsmåter. F.eks. refereres på side 7 bølgeteorien for innvandringen til Hellas, og på side 21 mener forfatteren at lang tids muntlig tradering kommer mellom Homers eposdiktning og epenes skriftlige fiksjoner. Framstillingen er heller tradisjonell i sine synspunkter. Dels sees det hele fra gresk og romersk synsvinkel. Slik presenteres på side 83 punerne som et alvorlig problem for romerne på deres vei mot verdensherredømmet. Kanskje romerne heller var et problem for punerne slik folk som tror at *gudene har utpekt dem til å herske over andre folkeslag* (side 91), ofte blir for sine naboer.

Dels følger forfatteren det gjengse syn hvor 400-tallets Aten og det augusteiske Roma utgjør de culmina henholdsvis gresk og romersk kultur stiger opp mot og daler ned fra. Kapittel VII kalles da også *200-tallet e.Kr. — begynnende forfall*. Tankegangen kommer særlig til uttrykk når det gjelder gresk kunst. På side 28 sies det eksplisitt at *klassisk brukes her (i.e. om tiden (480-)450-400) i betydningen "mønstergyldig", "det som til enhver tid kan regnes som det ypperste", "av varig verdi"*. Litt overraskende velger forfatteren dog på sidene 141-2 å se på stilforandringen på 300-tallet e.Kr. ikke som *nedgang*, men som *formnyelse i de billedlige uttryksmidlene* utfra den oppfatning at et annet samfunn krever en annen kunst. En liknende tilnærming ville kanskje kunne anvendes også på tidligere epoker.

Forfatteren synes overveiende positiv til Augustus-tiden. At Horats ikke har betenkeligheter med å *skrive propagandadikt for romerstaten* (side 109), at Aeneiden er *et poetisk uttrykk for romerstatens idealer og samtidig en indirekte hyllest til keiser Augustus* (side 110) og at Prima Porta-staturen er *et godt eksempel på at kunsten blir brukt i propagandaens tjeneste* (side 115), burde kanskje gjøre forfatteren mer

---

betentk (Tacitus er det) over sider ved Augustus-tiden.

Boka er av og til noe gammelmodig. På den ene side vektlegges som positivt den greske kunsts angivelig *oppdragende virkning* eller kanskje heller oppdragende intensjon (sidene 33 og 45). På den annen side kan vi lese om farlige laster (side 45), *den verste og mest nederdræktige lidenskap som skjulte seg i den romerske*

folkesjelen (side 135), *fråstæri og fyll, overdræven bading, gjerne forbundet med en eller annen utskæielse, men også om sunne aktiviteter* (alt på side 131).

Det ovenanførte til tross har boka, sitt omfang og sin primære målgruppe tatt i betrækning, kvaliteter som gjør at de mangler og ubetenk-somheter jeg mener å kunne påvise, ikke bør avskrekke fra å bruke den, langt der ifra.

Kyrre Vatsend

Alf Henrikson, *Vårt antika modersmål*; med teckningar av Björn Berg. Stockholm: Atlantis, 1989. 462 s. ISBN 91-7486-865-9.

De klassiska språkens tillbakagång i våra nordiska länderna är gärna ett tema, som latin- och greklärare ålter med tårar i ögonen. Det värsta är att vi gjort det nu i över 100 år, så det är dags med litet nytänkning. Som en vitamininsprutning i den debatten kan allt Henriksons bok tjäna. För här är det det inhemska, svenska språket som ställs i skamvrån, medan ord med latinskt eller grekiskt ursprung framställs som det progressiva elementet i modern språkutveckling. För att citera författaren på s. 7: "Intellektuella individer läser, mutatis mutandis, romerskt influerad prosa suveränare än klerker, kaniker och munkar konsumerade papistiska disputationer, orationer och dekretaler under Kalmarunionens katolska era"... Problemet är bara det att oskolade personer inte vet hur mycket latin eller grekiska de egentligen talar. För att upplysa dem om det skrevs denna bok.

Först något om författaren. Alf Henrikson, som under sin studietid ägnade sig bl.a. åt klassiska språk, arbetade under den yrkesaktiva delen av sitt liv som journalist i Dagens Nyheter. Han skrev gärna uddiga tillfällighetsdikter, som tog upp vardagens problem. Han försummade dock inte att använda sin antika bildning, som kulturjournalist och som populärvetenskaplig förfat-

tare. Det är inte få böcker som han har utgett under sitt långa liv. Titlar som: Antikens historier (1958), Byzantinsk historia (1971), Hos etruskerna (1977). Det västliga Hellas (1978), har sin plats i hans alltid lika välskrivna, och vederhäftiga, produktion jämte reseskildringar och diktsamlingar. Däremot har han inte direkt tagit upp filologiska problem förut, men genom *Vårt antika modersmål* har han med stor skicklighet givit sig in också på det området.

Upptakten til boken är suverän. Författaren betraktar den antika ordskatten som det normala, medan den moderna svenskan utgör det främmande elementet. Efter inledningen, som mest består av lånord, måste han därför på sida 8 redogöra för "svåra ord", som: aj, borde, först, knappast, är, övermaga etc. De måste man känna till för att läsa boken. Han fortsätter: "Alla andra textens ord är nog bara latin eller grekiska". Han ger vidare s. 43-45 läsaren den svenska grammatikens elementa, allt serverad med den underbara lånordssvenska, som han gärna använder sig av. Samtidigt är han charmfullt respektlös. Vi får bland annat reda på att pronomina "är personliga som *du* och *jag*, possessiva som *mitt* och *ditt*, demonstrativa som *den där* eller *detta här*", relativa likt *som* och *vars*, interrogativa som *vem fan* och *vad*

då, indefinita som *somliga*. Han avslutar boken med en fullt användbar Grammatica brevissima latina. Exempelen på böjningsmönster avrundas med följande hjärtesuck: "abundant quoque passiva et coniunctivi modi paradigmata, haud apta rudibus instrui." Det finns således passiva former och konjunktiv i böjningsmönstren, men det är inte lämpligt att undervisa okunnigt folk om dem.

Det största partiet av boken utgöres av ett glossarium, en fremmedordbok, på drygt 400 sidor, där lånord från latin och grekiska (plus några andra språk) får en både spirituell och sakkunnig förklaring. Om man till äventyrs inte vet vad en MAGNAT är för något, blir man s. 257 upplyst om att det betyder: "storman. Ordet magnates är medeltidslatin. Det bygger naturligtvis på adjektivet magnus, stor." MAGNET däremot uppges ha fått sitt namn av staden Magnesia, "i vars närhet det fanns mineral som attraherade järn. Författaren tar också upp ord som integration, kommunikation och andra statsvetenskapliga termer, med vilka ambitiösa och språkligt ointresserade statsvetare berikat också vårt vardagsspråk. Denna del av *Vårt antika modersmål* är nyttig kost för skolelever, tidningsläsare och alla andra, som vill utvidga sitt ordförråd och få en förklaring på alla de antikinspirerade lånord, som vi för det mesta slänger omkring oss utan att alltid veta vad de egentligen betyder. I denna användbara del av boken har författaren också plockat in latinska sentenser, några välkända, som OTIUM CUM DIGNITATE, andra mer egenartade, som NIL SINE NUMINE (inget utan gudomlighet), som tydligen är valspråk för den amerikanska delstaten Colorado.

De kunskaper läsaren får genom denna uppslagsdel kan hon, eller han, ha nytta av vid läsningen av ett parti texter, som är fullproppade av latinska och grekiska ord. Jag plockar på måfå ur det rikhaltiga förrådet det korta stycket NOTA BENE: "Demokratien garanterar principiellt lokalvårdarinnans chans till en sublim personlig karriär, men till excellens eller eklektisistikminister kan hon aldrig nomineras, ty dessa titlar är obsoleta." Försök nu att räkna hur många rent svenska ord som förekommer i den satsen!

Alf Henriksons bok har en nackdel för detta pressorgans konsumenter, nämligen att den främst riktar sig till en svensk läsekrets. De flesta av lånorden som står i glossariet är dock användbara också i norska sammanhang. Det är vidare en stor fördel att författaren använder ett så välsignat rättframt språk när han skall förklara en sak. Han använder sålunda inte modeord som morfem och andra konstigheter när han skall reda ut hur ett ord härletts från latin eller grekiska. Jag tror att *Vårt antika modersmål* också kan användas som bredvidläsningsbok under en norsktid om eleverna är frågvisa och intresserade av ord.

Till läsningens behag bidrar också de fina teckningar, som Björn Berg bidragit med. Detta är alltså en bok som enbart gör en glad, och dessutom en hel del klokare. Litet optimistiskt skriver författaren på sista sidan: "Post illa milia verborum (efter dessa tusentals ord), nonne scis latine (kan du männe inte latin)? Tänk om det var så lätt, men pröva duger. Du kanske blir lika vältalig som Cicero, eller i varje fall som påven!

Hugo Montgomery

Det Norske institutt i Athen

vil gjerne ha i sine hyller det som er produsert i Norge og av nordmenn innenfor antikkforskning og bysantinistikk. Vi vil også gjerne ha oversettelser til norsk av så mye som mulig.

En god del er skaffet til veie, ved kjøp og gjennom gaver.

Vi etterlyser spesielt:

- SYMBOLAE OSLOENSES 1-14-15-16-26-35-36-45-51-55
- SO, Suppl. 2-3-4-5-8-9-10-11-12-13-17-18-19-21-22-23-24-26
- "Klassisk forenings småskrifter"
- Østbyes tragedieoversettelser, Odysseén.

Dersom noen har noe liggende, er vi glade for å få beskjed. Eventuelle gaver kan sendes direkte til instituttet, eller til:

Klassisk og Romansk institutt,
Universitetet i Oslo,
Postboks 1026, Blindern,
0315 Oslo 3.

Øivind Andersen

Innbydelse til subscripsjon:

HELLAS OG NORGE

Kontakt og komparasjon

En artikkelsamling redigert av Øivind Andersen og Tomas Hägg

I desember 1989 arrangerte Det norske institutt i Athen en ukelang work-shop for norske forskere. Temaet var "Hellas og Norge". Perspektivet ble angitt med stikkordene "komparasjon" og "kontakt".

Kontakten mellom Norge og den greske verden i middelalderen - hvor nær var den, hvilke nedslag har den gitt seg hos oss, i arkeologisk og litterært materiale? Hvordan så Konstantinopel ut sett fra Kaupang, og hva slags bilde gir bysantisk litteratur av Norden? Ville Georgios Maniakes kjent seg igjen som Gyrgje hos Snorre? Kjenner vi igjen Snorres Harald Hardråde hos Kekaumenos? Dette er til dels gammelkjente problemer. Men det er et stort område, og et område der det stadig dukker opp eller trekkes inn nytt materiale. Dette var workshopens ene tyngdepunkt.

Det andre tyngdepunktet lå i en komparativ betraktning av skaldskap og epos i norrøn og arkaisk gresk kultur. Snorre og Edda, Alkaios og Eigel. Politikk og poesi, skriftlighet og muntlighet. Hva var diktningens materielle vilkår og sosiale rolle i de to maritime høvdingesamfunnene? Her er forskjeller og likheter slående. De to kulturene er godt egnet til komparasjon og kontrastering.

Et tredje tema var nasjonal identitet og politisk kultur i Hellas og Norge etter at landene på forskjellig vis slo inn på selvstendighetens vei i henholdsvis 1821 og 1814 etter flere hundre års fremmedherredømme.

Omtrent et dusin forskere, de fleste fra Bergen, Oslo og Trondheim, deltok i workshopen. De fleste innleggene er nå blitt omarbeidet til artikler. Vi tror boken kan bli nyttig og stimulerende lesning for alle med interesse for Hellas - og Norge. Den vil gi nye impulser i undervisningen i historie og litteratur.

Boken Hellas og Norge. Kontakt og komparasjon kommer som bind 2 i Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen. Boken får samme format og utstyr som bind 1, Dionysos og Apollon. Den blir på ca. 200 sider, og er illustrert og innbundet. Takket være noe økonomisk støtte og "desk top"-produksjon er subscripsjonsprisen ikke satt høyere enn til kr. 90,-. Vi regner med at boken kommer ut før jul.

Innhold

SAGA, EPOS OG DIKT

- BJARNE FIDJESTØL:** Islendingesaga og fyrstediktning. Diktning og samfunn i arkaisk norrøn kultur
BJØRN QVILLER: Diktning og politisk makt i det arkaiske Hellas
ELSE MUNDAL: Den norrøne episke tradisjonen
ØIVIND ANDERSEN: Skald, skrift og samfunn

NORDEN OG BYSANTS

- BENTE MAGNUS:** Veien til og fra Miklagard
HÅKON STANG: Fra Novaja Zemlja og Varanger til verdens hjerte
SVERRE BAGGE: Harald Hardråde i Bysants. To fortellinger, to kulturer
JAN RAGNAR HAGLAND: Olavslegende frå Bysants

NASJONALISME OG POLITIKK PÅ GRESK OG NORSK

- BRIT BERGGREEN:** Heltinner i gresk og norsk kultur etter ca. 1800. Et forskningsperspektiv
PEGGY JENSEN: Sosialdemokrati innenfor det internasjonale samfunnet eller sosialisme på gresk og norsk
VIBEKE KNUDSEN: Politisk kultur i Hellas

.....

SUBSKRIPSJONSTALONG

Jeg ønsker å abonnere på ... eks av Øivind Andersen og Tomas Hägg (red.), Hellas og Norge. Kontakt og komparasjon (Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen, bind 2) til en pris av 90, kr. + porto og emballasje (bokhandelsprisen vil bli ca 150,- kr.).

Jeg bestiller samtidig ... eks. av Tormod Eide og Tomas Hägg (red.), Dionysos og Apollon. Religion og samfunn i antikkens Hellas, Bergen 1989 (Skrifter utgitt av Det norske institutt i Athen, bind 1), kr. 150,- + porto og emballasje.

Navn og adresse: .....
.....
.....

Sendes før 20.juni 1990 til: Klassisk institutt, Sydnesplass 9, 5007 Bergen.

Forelesninger

ved Klass.avd. av Klassisk og romansk institutt, UiO, høsten 1990

Nils Berg vil torsdager 11.15-13 forelese over *Iliaden XXIV*, onsdager 11.15-13 gjennomgår han et utvalg latinsk lyrikk og fredager 11.15-13 vulgærlatinske innskripter.

Knut Kleve gjennomgår onsdager 13.15-15 Platons *Symposion*, mandager 14.15-15 Lukrets og tirsdager 13.15-15 1.bok av Ciceros *De Natura Deorum*.

Egil Kraggerud foreleser torsdager 9.15-11 over Aristoteles' *Poetikken*, fortsetter forelesningene over *Tekster til belysning av byen Roma* mandager 11.15-13 og gjennomgår senere i

semestret et utvalg fra Horats' diktning samme tid.

Hugo Montgomery gjennomgår onsdager 9.15-11 et utvalg rettstaler av Lysias, fredager 13.15-15 1.bok av Pausanias i samarbeid med Axel Seeberg, og fredager 9.15-11 holder han over-siktsforelesninger i romersk kultur.

Fridrik Thordarson foreleser mandager 12.15-14 over Hesiods *Theogonien*, gjennomgår torsdager 9.15-11 gresk syntaks og språkhistorie og underviser tirsdager 11.15-13 i latinsk stil-skrivning.

Res coquinaria

I tidligste tider var romerne for det meste vegetarianere. De levde på gryn, bønner og graut, supplert med enkle grønnsaker. Å spise kjøtt kom med overgangen til større grad av urbanisme, regner man med. I de lavere klasser var vegetarkost det gjengse, selv utover i keisertiden da de mer bemidlede la seg til mer utsøkte spisevaner.

Av kjøttstortene var svinekjøtt langt det vanligste, det kunne også de lavere klasser ha råd til

å spise i den grad de spiste kjøtt. Grisen var den gang som nå svært så nøysom i kosten, den spiste nesten hva som helst, og kunne like gjerne ales opp på tilfeldig avfall som på mer utvalgt for. Og man kunne holde gris både på fjellet og i lavlandet, sågar som husdyr i byen.

Det er vel fordi grisen var nærmest altetende at Plinius d.e. hevdet i sin *Historia naturalis* at svinekjøtt egnet seg bedre til mat enn andre kjøttstorter, fordi svinekjøtt hadde nesten femti

smaksnyanser mens annet kjøtt bare hadde en hver (!). Varro sier i *Res rusticae* at naturen har gitt oss svinet til bruk for festmåltider. Den svinekjøttoppskriften vi anbefaler her, stammer fra Apicius og er følgelig ikke "enkel" — det er vel kanskje tvilsomt om "vanlige folk" tilberedte den slik. Hvorfor han kaller retten for *Ofellae Ostiensis* ("smågodt fra Ostia") har jeg ikke greid å finne ut — svinekjøtt var neppe mer vanlig der enn andre steder. Sannsynligvis har han bare oppskriften derfra.

OFELLAE OSTIENSES

(til 6 personer)

ca. 2 kg. svinekam

Få slakteren til å utbene kammen på en slik måte at den skjæres til koteletter, men ikke helt gjennom — la den henge sammen ved tykksiden.

Legg kammen i en form, og hell over en marinade av:

- 1 dl olivenolje
- 1 dl liquamen
- 2 dl hvitvin
- et par laurbærblad
- 4 ss hakket stangselleri
- 2 ss hakket persille
- 4 fedd hvitløk (presset)
- 1 ts støtt pepper
- 1 ts støtt anisfrø
- 1 ts støtt karve

Mariner i kjøleskapet to-tre dager (gjør gjerne som med gravlaks — snu kjøttstykket morgen og kveld). Stikk et spyd gjennom "kotelettene" for å holde kammen sammen, legg den i en ildfast form med litt olje i bunnen, og stek den i ovnen ved 160° et par timer. Hvis nødvendig, øs med marinaden, og øs litt ekstra vin over ved slutten av steketiden. Når den er ferdigstekt, skjæres kotelettene helt over, og serveres med skyen til.

En god salat passer til, og også litt av Catos druebrød, kanskje?

Så gjenstår bare å ønske et smakelig måltid! Retten er blitt behørig testet av eksilklassikerne i Roma, og vi syntes den smakte nydelig. Suksessen skyldtes ikke minst en romersk slakter, som ikke hadde noen problemer med å forstå Apicius' direktiver om hvordan kjøttstykket skulle skjæres opp (i italiensk oversettelse, naturligvis).

Gunn Haaland

En norsk Aeneide

VERGIL: AENEIDEN

Oversatt med kommentarer og etterord av
EGIL KRAGGERUD

Utgitt av Suttung Forlag, 2313 Tangen
*med støtte av Norsk Kulturråd og
Norges Almenvitenskapelige Forskningsråd*

Pris pr. bind kr. 115,-
Bestilles fra forlaget v/ Tore Lahn

Sendt av:

Klassisk avdeling,
Klassisk og romansk institutt
Pb 1026 Blindern
0315 Oslo 3